

‘Het epos in de 17e eeuw in Nederland: een literatuurhistorisch probleem’

Marijke Spies

bron

Marijke Spies, ‘Het epos in de 17e eeuw in Nederland: een literatuurhistorisch probleem.’ In:
Spektator 7 (1977-1978), p. 379-411, 562-594.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/spie010epos01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Het epos in de 17e eeuw in Nederland: een literatuurhistorisch probleem

Marijke Spies

W.A.P. Smit. *Kalliope in de Nederlanden*. Het Renaissancistisch-klassicistisch epos van 1550 tot 1850. Eerste deel. I. Prolegomena. II. Opkomend tij (1550-1700) Assen. [Van Gorcum en comp. B.V.] 1975. Neerlandica Traiectina nr. 22.

Een onderneming als Smits geschiedenis van het Nederlandse epos betekent een mijlpaal in de beoefening van de historische Neerlandistiek. Voor het eerst sinds de tweede wereldoorlog wordt hier de geschiedenis beschreven van een belangrijk genre over een periode van meerdere eeuwen. Daardoor komen er ontwikkelingslijnen aan het licht, die samenhangen met de veranderingen van literaire smaak en literaire opvattingen überhaupt.

In elke fase van die geschiedenis hangt de realisatie van het epos samen met wijderreikende literaire en kulturele verschijnselen. Smit wijst daar bij herhaling op. Maar dit betekent óók, dat zijn beschrijving van de ontwikkelingsgang van het epos telkens de vraag doet opkomen naar de relatie met algemener literaire en kulturele ontwikkelingen. Er ligt hier een methodisch probleem van de eerste orde. Smits boek ontleent naar mijn mening zeker niet in de laatste plaats zijn belang aan het feit, dat het deze methodische problematiek van een, zich speciaal op veranderingen en ontwikkelingen richtende, literatuurgeschiedschrijving aan de orde stelt.

Dit gebeurt niet zozeer door de hantering van een duidelijk theoretisch model, als wel juist door het feitelijk karakter van de uitspraken die gedaan worden. De beschrijving van de ontwikkelingsgang van het epos immers, impliceert een uitspraak over de vraag welke verschijnselen die ontwikkelingsgang uitmaken en welke niet, dat wil zeggen, uiteindelijk: een uitspraak over oorzaken en verklaringen. Smit schuwt zulke uitspraken niet. Juist hun feitelijk karakter houdt een aansporing in tot verdergaand onderzoek, een onderzoek dat veel scherper dan enige theoretische beschouwing een methode van literatuurhistorisch onderzoek kan helpen definiëren.

In het hierna volgende zal ik trachten een aanzet te geven tot een dergelijk verdergaand onderzoek. In het eerste gedeelte van dit artikel zal ik op grond daarvan enige konsekwenties formuleren voor de literatuurhistorische methode van onderzoek, in het tweede gedeelte zal ik dat doen voor het onderhavige onderwerp van onderzoek zèlf: de geschiedenis van het epos. In beide gevallen kan men dit beschouwen als kritiek op Smits werk. Maar dan toch kritiek in die zin, waarin iedere volgende stap in een proces van kennisverwerving een vorm van kritiek betekent op de voorgaande. Voorzover mijn waarnemingen een bijdrage vormen tot de literatuurgeschiedenis als discipline en als objekt, zijn zij dat dankzij het door Smit gelegde fundament. Als zodanig zou ik mijn kritiek dan ook liever beschouwd zien als een hommage aan dèze 'grand old man van de Nederlandse literatuur-geschiedschrijving' ¹.

1. De methodische problematiek van de literatuurhistorie

1.1. Probleemstelling

Wanneer men in een veld van onderzoek spreekt van voortbouwen op een door anderen gelegd fundament, dan impliceert dat een, wat wel genoemd is 'paradigmatische' overeenstemming. De notie is geïntroduceerd door T.S. Kuhn in zijn boek *The structure of scientific revolutions*² en staat bij hem voor een vrijwel niet geëxpliciteerd geheel van concepties, points of view, waarden, methoden en technieken, dat een coherente traditie van wetenschappelijk onderzoek definiëert³. Een van de hoofdstellingen van zijn boek is, dat tussen wetenschappers die werken vanuit een verschillend paradigma een rationele discussie nauwelijks mogelijk is en dat in ieder geval nòch de, vanuit verschillende paradigmata ontworpen, theorieën, nòch de op basis daarvan bereikte onderzoeksresultaten elkaar werkelijk kunnen aanvullen⁴.

Naderhand heeft Imre Lakatos, in een artikel over de inmiddels losgebrande Kuhn-Popper-diskussie, deze notie van Kuhn overgenomen, zij het met een enigszins gewijzigde en aanzienlijk scherper gedefiniëerde inhoud⁵. Voor Lakatos is een paradigma een 'research programme'⁶, dat wil zeggen: een, vanuit een globale uitgangshypothese, in de loop van de tijd in het onderzoek ontwikkeld geheel van met elkaar samenhangende hypothesen, waarbij de 'harde kern' van de oorspronkelijke hypothese gehandhaafd blijft. Een 'research programme' definiëert, in de loop van z'n ontwikkeling, steeds scherper een steeds wijderreikend veld van empirisch onderzoek: een steeds wijder kennisbereik. De 'harde kern' blijft onaangetast, doordat waarnemingen die ermee in strijd zijn door middel van hulphypothesen worden 'opgevangen'. Deze hulphypothesen vormen als het ware een beschermende gordel om de 'harde kern' heen. Zij dragen enerzijds bij tot de uitbouw van het stelsel van hypothesen, en anderzijds brengen zij teweeg dat de 'harde kern' steeds preciezer wordt gedefiniëerd⁷.

Evenals Kuhn baseert ook Lakatos zijn wetenschapstheoretische inzichten op een analyse van de wetenschapsgeschiedenis, wat aan zijn inzichten een gezonde empirische basis geeft. Een van de grote winstpunten ten opzichte van Kuhn is echter, dat hij de samenhang van een wetenschapstraditie definiëert in termen van een stelsel van hypothesen dat zich door middel van onderzoek ontwikkelt. Daardoor is hij in staat bepaalde criteria te formuleren op grond waarvan de ontwikkeling binnen een wetenschapstraditie beoordeeld kan worden op z'n gehalte aan kennisvermeerdering en op grond waarvan zelfs, zij het op de zeer lange duur, rivaliserende research programme's ten opzichte van elkaar kunnen worden vergeleken. Dit tegenover Kuhns veeleer socio-psychologisch gefundeerd paradigma-begrip, waarvanuit de ontwikkeling van de wetenschappen niet kan worden beoordeeld op het gehalte aan kennisvermeerdering en dat slechts het beeld over laat van een niet rationeel te beoordelen proces van kennisverandering⁸.

Ik heb me deze kleine wetenschapstheoretische uitwijding veroorloofd om twee redenen. De eerste is, dat naar mijn mening de literatuurgeschiedenis, zoals die onder andere in deze studie over het epos door Smit wordt beoefend⁹, op paradigmatische wijze verschilt van de systematische literatuurwetenschap. De toenemende populariteit van deze laatste benaderingswijze, ook bij onderzoekers van oudere literatuur, dreigt de principiëel andere uitgangshypothese van de literatuurhistorie

te versluieren. Dit te meer, omdat de literatuurhistorici, in tegenstelling tot de beoefenaars van de systematische literatuurwetenschap, zich althans in Nederland tot nu toe weinig met de theoretische aspecten van hun benaderingswijze hebben bezig gehouden ¹⁰.

Met dit laatste kom ik dan op mijn tweede reden. Deze houdt in, dat naar mijn mening alleen op grond van een verdere ontwikkeling van een literatuurhistorische methode van onderzoek niet alleen de vaak terechte bezwaren, die op wetenschapstheoretische gronden tegen literatuurhistorisch onderzoek worden ingebracht, kunnen worden ondervangen ¹¹, maar ook het in potentie aanwezige kennisbereik preciezer kan worden gedefiniëerd en daarmee de vruchtbaarheid van deze benaderingswijze kan worden beargumenteerd. Of, om in termen van Lakatos te spreken: het is de hoogste tijd dat, met behoud van de specifiek literatuurhistorische uitgangshypothese, vanuit de bereikte onderzoeksresultaten een verderreikend stelsel van hypothesen, een research programme, wordt ontwikkeld. De validiteit in kentheoretisch opzicht van zo'n stelsel is tevens het enige antwoord op wetenschapstheoretisch gefundeerde kritiek op de literatuurgeschiedenis.

Om met het eerste te beginnen. Smits uitgangshypothese bij zijn onderzoek naar het epos, blijkt meteen al uit de omschrijving van zijn onderwerp in de eerste paragraaf van zijn boek:

... het (gaat) in deze studie om een heel bepááld soort epos: het Renaissancistische en klassicistische, zoals dit na 1550 ook in de Nederlanden naar voorbeeld van de epen uit de Oudheid tot ontwikkeling is gekomen ...

Wij zien ... dat het 'nieuwe' epos steeds meer een eigen problematiek ontwikkelt, eigen regels schept, en een eigen weg gaat. Het groeit steeds verder van het epos der Oudheid weg, ondanks de hardnekkige en soms krampachtige pogingen de band met dat 'oude' epos althans formeel te handhaven ¹².

Smit definiëert hier zijn onderwerp als een historisch gebonden verschijnsel, dat in een bepaalde kulturele fase is ontstaan, onderhevig is aan ontwikkeling en verandering, en dat tenslotte ook weer verdwijnt. Verderop in zijn boek werkt hij deze stellingname uit in discussie met E.M.W. Tillyard, die in zijn studie *The English epic and its background* uit 1954 een essentiëel ander standpunt had ingenomen.

Tillyard gaat er, na gekonstateerd te hebben dat de renaissancistische en klassicistische literatuurtheorie niet anders dan formele, 'uiterlijke' kenmerken van het epos behandelen, toe over zèlf 'the epic spirit', de 'wezenskenmerken' van het epos te definiëren. Dit leidt ertoe, dat hij er toe komt ook werken als bijv. Gibbons *Decline and fall of the Roman empire*, dat door geen 18e eeuwse als een epos beschouwd zou worden, als een belichaming te zien van deze 'epic spirit' ¹³. Nu is het niet zo, dat Tillyard de historische gebondenheid van dit verschijnsel zou ontkennen: het is bij uitstek in de periode van de renaissance en het classicisme dat de 'epic spirit' zich in de literatuur manifesteert. Maar tegelijk is het wèl zo, dat hij het epos in essentie beschouwt als een ontologisch verschijnsel: het *is* iets, dat dan ook naar die essentie definiëerbaar en kenbaar zou zijn.

Ik geloof dat we kunnen zeggen dat voor Tillyard het 'epische literaire werk' een van de mogelijke literaire realisatievormen is. De beschrijving en definiëring ervan

zou, samen met die van andere literaire realisatievormen, bijdragen tot een steeds preciezer systematische beschrijving van het verschijnsel literatuur en de

daarbinnen aan te brengen categorieën. Het is een principiële systematische doelstelling, die berust op de uitgangshypothese dat er zoiets bestaat als 'literatuur', dwz 'literatuur' als iets dat ten principale eensluidend definiëerbaar is. Dat bepaalde verschijningsvormen ervan in andere perioden optreden dan andere, vergroot vanuit deze opvatting slechts het belang van hun beschrijving voor het systematisch inzicht in het héle, tijdsomspannende veld 'literatuur'. Binnen een dergelijke systematische doelstelling is het, lijkt me, inderdaad mogelijk dat de onderzoeker, bij wijze van beschrijvingsmodel, een voorlopige, definiërende hypothese formuleert door middel waarvan hij een bepaalde categorie van literatuur afzondert van andere categorieën, ongeacht wat theoretici uit een historische periode zelf daarover te berde gebracht hebben ¹⁴.

Waar het me in dit verband om gaat, is dat een dergelijke systematische benadering van literatuur in paradigmatisch opzicht verschilt van een literatuurhistorische benadering die, zoals bij Smit, juist gericht is op de ontwikkeling en verandering van de literaire verschijningsvormen. De, vaak verzwegen, uitgangshypothese van deze benaderingswijze is dat het hele verschijnsel 'literatuur' historisch gebonden, dwz aan veranderingen onderhevig en ten principale niet eensluidend definiëerbaar is.

Bij een vorige gelegenheid heb ik al gewezen op dit paradigmatisch verschil tussen de literatuurhistorie en, wat ik toen noemde, 'a-historische' benadering van literatuur. Het voorbeeld dat ik daar gaf van deze laatste benaderingswijze presenteert een ander, op het drama gericht, beschrijvingsmodel dan dat van Tillyard, maar de ontologische uitgangshypothese is in beide gevallen in essentie dezelfde ¹⁵.

In Smits discussie met Tillyard over de bij het onderzoek naar het epos te volgen methode, komt dit paradigmatisch karakter van hun meningsverschil vrij duidelijk tot uitdrukking. Smit antwoordt op Tillyards konstatering, dat de inzichten van de renaissancistische en klassicistische literatuurtheorie door hun louter formeel karakter onbruikbaar zijn als beschrijvingsmodel, met de volgende woorden:

Het ontbreken van andere dan formele criteria voor het epos maakt déél uit van de episch- poëtische situatie in de betrokken periode. Wie dit niet aanvaardt, raakt op verkeerd spoor, doordat hij niet ziet hoe juist uit de enkel-formele theorie ... begrepen en verklaard moet worden dat en waarom de epische praktijk zich ontwikkelde zoals zij dat deed. ¹⁶

Afgezien van de vraag of de renaissancistisch-klassicistische theorievorming nu wel zo louter formeel is als Smit en Tillyard beiden menen, is er één ding duidelijk: voor Smit maakt de toenmalige theorie deel uit van het te onderzoeken 'materiaal' en niet van de theorie waarmee hij zelf werkt en op grond waarvan hij dit 'materiaal' selekteert en onderzoekt.

In de vraagstelling naar de ontwikkeling van de epische praktijk, vormt de vraag naar de invloed van toenmalige theoretische inzichten daarop een logisch onderdeel. Het werpt tevens de vraag op naar de verandering van die theoretische inzichten en naar de eventuele invloed dáárop van de veranderende literaire praktijk. De hypothesen- en theorievorming, op grond waarvan deze en dergelijke relaties in een ontwikkelingsproces te onderzoeken zijn vormt een probleem op zichzelf. Ik zal daar zo dadelijk uitvoerig op ingaan. Maar zeker is, dat vanuit een vraagstelling naar veranderingen de theorievorming niet gericht kan zijn op beschrijvingsmodellen van ontologische, dwz. principiële onveranderlijke, kenmerken. Tillyard daarentegen bekijkt de renaissancistische theorie juist wel op z'n

bruikbaarheid voor zijn eigen, wel op een ontologisch beschrijvingsmodel gerichte theorievorming. Ook als hij deze daartoe bruikbaar had bevonden, was zijn hantering ervan dus principiëel verschillend geweest van die van Smit¹⁷. Of, om het omgekeerd te zeggen: welke kenmerken Tillyard ook had gekozen, door ze te hanteren als een theoretisch beschrijvingsmodel op grond waarvan hij het te onderzoeken materiaal bijeenbrengt en afzondert van andere (literaire) verschijnselen, plaatst hij zich op een ontologisch uitgangspunt, dat immers als konsekwentie heeft dat men, via de beschrijving van deelgebieden, wil komen tot een systematische beschrijving van het hele literaire 'veld'.

Smit schrijft:

Uit literair-historisch oogpunt moet naar mijn mening dan ook geconcludeerd worden, dat Tillyard *verkeerd* heeft gekozen, ... Hij beging een literair-historische *fout* door ... te menen dat hij zijn conclusies kon terug-projecteren naar een verleden dat geheel anders dacht en oordeelde dan hij.¹⁸

Maar dit is een niet adekwate opmerking, om de simpele reden dat Tillyard per definitie geen literairhistorische doelstelling heeft.

Het valt naar mijn mening te betreuren, dat de literatuurhistorische uitgangshypothese van de historische gebondenheid, en daarmee veranderlijkheid, van het verschijnsel literatuur en van de bijzondere literaire categorieën, tegenwoordig slechts een gering aantal literatuurwetenschappers lijkt te kunnen boeien. Met name bij de bestudering van literatuur uit oudere perioden bestaat er, tegenover het konstateerbare oprukken van de systematische methode, naar mijn gevoel vooral een grote onduidelijkheid ten aanzien van het paradigma van waaruit men werkt. Bij al het noeste verderverzamen van gegevens en veel, en noodzakelijk, filologisch-tekstinterpretatorisch werk, zijn er slechts weinigen die de literatuurhistorische problematiek in bovengenoemde zin expliciet aan de orde stellen. Tot een beschrijving van een veranderingsproces zelf is bij mijn weten de afgelopen decennia slechts een enkeling gekomen¹⁹. Toch zijn dergelijke beschrijvingen een voorwaarde om zelfs maar te kunnen beginnen met de opbouw van een stelsel van hypothesen, waarvan de empirische basis zou kunnen liggen in de vele en diverse gegevens waarover we beschikken en die nu los van elkaar lijken te staan, en dat zou kunnen definiëren wát er allemaal vanuit welke literatuurhistorische stand van wetenschap te onderzoeken valt.

Alleen wanneer men literatuur beschouwt als een historisch verschijnsel kan zij, naar mijn mening, in verband worden gebracht met andere historische veranderingsprocessen. Dit is een voorwaarde om het functioneren van literatuur binnen het kader van de historische ontwikkeling ooit te kunnen traceren. In het hierna volgende zal ik proberen aan te geven hoe een dergelijk verband op systematische wijze zou kunnen worden gelegd. Het gaat daarbij slechts om één type relatie van de vele die mogelijkwijs te leggen zijn, en wel één die meer uitgaat van de literaire vormgeving dan van de inhoud in de strikte zin van het woord²⁰. Met dit laatste kom ik dan op het ontwikkelingsproces van het epos tussen 1550 en 1700, zoals dat door Smit is beschreven.

De methode die Smit hanteert berust terecht niet op een of ander beschrijvingsmodel waarop hij zijn materiaal selekteert. Een dergelijk beschrijvingsmodel zou immers, ook als het zou berusten op toenmalige opvattingen, in tegenspraak zijn met

de uitgangshypothese van historische verandering. Het zou een konstante invoeren, op grond waarvan het 'epische' van het 'niet-epische' zou worden onderscheiden. De variaties die er in de realisering van dat 'epische' gekonstateerd zouden worden en die zeker ook dan voor een goed deel aan historische veranderingen zouden moeten worden toegeschreven, zouden toch altijd varianten op die konstante noemer zijn.

Smit verzamelt zijn materiaal dan ook op grond van een ander, op het eerste gezicht veel oppervlakkiger criterium, namelijk dat van

... de totaliteit van alles wat zich binnen de Vergiliaanse traditie in de periode tussen 1550 en 1850 als epos presenteert ²¹.

Dit criterium impliceert een hypothese, die ware hij explicieter geformuleerd en in z'n consequenties doordacht zelfs een theorie zou kunnen worden, en die ongeveer inhoudt dat over een bepaalde periode de auteurs bepaalde literaire werken als 'epos' onderscheiden van andere literaire werken; dat zij dat, bijvoorbeeld, in de benaming tot uitdrukking brengen; en dat daarin een bepaalde continuïteit opgesloten ligt. Een dergelijke hypothese zegt inderdaad nog niets over kenmerken, in tegenstelling tot wat een hypothetisch geformuleerd beschrijvingsmodel zou doen.

Aan het zo verzamelde materiaal vallen echter wel kenmerken waar te nemen, kenmerken waarin, welke het ook zijn, de verklaring moet liggen waarom deze werken als 'epos' van andere werken onderscheiden worden en in welk opzicht zij een continuïteit representeren. Het geven nu van een dergelijke verklaring gebeurt op grond van een andere hypothese dan die, op grond waarvan het materiaal werd verzameld. Dit tweeledig principe van enerzijds materiaal verzamelen, anderzijds dit materiaal interpreteren, valt duidelijk te herkennen in de woorden waarmee Smit zijn methode stelt tegenover die van Tillyard. Hij schrijft:

Naar mijn overtuiging kan en mag de literair-historicus slechts uitgaan van de feitelijke gegevens die tot zijn beschikking staan; zijn interpretatie van die gegevens dient zoveel mogelijk gebaseerd te zijn op contemporaine opvattingen, zowel omtrent de poëzie en het epos, als óók omtrent geloofspunten en politieke visies die zich in bepaalde epen doen gelden. ²²

Hierboven heb ik deze werkwijze als het ware geparafraseerd in termen van hypothese-, cq theorievorming, om het mogelijk te maken Smits werkwijze te toetsen aan de inzichten van de huidige wetenschapstheorie. Voor wat betreft dat laatste baseer ik me op de hiervoor genoemde studie van Lakatos, die niet alleen een rationele herformulering biedt van Kuhns paradigma-begrip, maar waarin ook de principes van theorievorming en toetsing zoals ontwikkeld door Popper worden gemodificeerd en uitgebouwd.

Lakatos maakt expliciet dat er bij empirisch onderzoek altijd minstens twee verschillende hypothesen of theorieën betrokken zijn: een 'interpretatieve' theorie die de feiten oplevert, en een 'verklarende' theorie die deze feiten verklaart. De consequentie daarvan is dat, wanneer een waarneming niet klopt met een verklarende theorie, het gevolg niet hoeft te zijn dat deze theorie verworpen of gekorrigeerd moet worden. In feite botsen er immers niet een waarneming en een theorie, maar twee theorieën rond een waarneming en het kan evengoed zijn dat de interpretatieve theorie verworpen moet worden of correctie behoeft. Het gaat er daarbij om

dat men, gegeven de waarnemingen, de theorieën in een consistent verband met elkaar brengt²³. De belangrijkste correctie van Lakatos op Popper is, dat hij criteria ontwikkelt op grond waarvan bij een botsing tussen twee theorieën uitgemaakt kan worden welke de voorkeur verdient, cq welke correcties de voorkeur verdienen boven welke andere correcties. Ik kom daar verderop op terug. Eerst wil ik ertoe overgaan Smits verklarende theorie wat nader te bekijken en nagaan hoe hij die hanteert ten opzichte van het door hem verzamelde materiaal. Daaruit zal immers kunnen blijken of zijn werkwijze in overeenstemming is met de principes van theorievorming en toetsing in het algemeen en met de consequenties die Lakatos trekt uit het feit dat er steeds twee theorieën in het spel zijn.

De belangrijkste verklaring voor de kenmerken die zich als 'epos' presenterende werken in de 17e eeuw vertonen en voor de veranderingen daarin, zoekt Smit in een, fluktuerende, 'consensus' ten aanzien van de

regels en voorschriften ..., waaraan een dichtwerk moest voldoen om als volwaardig epos te kunnen worden beschouwd.

Hij wijst erop dat de toenmalige theoretici nooit tot een zódanige overeenstemming zijn gekomen dat men zou kunnen spreken van 'de' regels voor het epos, en stelt dan vervolgens:

Wel bestond er ten aanzien van de voornaamste regels een sterke *consensus*, welks grenzen echter niet precies kunnen worden aangegeven; ... In de 17de eeuw evolueerden de opvattingen vrij snel van Renaissancistisch naar klassicistisch, d.w.z. van betrekkelijke vrijheid naar betrekkelijke rigiditeit; in de 18de eeuw werd deze laatste weer teruggedrongen door de grotere zelfstandigheid tegenover de Oudheid, die resulteerde uit de 'Querelle des Anciens et des Modernes'... Het is in de eerste plaats via deze *consensus*, dat de theorieën over het genre hun invloed op de praktijk van de epen-dichters hebben uitgeoefend

...

Wij moeten de betekenis van de theorie voor de praktijk van het epos daarom niet overschatten; als geheel was zij te onoverzichtelijk en te weinig gefixeerd om dwingende autoriteit te hebben. Maar wij moeten de rol, die zij gespeeld heeft, evenmin onderschatten! In de *consensus* had zij een neerslag, die wél autoriteit bezat en waarvan de invloed bij de epici steeds weer merkbaar is; ... De *consensus* zelf laat zich niet achterhalen en vastleggen. Maar wij kunnen trachten die zo dicht mogelijk te benaderen door ons vertrouwd te maken met de voornaamste opvattingen en tendensen van de theorie.²⁴

Als zodanig behandelt hij dan achtereenvolgens de theorie van Vossius over het klassieke epos, die van Tasso over de moderne, renaissancistisch-christelijke voortzetting daarvan, de theorie van de Franse 'doctrine classique' en tenslotte enige Nederlandse stemmen uit de 18e en het begin van de 19e eeuw.

Ik geloof dat de gedachte aan een 'consensus' waarvan de uitspraken van de theoretici als het ware getuigenissen zijn, een gelukkige uitgangstelling is voor de opstelling van een verklarende theorie. Maar het is nog geen verklarende theorie. In feite laat Smit na om er ook maar iets over te formuleren. Integendeel, hij stelt juist dat die consensus zich 'niet (laat) achterhalen en vastleggen', en ik denk dat achter deze uitspraak een misverstaan ligt over wat een theorie, of: een hypothese,

eigenlijk is: namelijk de formulering van, op zichzelf niet waarneembare, dieper liggende processen of entiteiten waarvan de waargenomen verschijnselen de manifestaties zijn.

Het feit dat Smit nalaat een verklarende theorie te formuleren en zich beperkt tot de notering van wat er de waarneembare manifestaties van zouden zijn, heeft ingrijpende gevolgen. Wanneer men de kritiek, die men op Smits verklaringen en konklusies kan hebben, wetenschapstheoretisch doordenkt, dan leidt dat tot de konklusie dat daar de fout ligt.

Door het ontbreken van een geformuleerde verklarende theorie blijft het onduidelijk waar de overeenkomsten en verschillen tussen de verschillende theoretische uitspraken op terug te voeren zijn. Het gebruik van de term 'consensus' is in dit verband trouwens gevaarlijk, omdat er, zoals dadelijk zal blijken, reden is aan te nemen dat niet alleen in de loop van de tijd de opvattingen veranderen, maar er ook gelijktijdig duidelijke verschillen van opvatting bestonden. Maar dit terzijde. Door geen dieper liggende verbanden te formuleren ontnemt Smit zichzelf enerzijds de kans om een dergelijke theorie ook te toetsen. Dat wil zeggen, om na te gaan of er soms ook andere waarnemingen zijn te doen, cq uitspraken zijn te signaleren, die een ander beeld geven van de inhoud en samenstelling van de 'consensus', dan gesuggereerd wordt door de genoteerde manifestaties ervan. Anderzijds ontnemt hij zich de kans om ook maar op enigerlei manier een systematisch verband te leggen tussen de gesignaleerde theoretische uitspraken en de verschijningsvormen van de door hem, via een interpretatieve theorie, verzamelde epen.

Een dergelijk verband kan alleen gelegd worden door verklarende en interpretatieve theorie met elkaar te confronteren en eventuele inkonsistenties door middel van korrekties in de ene of de andere theorie te repareren. Door niet te werken met een expliciet geformuleerde verklarende theorie, en trouwens eigenlijk ook niet met een expliciet geformuleerde interpretatieve theorie, blijft er niets anders over dan de kenmerken van epen direkt te confronteren met uitspraken van theoretici. Er zijn dan alleen konstateringen mogelijk in de trant van: dichter A doet wat theoreticus a zegt, dichter B doet in het ene opzicht wat theoreticus a zegt en in een ander opzicht wat theoreticus b zegt, en dergelijke. Dat wil zeggen: het is alleen mogelijk bepaalde overeenkomsten aan te wijzen. Doordat er geen verband wordt geformuleerd is het niet mogelijk de aard van die overeenkomst te definiëren en duidelijk te maken of het hier een toevallige gelijkenis betreft of een principiële stellingname, of wat er nog meer te bedenken valt. Evenzo kunnen afwijkingen tussen de praktijk van de dichters en de uitspraken van de theoretici zo alleen nog door middel van incidentele verklaringen worden opgelost. Doordat de uitspraken van verschillende theoretici niet ook juist voor zover ze verschillen in een theoretisch verband worden gebracht, kan een afwijking in een epos niet via een dergelijke uitbouw van de verklarende theorie worden verklaard. Er moet dus een ad hoc-verklaring worden gegeven.

Soms ligt die verklaring bij Smit wel in potentie op het nivo van een uitbouw van zijn verklarende theorie. Zo bijvoorbeeld zijn verklaring van de afwijkingen die Vondels *Joannes de Boetgezant* te zien geeft ten opzichte van de 'contemporaine epische theorie'²⁵. Smit zoekt deze verklaring in Vondels opvatting ten aanzien van de literaire verwerking van specifiek bijbelse stof, die met zich mee zou brengen dat hij bewust afwijkt van de inzichten van de theoretici²⁶. Ik geloof dat hij hierin gelijk heeft. Maar bij ontstentenis van een theorie achter de theoretische uitspraken blijft het hem onmogelijk de ene waarneming (uitspraken van theoretici) met de andere (de kenmerken van de *Joannes de Boetgezant*) te verbinden. Het blijft onduidelijk welke opvatting van 'stofverwerking' achter de uitspraken van de theoretici ligt en hoe Vondels opvatting over de verwerking van bijbelse

stof, zoals tot uitdrukking komt in de *Joannes de Boetgezant*, zich daartoe verhoudt. Daardoor blijft deze verklaring toch incidenteel: een zgn ad hoc-hypothese. Een gevolg ervan is dat Smit het ontstaan van dergelijke bijbelse epen in de 18e eeuw alleen kan verklaren vanuit het persoonlijk gezag van Vondel. Hij schrijft daarover:

Met dit alles heeft Vondel onbedoeld een nieuw sub-genre in de Nederlandse literatuur doen ontstaan: het Bijbel-epos naar Vondeliaans model. De oplossing *ad hoc*, die hij voor de *Joannes* gevonden had, heeft namelijk school gemaakt ... Het kwam erop neer, dat de dichter zich bij het schrijven van een Bijbels epos naar twee kanten de nodige vrijheid moest voorbehouden: ten aanzien van de regels voor het epos, zowel als ten aanzien van de Bijbel ... Vondel's navolgers uit de 18de eeuw, die de *Joannes* als het model voor een Bijbels epos beschouwden, sluiten op drie van de meest karakteristieke punten bij dit voorbeeld aan.²⁷

Het hoeft dacht ik geen betoog, dat ook hier alleen maar een overeenkomst wordt gesignaleerd. Nog afgezien van de mogelijkheid dat in de 18e eeuw de 'consensus' over de 'stofverwerking' wel eens veranderd zou kunnen zijn ten opzichte van de 17e eeuw en dat dus de oplossing evengoed zou kunnen liggen in een uitbouw van de verklarende hypothese, als in de ad hoc-hypothese van het persoonlijk gezag van Vondel, blijft bij deze laatste aanname elk antwoord op de vraag waarom Vondel een dergelijk gezag had achterwege. De ad hoc-hypothese is dus tevens ontoetsbaar.

Soms ook mist de verklaring die Smit geeft van afwijkingen van de inzichten van de theoretici, deze potentiële mogelijkheid om tot een uitbouw van de verklarende theorie te komen. Dit is het geval, wanneer hij stelt dat de *Pharsalia* van Lucanus volgens de toenmalige theorie geen epos was en dat de vertaling ervan, door Hendrik Storm in 1617 en 1620 in twee delen gepubliceerd, geen moment is in de geschiedenis van het epos²⁸. De verklaring die hij voor deze uitgave geeft ligt op een heel ander terrein dan dat van de 'consensus' over het epos en is er niet mee te verbinden. Wat Smit hier doet, is dat hij zijn, stilzwijgend gehanteerde, interpretatieve theorie wijzigt, zonder aan te geven wat die wijziging impliceert en dus zonder toetsbare criteria voor de juistheid van die wijziging aan te dragen. De opvattingen van de theoretici, die de waarneembare manifestaties van een verklarende theorie hadden moeten zijn, krijgen hier het karakter van de inhoud van een beschrijvingsmodel, waarop het materiaal wordt geselecteerd.

Iets dergelijks is er aan de hand, waar Smit invloed signaleert van het genre 'lof- en vreugdezangen' in het algemeen en van Vondels gedicht *Verovering van Grol* in het bijzonder op de ontwikkeling van het epos. De toenmalige opvattingen over wat een epos moest zijn of aan welke kenmerken het moest voldoen, impliceerde uiteraard een opvatting over datgene waarin een epos zich onderscheidt van andere dichtsoorten. Uitgaande van de uitspraken van de door hem bestudeerde theoretici konkludeert Smit dat de *Verovering van Grol* een triomf- en vreugdezang is, maar niettemin een aantal strukturelementen en motieven vertoont die kenmerkend zijn voor het epos, tw:

propositie, invocatio, het wonderbaarlijke in de *narratio*, de brede beschrijvingen, de Homerische vergelijkingen, de gedragen en verheven toon.²⁹

Hij spreekt van een 'speelse mystificatie'³⁰, van een

omkleden van een zang met de *grandeur* van het epos zonder het hymnische karakter en de lyrische vrijheid los te laten; het schijnbaar moeiteloos balanceren op het slappe koord over de kloof tussen de meest verheven en meest gebonden dichtsoort en haar volstrekte tegendeel ...

31

Als verklaring voor deze werkwijze van Vondel voert hij diens preokkupatie aan met de *Constantinade*, zodat hij tensloten uit de toon en stijl van de 'epische' structuurkenmerken van de *Verovering van Grol* indicaties meent te kunnen afleiden over de toon en stijl waarin de *Constantinade* opgezet zou zijn. In dat laatste zou dan weer een verklaring liggen voor het latere opgeven van de *Constantinade*-plannen³².

Door zich uitsluitend aan uitspraken over het epos te houden en niet een theorie te vormen waarin ook de opvattingen over de onderscheiding van de dichtsoorten zijn opgenomen, komt Smit er niet toe na te gaan of de door hem gesignaleerde 'epische' structuurkenmerken en motieven inderdaad restriktief 'episch' zijn, cq of ze dat wel in de opvattingen van iedereen zijn. Ook hier hanteert hij de uitspraken van de door hem bestudeerde theoretici als beschrijvingsmodel. Het gevolg is dat hij voor de vermenging van niet-epische met, volgens hem, wel-, restriktief, epische kenmerken slechts de ad hoc- verklaring van Vondels epische preokkupatie en diens ludieke geest kan aanvoeren. Door aan dit beschrijvingsmodel vast te houden, komt hij er bovendien toe om, waar bij later geschreven zangen kenmerken van het epos en bij later geschreven epen kenmerken van de zang te signaleren zijn, ter verklaring daarvan een tweede ad hoc-hypothese in te voeren, namelijk de invloed van Vondels voorbeeld en onbegrip voor het ludieke element dat opgesloten zou liggen in de *Verovering van Grol*³³.

In het nu volgende zal ik eerst de kwestie van de *Pharsalia* van Lucanus wat verder uitwerken, en vervolgens aan de hand daarvan de konsekwenties voor een literatuurhistorische methode van onderzoek wat preciezer proberen te formuleren. Daarna zal ik, in het tweede gedeelte van dit artikel, dieper ingaan op de, met de *Pharsalia*-kwestie nauw samenhangende, kwestie van de *Verovering van Grol*, en daarvanuit enige korrekties voorstellen op het beeld van de ontwikkelingsgang van het epos zoals Smit dat schetst.

Met name uit dit laatste geval zal blijken, dat de uitbouw van een verklarende theorie ertoe kan leiden dat er korrekties aangebracht moeten worden op de interpretatieve theorie. Met andere woorden: dat er ander materiaal aangedragen moet worden dan dat waarmee het onderzoek in eerste instantie, tw in Smits *Kalliopé in de Nederlanden*, begon.

1.2. De opvattingen over het epos

De vertaling van Lucanus' *Pharsalia* door Hendrik Storm werd in twee delen gepubliceerd in respectievelijk 1617 en 1620, dat wil zeggen in de periode, lopend van 1615 tot 1645, waarin naar het zeggen van Smit

géén Nederlandse epen (verschenen), niet alleen geen oorspronkelijke, maar ook geen vertalingen of bewerkingen van die uit de Oudheid en uit het moderne Italië.³⁴

Smit schrijft erover:

Die vertaling is slechts schijnbaar een uitzondering op de gesignaleerde epische pauze. Het was namelijk niet liefde tot het epos die Storm tot zijn werk bracht, maar bewondering voor de wijze waarop Lucanus een tragisch brok Romeinse geschiedenis beschreven en daarin de on-

dergang van de vrijheid betreurd had. Dat de *Pharsalia* volgens de epische theorie géén heldendicht mocht heten omdat het te veel een historische kroniek en te weinig een werk van verbeelding werd geacht, kon hem dan ook koud laten. De vorm, die Lucanus voor zijn werk gekozen had, was voor hem niet relevant; het was hem te doen om de inhoud en de strekking. Men kan dus zeggen, dat de Lucanus-vertaling van Hendrik Storm slechts bij toeval tot de geschiedenis van het Renaissancistisch-klassicistisch epos in de Nederlanden behoort.³⁵

Dat het Storm, èn zijn literaire vrienden, vooral ging om de inhoud van de *Pharsalia*, en dat aan de publikatie vooral een politieke betekenis toegeschreven moet worden, maakt Smit duidelijk aan de hand van een zorgvuldige analyse van de opdrachten en drempeldichten bij beide uitgaven. Daarbij ging het in 1617 om een waarschuwing tegen burgeroorlog: een stormsein³⁶, en in 1620 om een waarschuwing tegen dreigende diktatuur: vooral door de toegevoegde drempeldichten van Hooft en Vondel werd de uitgave toen tot 'een soort vrijheids-manifest van de Amsterdamse dichters'³⁷.

Smits behandeling van de betekenis van deze *Pharsalia*-uitgave is boeiend en overtuigend. Maar bij de konklusie, die hij eraan verbindt, namelijk dat deze uitgave geen moment vormt in de geschiedenis van het epos in Nederland, kan men een vraagteken plaatsen. Het is een konklusie die niet zonder belang is, gezien het feit dat de eerste oorspronkelijke niet-bijbelse Nederlandse epen, die na 1645 zullen verschijnen, naar zijn zeggen een duidelijke invloed van Lucanus vertonen. Dat geldt zowel voor de *Belgias* en de *Mauritias* van Lambert van den Bos, beide uit 1646, als voor Pieter Rabus' *Verlost Britanje* uit 1689. Smit signaleert deze invloed voor wat betreft de keuze van een kontemporain onderwerp en, vooral, een meer kroniekmatige dan 'epische' structuur, waarin bovendien emotionele ontladingen van de auteur de verbeelding doorbreken³⁸. Hij legt er dan ook bij voortdurend de nadruk op dat deze werken 'naar de opvattingen van de contemporaine theoretici' geen wèrkelijke epen zijn³⁹.

Nu zou men de kwestie of een dichtwerk al of niet een 'werkelijk' epos is irrelevant kunnen achten zolang ook de niet-'werkelijke' epen wèl, zoals Smit doet, in de geschiedschrijving van het genre opgenomen worden en hun invloed op de ontwikkelingen wordt getraceerd, ware het niet dat door deze kwalifikatie een heel stuk van de literaire ontwikkelingen wordt versluierd. De vraag hoe een epos er uit hoorde te zien, hangt samen met de opvatting die men had over literatuur. Smit baseert zich voor wat betreft de opvatting over het epos vooral op de theorie van Vossius, zoals neergelegd in diens in 1647 verschenen *Poeticarum Institutionum, libri tres*. Helemaal ekspliciet stelt hij dit niet, maar het valt af te leiden uit het feit dat hij zich beroept op 'de epische theorie' volgens welke de *Pharsalia* geen heldendicht zou mogen heten, en uit het feit dat hij in het hoofdstuk over de theoretische opvattingen dit werk van Vossius behandelt als compilatie en synthese van de 16e en begin 17e eeuwse opvattingen over het klassieke epos⁴⁰. Jammer genoeg geeft hij bij zijn behandeling van Vossius' opvattingen niet weer wat deze over Lucanus zegt. Kijken we namelijk daar naar, dan blijkt dat 'de' theorie, althans bij monde van Vossius, wel iets genuanceerder over de *Pharsalia* oordeelt dan men uit Smits woorden zou opmaken. Maar ook, en vooral, blijkt dan hoezeer de kritiek op dit werk samenhangt met een heel bepaalde opvatting over wat de optimale kenmerken zijn van literatuur in het algemeen.

Vossius' mening over de *Pharsalia* is te vinden in zijn *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, dat eveneens in 1647 werd gepubliceerd. Hij schrijft daar over

Lucanus en Silius, auteur van een epos over Hannibal, dat zij ten onrechte door velen niet tot de dichters gerekend worden. Hij haalt Carolus Sigonius⁴¹ aan, die geschreven had dat zij de historische stof wel degelijk op poëtische wijze behandeld hadden, niet alleen door gebruik te maken van het metrum, maar vooral door er naar eigen goeddunken verzonden episoden, raadgevingen van goden en godinnen en redevoeringen van mensen doorheen te weven en door geslaagde geschrijvingen van gebeurtenissen en lokaties van elders over te nemen. Het bezwaar dat men tegen hen kan aanvoeren is dat zij zondigen tegen het voorschrift van Aristoteles door niet één, maar meerdere hoofdhandelingen te beschrijven. Naar de mening van Sigonius zouden ze op grond daarvan beter slechte dichters genoemd kunnen worden, dan helemaal geen dichters. Vossius is het daar niet mee eens: ze hebben het óók niet verdiend slechte dichters genoemd te worden, omdat het begrip dichter ook in eigenlijke zin wordt gebruikt wanneer het in een bredere dan de meest strikte betekenis gehanteerd wordt⁴².

Wat Vossius met deze laatste opmerking bedoelt, wordt duidelijk wanneer we naar de voorgaande capita kijken. Daarin had hij namelijk gesteld, dat de oudste vorm van poëzie bij de Romeinen niets anders was geweest dan lofzangen op goden en, vervolgens, op uitmuntende personen. Dat was een vorm van poëzie geweest die z'n stof haalde uit de verrichtingen van de bezongen personen. Een verzonden 'fabula' hoorde daar niet in thuis. Dichters onderscheidden zich in die tijd slechts van redenaars door de hantering van het metrum en door hun stijl. Naderhand echter gaven de dichters, en vooral de epici, tragici en comici onder hen, door middel van verzonden gebeurtenissen en personen uitdrukking aan de zaken van het menselijk bestaan. Hij voegt daar aan toe, dat het dan ook het meest in een dichter te waarderen is wanneer versvorm en 'imitatio' samengaan en dat slechts zij waarlijk 'dichter' zijn die niet alleen het vers, maar ook de zaak zèlf kreëren⁴³.

Het gaat er daarbij niet om, dat alle gebeurtenissen verzonden zouden moeten zijn, maar dat het samenstel in z'n totaliteit een verbeeldingswerkelijkheid vormt. Deze verbeeldingswerkelijkheid vormt een 'imitatio', dwz. een 'nabootsing' van een 'ware fabula'⁴⁴, en wel in die zin, dat er een universele waarheid door wordt uitgedrukt. Het verschil tussen een historicus en een dichter komt er volgens Vossius dan ook op neer, dat de dichter een filosofische visie uitdrukt⁴⁵. Het verschil met de historicus en de filosoof zit er natuurlijk in, dat dat gebeurt door middel van een verbeeldingswerkelijkheid. In zijn niet zozeer historisch-filosofisch, maar veeleer praktisch gerichte *Poeticarum Institutionum, libri tres* formuleert Vossius dan ook kortweg: de belangrijkste taak van een dichter is 'nabootsen' en 'verbeelden'; de dichters bootsen menselijke handelingen na en zij verzinnen 'fabula's' waarin zij aan deze menselijke handelingen uitdrukking geven⁴⁶.

Het optimale kenmerk van literatuur ligt dus voor Vossius in het 'verbeelden', in het scheppen van een andere werkelijkheid, al wil hij aan degenen die dat niet doen, maar eerder betogen op rijm schrijven de naam van 'dichter' in een wijdere, door het verleden gerechtvaardigde betekenis niet ontzeggen. Hij stelt dit laatste met nadruk⁴⁷ en daarop berust dan ook zijn opvatting dat Lucanus wel degelijk een dichter genoemd kan worden. Maar evenzeer is het zijn opvatting van het, in de loop van de tijd ontwikkelde, 'waarlijk' literaire, dat de eisen dikteert waaraan een 'echt' epos heeft te voldoen.

Die eisen zijn geformuleerd in de *Poeticarum Institutionum, libri tres*. Het 'verhaal' van een epos, zo stelt hij daar, is de afwikkeling van een verzonden handeling⁴⁸. Begrijpen we dit vanuit de conceptie van het 'waarlijk' literaire als de 'ver-

beelding' van een andere werkelijkheid, zoals neergelegd in het *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, dan wordt, lijkt me, pas duidelijk waarom met name de 'eenheid van handeling' de dichter van de historicus onderscheidt⁴⁹. Die 'eenheid van handeling' wordt immers gedefiniëerd door de universele waarheid, die door de verbeeldingswerkelijkheid wordt uitgedrukt. In de realiteit, waar de historicus zich op richt, ligt dit universele niet zondermeer gegeven, maar is sprake van een veelheid van gebeurtenissen. Aan déze eis van 'eenheid van handeling' voldoet Lucanus' *Pharsalia* ook volgens Vossius niet. Dat blijkt uit de met instemming geciteerde passage uit Sigonius. Het blijkt vooral uit het feit dat hij Lucanus een dichter noemt in de bredere dan de meest strikte betekenis: een bredere betekenis die geldt voor auteurs die geen andere verbeeldingswerkelijkheid kreëren. Lucanus moge dan de naam van dichter verdienen, zijn *Pharsalia* kan onmogelijk beschouwd worden als een 'echt' epos, dat een normatief model zou kunnen zijn.

Ik ben zo uitvoerig ingegaan op de meer literair-filosofische opvattingen die achter de afwijzing van de *Pharsalia* als epos liggen, omdat er, in ieder geval in de 16e en het begin van de 17e eeuw, ook een andere opvatting over literatuur bestond waarvan de *Pharsalia* wel als een geslaagd epos beschouwd werd. Deze opvatting treffen we aan in J.C. Scaligers *Poetics libri septem* van 1561, een werk dat in Nederland vooral bekend werd nadat Scaliger junior in 1593 hoogleraar was geworden aan de Leidse universiteit. Op het belang van dit werk voor de opvattingen over literatuur in Nederland in het begin van de 17e eeuw is door Smit zelf indertijd in een ander verband gewezen⁵⁰. Naderhand heeft Sonja Witstein verband gelegd tussen Scaligers opvattingen over de tragedie en Bredero's uit 1611 daterend toneelstuk *Rodd'rick ende Alphonsus*⁵¹. In aansluiting bij Weinberg⁵² wees zij er daarbij op dat Scaligers opvatting over het doel van de literatuur fundamenteel verschilt van die van Aristoteles⁵³. Het is voor mij dan ook niet helemaal begrijpelijk waarom Smit het niet nodig geoordeeld heeft om in zijn onderzoek naar de ontwikkeling van het epos, naast de theorie van Vossius die zoveel dichter bij Aristoteles' opvattingen ligt, ook die van Scaliger te betrekken.

Scaliger geeft op de vraag of Lucanus een dichter is helemaal niet zo'n genuanceerd antwoord als Vossius. Zijn oordeel is onverkort bevestigend, en in dat oordeel is tevens mee betrokken dat hij een episch dichter is. Lucanus is een dichter omdat hij in verzen schrijft, en hij is een episch dichter omdat hij, de geschiedenis als onderwerp nemend, deze verdicht en versiert en zo in een andere gedaante vertoont dan de historicus. Zo is er bij Lucanus heel wat dat verzonnen is, zoals de gestalte van het Vaderland die zich aan Caesar vertoont, de geest die uit de onderwereld tevoorschijn komt en dergelijke. Scaliger besluit deze passage met de opmerking dat hij nog liever Livius wel een dichter zou noemen dan Lucanus niet. Want op dezelfde manier als de tragici een onderwerp dat werkelijk gebeurd is vertellen, namelijk door middel van woorden en daden van personen, zo lassen ook Livius, en Thucydides, in hun geschiedschrijving redevoeringen in die nooit zo gehouden zijn door degenen aan wie ze worden toegeschreven⁵⁴.

Voor Scaliger is Lucanus dus wel een episch dichter, en wanneer we kijken wat hij, verderop in zijn werk, voor aanwijzingen geeft voor het epos, dan treffen we daarbij niets aan dat de *Pharsalia* als zodanig zou kunnen diskwalificeren. Bij het enige punt waarop er wat dat betreft twijfel zou kunnen bestaan, namelijk het voorschrift dan men het verhaal niet moet laten beginnen bij het begin van de geschiedenis die er het onderwerp van vormt ('ab ovo'), maar bij een opmerkelijke ge-

beurtenis, stelt hij met nadruk dat daaraan door Lucanus is voldaan⁵⁵. Voor het overige houden zijn aanwijzingen slechts in: dat men het verhaal niet regelrecht moet afwikkelen; dat het vaak nodig is om hetzelfde meerdere malen te herhalen om het in te scherpen; dat men het belangrijkste niet in het begin moet vertellen omdat dat de spanning wegneemt; dat men afwisseling moet bieden door nieuwe zaken in te voegen, zij het dat deze wel verband moeten houden met het onderwerp; en tenslotte: dat men het werk in boeken moet verdelen en wel zó dat elk boek z'n eigen organisch eindpunt heeft, dat het onderwerp het openbare leven moet betreffen en dat de belangrijkste rollen daarin door vorsten en helden moeten worden vervuld; dat er goden bij betrokken moeten worden en dat er veldslagen in voor moeten komen⁵⁶. Een hele katalogus, maar wat opvalt is dat een nadruk op de 'eenheid van handeling', zoals we die bij Vossius aantreffen, ontbreekt.

Toch lijkt me deze konstatering niet voldoende om ook inderdaad te begrijpen waarom de 'eenheid van handeling' voor Scaliger blijkbaar geen categorie is, of in ieder geval niet een zodanige categorie dat de *Pharsalia* als epos tekort zou schieten. Wel kunnen we vaststellen dat dit werk door hem als epos wordt aangemerkt. Dat maakt Smits stelling, dat de vertaling van Storm geen moment vormt in de geschiedenis van het epos op z'n minst prematuur. Dat achter de publikatie van deze vertaling een politieke bedoeling zou liggen, zoals Smit naar mijn mening terecht veronderstelt, hoeft een betekenis voor de geschiedenis van het epos niet uit te sluiten. Integendeel. Scaliger zelf legt nadruk op de politieke betekenis van literatuur. De poëzie, zo schrijft hij, is een onderdeel van het maatschappelijk bestuur dat, hoewel in een andere vorm en toon, ook onderwerp is van de wetgeving. Dezelfde zaken immers die door de wetten bevolen worden en die bij volksredenaars en bij de bestuurders van het volk de inhoud vormen van hun raadgevingen, worden door de dichters voorzien van zekere aantrekkelijkheden ter lering van de gemeenschap⁵⁷. Dat lijkt me precies in overeenstemming met de bedoeling die volgens Smit bij Storm voorgeleggen heeft.

Om er achter te kunnen komen of Storms *Pharsalia*-vertaling inderdaad relevant is voor de geschiedenis van het Nederlandse epos, lijkt het me echter noodzakelijk door te dringen tot de opvatting van literatuur waarvan de *Pharsalia* als een geslaagd epos beschouwd kon worden en, vooral ook, de verschillen te traceren met een opvatting van literatuur waarvan dat niet mogelijk was. Alleen zo is uit te maken of verschijnselen die men waarneemt aan Nederlandse epen als die van Van den Bos en Rabus, en die aan de *Pharsalia* doen denken, méér zijn dan incidentele reminiscenties of zelfs louter toevallige gelijkenissen. Dat wil zeggen: of zij het gevolg zijn van een zodanige conceptie van literatuur, dat men z'n bedoelingen, geheel of gedeeltelijk, in de *Pharsalia* gerealiseerd kon zien. Alleen zo ook, en dat gaat eigenlijk aan het vorige vooraf, is uit te maken of Scaligers positief oordeel over Lucanus wellicht het gevolg is van een minder scherpe kritische zin dan van Vossius, of dat het inderdaad het gevolg is van een principiële verschil van mening over het doel en de aard van literatuur.

Op het eerste gezicht kan het lijken, dat hun opvattingen ten dienaangaande aardig parallel lopen. Ook Scaliger stelt in navolging van Aristoteles, dat de dichter van de geschiedschrijver verschilt doordat hij aan de werkelijke gebeurtenissen dingen die verzonnen zijn toevoegt of doordat hij werkelijke dingen nabootst door middel van verzinnsels. De historicus is er tevreden mee om met zijn verhaal weer te geven wat er gebeurd is. De dichter echter geeft niet alleen zaken die be-

staan weer, maar stelt ook dingen die niet bestaan voor alsof ze wel bestaan en wel: hoe ze zouden kunnen of zouden moeten bestaan. De opvatting echter, dat daarom alles wat literatuur is zou neerkomen op 'imitatio' bestrijdt hij met de woorden, dat 'imitatio' slechts een middel is om te komen tot het uiteindelijke doel dat ligt in aangename belering⁵⁸.

De diskrepantie met de conceptie van Vossius, en van Aristoteles, zit natuurlijk in de laatste zin. Op de daarin uitgedrukte gerichtheid op de moraalfilosofische functie van literatuur en het ermee samenhangende 'onbegrip' voor Aristoteles' 'imitatio'-opvatting, is al eerder de aandacht gevestigd, in Nederland recentelijk door Sonja Witstein in haar hiervoor al genoemde studie over *Bredero's ridder Rodderick*. Zij schrijft daar, in verband met het drama:

Door de intensieve gerichtheid op het moraalfilosofisch aspect van literatuur heeft Scaliger, wanneer hij zich bezighoudt met de tragedie, voor het handelingsaspect van de dramatiek te weinig aandacht. Daarom vermeldt hij bij voorbeeld niet de door Aristoteles geëiste eenheid van handeling, ... Aristoteles' voorkeur voor de niet- episodische plot, voor de 'innerlijke logica' om het eens populair te formuleren, verwijst impliciet naar zijn hypothese dat literatuur een potentiële werkelijkheid beschrijft - waarmee Scaliger toch zonder bezwaar accoord is gegaan. Scaligers zwijgzaamheid op het punt van de handelingseenheid is daarom een niet geringe omissie, ...⁵⁹

Hetzelfde gebrek aan aandacht voor de 'eenheid van handeling' constateerden we hiervoor ten aanzien van Scaligers aanwijzingen voor het epos.

Uit de woorden van Witstein zou men de indruk kunnen krijgen dat Scaliger, gepreokkupeerd door de belerende functie van literatuur, inkonsekvent is. In feite echter geeft hij aan de stelling dat literatuur een potentiële werkelijkheid beschrijft een andere inhoud dan Aristoteles en, later, Vossius. Weinberg, die in zijn artikel over 'Scaliger versus Aristotle on Poetics' beider poetica's op dit punt heeft geanalyseerd, komt tot de konklusie dat

Two more completely opposed points of view could hardly be adduced. Furthermore, these differences serve to emphasize the unity, the consistency, and the general integrity of Scaliger's system. It is a system which is so completely and so well conceived that Scaliger does not shrink from challenging even the authority of Aristotle when that authority is unacceptable.⁶⁰

Het centrale punt in hun verschil van opvatting is, dat Scaliger de, door Vossius aangehangen, aristotelische visie dat literatuur een gesloten verbeeldingswerkelijkheid kreëert, die als zodanig de 'nabootsing' ('imitatio') is van een universele waarheid, niet deelt. Om nogmaals Weinberg te citeren:

A poem is, for Aristotle, a whole whose unity is achieved (through aesthetic means) in the proper co-ordination and subordination of all the parts. Such structural or formal relationships are, ..., meaningless for Scaliger, whose references are all to norms of nature of the audience rather than to aesthetic principles.⁶¹

Weinberg definiëert Scaligers literatuuropvatting in termen van 'references to norms of nature' en 'references to norms of the audience'. Ik zal nu deze beide aspecten iets diepergaand behandelen, om zo een wat eksakter zicht te krijgen op de verschillen daarvan met de aristotelische opvatting van literatuur en op de consequenties die dat heeft voor de eisen waaraan, vanuit de ene en vanuit de andere opvatting, een literair werk moet voldoen.

Het zijn de 'references to the norms of nature', die de inhoud vormen van Scaligers 'imitatio'-opvatting en daarmee van zijn opvatting over de manier waarop in literatuur uitgedrukt wordt hoe dingen, die niet bestaan, zouden kunnen of moeten bestaan. Met andere woorden: Scaliger geeft aan het begrip 'imitatio' een andere inhoud dan Aristoteles.

Scaliger zelf behandelt deze kwestie met name in het zevende, en laatste, boek van zijn *Poetica*. Hij betoogt daar dat àlle taalgebruik een vorm van 'imitatio' is. Immers, zo stelt hij, het is duidelijk dat onze hele taal bestaat uit uitbeelden, omdat de aanduidingen van de zaken liggen in de namen die men er voor heeft. Vandaar ook dat alle wetenschappen waarvan het betoog het medium is, bestaan door middel van 'imitatio'⁶². Met nadruk distancieert hij zich daarbij van de aristotelische opvatting, dat er uitsluitend sprake van 'imitatio' zou zijn wanneer er een verbeeldingswerkelijkheid wordt gekreëerd. Omdat de zaken niet hetzelfde zijn, schrijft hij, is ook de 'imitatio' niet altijd hetzelfde van karakter. In het ene geval namelijk is er sprake van een eenvoudige aanduiding, zoals 'Aeneas vecht', in het andere geval wordt er door middel van woorden aan toegevoegd hoe en onder welke omstandigheden dat gebeurt. Omdat dat alles door de inspanning van de dichters wordt uitgebeeld, heeft Aristoteles deze laatste soort van 'imitatio'⁶³ tot het doel van de dichtkunst verheven. Maar deze opvatting leidt tot twee absurditeiten, namelijk dat iedereen die die vorm van 'imitatio' hanteert een dichter zou zijn, en dat iemand die die vorm van 'imitatio' niet hanteert geen dichter zou zijn. Een epikus zou, bijvoorbeeld, een dichter zijn daar waar hij levendig voorstelt, en hij zou geen dichter zijn daar waar hij zelf aan het woord is⁶⁴. Juist uit deze laatste opmerking blijkt duidelijk, dat voor Scaliger de doorbreking van de verbeeldingswerkelijkheid door uitspraken van de auteur zelf niet in strijd is met de aan een epos te stellen eisen.

Maar als het niet is via een verbeeldingswerkelijkheid, hoe stelt Scaliger zich dan voor dat literatuur uitdrukking geeft aan een 'potentiële werkelijkheid'? 'Woorden' zijn de 'uitbeeldingen' ('imitationes') van 'zaken', hebben we gezien. Volgens Scaliger nu zijn deze in de realiteit gegeven 'zaken' slechts 'beelden' van hun 'essenties'. Hij noemt in dit verband Plato, die de orde der dingen zó had vastgesteld, dat de onvolmaakte 'zaken' bestaan als afbeeldingen, afgeleid van de volmaakte en onafhankelijk bestaande 'Ideeën' ervan. Een schilderij of een betoog of verhaal zijn op hun beurt weer afbeeldingen daarvan⁶⁵. Taak bij uitstek van de dichter is, om de 'zaken' waarover hij spreekt zó in woorden uit te drukken dat hun 'essentie', die in de realiteit niet bestaat, maar die wel in hun 'natuur' gegeven ligt, weergegeven wordt⁶⁶.

Dit alles is slechts de ene kant van literatuur. Het betreft de 'zaken' waarover gehandeld wordt. Ten aanzien van die 'zaken' ontkent Scaliger allerminst dat het 'als levend voor ogen stellen' een belangrijke functie van de dichtkunst is. Maar de specifieke aard van de 'imitatio' van een dichter onderscheidt zich toch niet daardoor van die van, bijvoorbeeld, de historicus, maar door z'n 'ideeel' gehalte.

Een andere kwestie is de manier waarop in literatuur over deze 'zaken' wordt gehandeld. De opvattingen daarover hangen direkt samen met het doel waartoe over deze 'zaken' gehandeld wordt, en betreffen wat Weinberg noemt de 'references to the norms of the audience'.

Het doel van literatuur voor Scaliger is, zoals we hiervoor al zagen⁶⁷, om de lezers of toehoorders in aangename vorm te beleren. In het zevende boek van zijn *Poetica*, waarin hij zich verzet tegen de aristotelische 'imitatio'-opvatting, stelt hij dat

nog eens heel duidelijk: de 'imitatio' is niet het doel van de literatuur; doel is belering in aangename vorm, waardoor de zeden van de menselijke inborst afgestemd worden op de juiste redelijkheid, zodat daardoor de mens tot dat goede gedrag komt dat Geluk heet ⁶⁸. Meteen daarbij aansluitend komt hij dan met de passage, die ik hiervoor al citeerde, waarin hij de inhoud van de poëzie gelijkschakelt met die van raadgevingen van bestuurders en volksredenaars ⁶⁹.

Een direkt gevolg van deze stellingname is, dat voor Scaliger niet de handeling, het 'plot', het belangrijkste is in de literatuur, maar de zedelijkheid van de personages of personen over wie het gaat. Het gaat erom inzicht te geven in hoeverre hun affekten al of niet gereguleerd worden door een juiste rationaliteit. In het derde caput van zijn zevende boek, dat speciaal over deze kwestie handelt en dat dan ook de titel draagt 'Of de dichter zeden of handelingen moet onderwijzen' ⁷⁰, schrijft hij daarover: de dichter onderwijst zeden door middel van handelingen, opdat wij instemmen met de goede zeden en deze navolgen in ons eigen handelen en opdat wij de slechte afwijzen en er ons in ons handelen van onthouden. De handeling is dus een middel ter belering, maar de zedelijkheid is dat wat we leren, ter wille van ons handelen. Vandaar dat de handeling als het ware een voorbeeld is of, in een verzonnen verhaal, een middel. Het doel is echter de zedelijkheid ⁷¹.

Het lijkt me, dat de relatie tussen Scaligers moraal filosofische opvatting van literatuur en zijn opvatting dat literatuur over potentiële werkelijkheden spreekt nu duidelijk begint te worden. Zowel de 'zaken' als de 'handelingen' die in een literair werk aan de orde komen, worden, of ze nu in taal worden geïmiteerd op de wijze van een eenvoudige aanduiding, of op de wijze van een levendige, verbeeldende, beschrijving, geïmiteerd naar hun 'essentie' zoals die realiter niet bestaat, maar wel in de 'natuur' ligt gegeven. De zo gerepresenteerde zaken en handelingen zijn echter geen doel op zichzelf, maar middelen in een moraal filosofische argumentatie. Vandaar ook dat de dichter niet alleen, zoals Scaliger zegt, 'zaken' naar hun 'andere', essentiële, aard weergeeft, maar ook, en juist, meerdere lotgevallen van de personages. In tegenstelling tot de historicus doet hij dat alles niet naar het reële voorkomen, maar volgens het ideële gehalte, zodat gezegd kan worden dat het lijkt of hij als een God kreëert ⁷². Maar de samenhang van zijn werk wordt niet gekonstitueerd door een dergelijke ideële representatie. Was dat het geval, dan zou er ook geen sprake kunnen zijn van 'meerdere lotgevallen'. De draad is en blijft de morele argumentatie.

Ook ten aanzien van dit punt, zo nauw samenhangend met zijn afwijkende opvatting ten aanzien van de 'imitatio', verschilt Scaliger principiëel en bewust van mening met Aristoteles ⁷³. In het kader van mijn betoog is het ekstra illustrerend dat later Vossius zich over deze kwestie in een directe polemieek met Scaliger begeeft. Hij doet dit in eerste instantie in zijn opdracht aan de Staten Generaal bij zijn *Poeticarum Institutionum, libri tres*, waarin hij Scaligers uitspraken over het politieke karakter van de dichtkunst en over 'of de dichter zeden of handelingen moet onderwijzen' ⁷⁴ citeert, respectievelijk parafraseert en vervolgens corrigeert ⁷⁵. De uitwerking van die correctie, dat wil zeggen: de beargumenteerde aanval op de Scaligeriaanse opvatting, volgt in het eerste boek van het werk zelf. Hij schrijft daar: wij hebben gezegd dat de dichter niet zozeer de zeden moet nabootsen, alswel handelingen. De dichter immers dient het maatschappelijk geluk voor ogen te hebben. Gelukkig echter heten we niet omdat onze inborst de een of andere kant op neigt, maar omdat we deugdelijk leven. Op grond van onze zedelijke eigenschappen worden we 'gemakkelijk', 'hard', ed genoemd ...: en zo is het ook met

de andere eigenschappen van onze inborst, waardoor we tot hetzij goed, hetzij slecht handelen neigen. Maar gelukkig worden we genoemd, omdat we vanuit de deugd handelen, en ellendig en ongelukkig als we een fout leven leiden. Daarom moet de dichter handelingen die berusten op deugdzaamheid en waarin het geluk zetelt, nabootsen en niet zedelijke eigenschappen ⁷⁶.

Het verschil tussen beiden komt er op neer, dat bij Vossius het geluk, of ongeluk, inherent aan een bepaald handelen, datgene is wat de kijkers of lezers aanspreekt. Vandaar dat bij hem de omslag van geluk in ongeluk, of vice versa (de 'peripeteia'), en het inzicht daarin van de personages (de 'agnitio'), zo'n belangrijke rol spelen. Het doel ligt in de, langs de emotionele weg van 'schrik' en 'mededogen' teweeggebrachte, morele loutering van het publiek ('katharsis') ⁷⁷. Bij Scaliger echter gaat het veeleer om een beredeneerde morele instructie. De gebeurtenissen, die dienen om de morele kwaliteiten van de betrokkenen tot uitdrukking te brengen of te illustreren, staan bij hem in een veel lossere relatie tot die morele kwaliteiten. Het moreel gehalte van de personages blijkt uit hun reactie op, cq houding in de beschreven gebeurtenissen, veeleer dan dat het de oorzaak is van al het gebeuren. Vandaar ook dat er sprake kan zijn van 'meerdere lotgevallen', zo goed als van het doorbreken van de verbeeldingswerkelijkheid door directe uitspraken van de auteur.

De principes die de samenhang van het literaire werk konstitueren liggen voor Scaliger dan ook in de manier waarop men de lezers of het publiek argumenterend kan overtuigen ⁷⁸, dat wil zeggen in de 'ars oratoria'. Naar de opvatting van Scaliger is het deze 'ars', in de oudheid uitvoerig beschreven door Quintilianus in zijn *Institutio Oratoria*, die niet alleen voor de orator, maar ook voor de filosoof en voor de dichter het argumentatiemodel verschaft. Het is een argumentatiemodel dat berust op de, in principe achtereenvolgende, vaststelling: of iets is (bestaat, zich afgespeeld heeft) ('status coniecturae'), wat het precies is ('status finitionis'), en hoedanig het is ('status qualitatis'). Het behoorde zowel aan een juridisch, als aan een deliberatief en een laudatief betoog ten grondslag te liggen ⁷⁹. Scaliger geeft zijn mening hierover meteen in het eerste caput van het eerste boek van zijn werk. De orator, zo schrijft hij daar, heeft het in een openbare redevoering (dwz in een laudatief betoog) over het leven en over ondeugden en deugden. Hij onderzoekt die ter vaststelling van de morele kwaliteit van datgene waarover hij spreekt (dwz de 'status qualitatis'). En ten aanzien van dat, waarvan hij dat onderzoekt, gaat hij na wát het precies is (dwz de 'status finitionis'). Op dezelfde manier gaat hij in vergaderingen te werk, wanneer het erom gaat vast te stellen welke beslissing er genomen moet worden (dwz in een deliberatief betoog). Al deze zaken behandelt de filosoof en de dichter met dezelfde bedoeling

⁸⁰.

Scaligers hele werk is doordrenkt van deze opvatting. Op kenmerkende wijze komt dat bijvoorbeeld tot uiting in de heel andere visie die hij heeft dan Vossius op de historische ontwikkeling van de literatuur. In de opvatting van Vossius had poëzie aanvankelijk bestaan uit metrische lofzangen, maar was dit later veranderd in fictie in versvorm ⁸¹. Volgens Scaliger waren de eerste dichters er slechts op uit geweest genoeg te verschaffen en hadden zij met simpele liedjes de tijd doorgebracht, terwijl de oude oratores er slechts op uit waren anderen tot iets te bewegen en, op een nog kunstloze manier, te overtuigen. Naderhand hadden beide partijen dat wat ze misten aan de andere ontleend. Aan de ritmes en klanken van de dichters werd toen een ziel gegeven, doordat er terwille van het voorbeeld verhaaltjes en terwille van de onderwijzing meningsuitingen aan werden toegevoegd. Sca-

liger wijst dan op Horatius, die dit to the point uitgedrukt zou hebben met de versregel

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci
(Hij schiet in de roos, die het nuttige met het aangename verenigt.)

Het wezen van de dichtkunst kan onder deze twee noemers worden gebracht: onderwijzen en behagen⁸².

De twee essentiële noties ten aanzien van literatuur, waarop het verschil in opvatting tussen beiden terug te brengen is, tw 'ars oratoria' versus 'imitatio', komen hier duidelijk tot uitdrukking. Bijzonder significant is het daarbij dat Scaliger het fiktionele element (de 'verhaaltjes') wel noemt, maar dan als iets dat de dichtkunst te danken heeft aan de 'ars oratoria' èn met de functie die het binnen die 'ars' heeft: dat van 'voorbeeld'.

Met dit alles meen ik aangetoond te hebben dat de aanvaarding, cq verwerping van Lucanus' *Pharsalia* als een al of niet 'echt' epos, samenhangt met een wijdstrekkend verschil in opvatting ten aanzien van het doel en de functie van literatuur en daarmee ten aanzien van de kenmerken waaraan literatuur idealiter moet voldoen. Het is een verschil in opvatting dat ook in andere opzichten consequenties heeft voor de vraag welke verschijnselen een rol spelen in de ontwikkelingsgeschiedenis van het epos en hoe die kunnen worden geklassificeerd. Ik zal daar in het tweede gedeelte van dit artikel dieper op ingaan. Bovendien zien we dat de opvattingen van de theoretici helemaal niet zo louter formeel zijn, als lijkt wanneer men, zoals Smit en Tillyard, alleen hun aanwijzingen voor de konkretisering ervan in een bepaald type dichtwerk bekijkt.

Voor wat betreft de literatuurhistorische evaluatie van Storms *Pharsalia*-vertaling uit 1617, respectievelijk 1620, kan opgemerkt worden dat alleen al het tijdstip van verschijnen het waarschijnlijk maakt dat hij gesitueerd moet worden binnen een meer belerend- argumentele opvatting van literatuur, zoals tot uitdrukking komt in Scaligers *Poetica*. Deze vrij intuïtieve notie wordt ondersteund door het feit dat ten aanzien van de tragedie het doordringen van de meer emotioneel-fiktionele, aristotelische opvatting pas vanaf de verschijning in 1647 van Vossius' theoretische geschriften is gesignaleerd⁸³. Voor zover de onderzoeksgegevens reiken heeft het er inderdaad alles van dat tot die tijd, en zeker in de eerste twee decennia van de eeuw, in de dramatische literatuur de 'scaligeriaanse' opvatting overheerst⁸⁴. Juist omdat dat een opvatting is over het doel en de functie van literatuur als zodanig, is dat een gegeven dat ook relevant is voor ons zicht op de ontwikkelingsgang van het epos.

Onduidelijk is het of, met het doordringen van een meer emotioneel-fiktionele, aristotelische opvatting van literatuur, deze 'scaligeriaanse' opvatting verdwijnt, of dat beide als min of meer konfliktierende richtingen naast elkaar blijven bestaan. Hoewel op theoretisch nivo de aristotelische opvatting al te signaleren valt in Heinsius' *De Tragoediae Constitutione* van 1611 en vervolgens in Grotius' *Prolegomena* bij diens latijnse vertaling van Euripides' *Phoenissae* van 1630, doet de nadruk waarmee Vossius de opvattingen van Scaliger bestrijdt vermoeden dat diens belerend-argumentele opvatting van literatuur rond het midden van de eeuw nog uiterst aktueel is. Deze bestrijding betreft niet alleen Scaligers opvatting dat niet het 'plot', maar de 'zeden' het belangrijkste zijn in de literatuur, een kwestie die Vossius in zijn opdracht aan de Staten Generaal bij de *Poeticarum Instituti-*

onum, libri tres aansnijdt⁸⁶. Ook Scaligers behandeling, in het kader van een poetica, van rhetorische aspecten wordt door Vossius expressis verbis afgewezen, en wel in zijn opdracht aan de lezer bij hetzelfde werk. Hij zegt daar, dat hij meent in zijn werk een betere opzet gevolgd te hebben dan Scaliger, omdat hij aan al die aspecten die rhetorica's en poetica's gemeenschappelijk hebben en die door Scaliger uitvoering worden behandeld, voorbij is gegaan. Hij verwijst ervoor naar zijn boek over de rhetorica, waar ze meer thuis horen⁸⁷. Een dergelijke scheiding van literatuur en 'ars oratoria' is vanuit Scaligers opvatting van literatuur natuurlijk helemaal niet mogelijk. Vossius' afwijzing van Scaligers werkwijze moet daarom, dunkt me, inderdaad als een aanval op diens opvatting worden gezien.

Dat Vossius meteen al in zijn beide opdrachten deze twee kernpunten van de 'scaligeriaanse' literatuuropvatting bestrijdt, geeft zijn aanval een programmatisch karakter. Het wekt op z'n zachtst gezegd de indruk dat de meer belerend-argumentele opvatting van literatuur en daarmee: de waardering van de *Pharsalia* als epos, allerminst definitief achterhaald waren. En dat betekent weer dat in ieder geval de in 1646 verschenen *Belgias* en *Mauritias* van Lambert van den Bos, met hun aan de *Pharsalia* herinnerende structurele kenmerken, wel eens het resultaat zouden kunnen zijn van een met de 'vossiaanse' inzichten konfliktierende opvatting van literatuur, waarbinnen zij wel degelijk als 'echte' epen beschouwd zouden zijn. Nog onduidelijker is, voor zover ik weet, de stand van zaken met betrekking tot de opvattingen over doel en functie van de literatuur tegen het eind van de eeuw, wanneer, in 1689, Pieter Rabus' *Verlost Britanje* verschijnt. Maar het lijkt me allerminst uitgesloten dat, juist vanuit de hoek van het opkomend empirisch-rationalisme, zich daarover inzichten ontwikkelen, die meer aansluiten bij Scaligers belerend-argumentele opvatting, dan bij de aristotelische opvattingen van een Vossius. Voor zover we Rabus kennen vormen voor hem kennis en rationaliteit de grondvoorwaarden voor de zedelijke verheffing der mensheid. Zijn bewondering voor Pierre Bayle en voor de sceptische filosoof Daniël Huet duidt erop, dat voor hem 'rationaliteit' niet zozeer te maken heeft met het inzicht in 'universele waarheden', een conceptie die nauw verbonden is met de aristotelische 'imitatio'-opvatting, als wel met een argumentele beschouwing van wat in de werkelijkheid waargenomen wordt. Daarbij komt dan dat 'zedelijke verheffing' inderdaad het belangrijkste criterium lijkt te zijn waarop hij, in zijn tussen 1692 en 1702 verschijnende *Boekzaal van Europe*, literaire werken beoordeelt en dat hij het Horatiaanse 'nut en vermaak' in zijn vaandel heeft geschreven⁸⁸. Mogen deze laatste twee aspecten evengoed met een, op de aristotelische 'imitatio'-opvatting gebaseerde opvatting van literatuur te verenigen zijn, een empirisch-inductieve opvatting van rationaliteit is dat, lijkt me, niet. Al met al is er reden genoeg, om ook bij de relevantie van de aristotelische opvatting van literatuur voor Rabus voorlopig een vraagteken te zetten.

Ondertussen ben ik zelf van het nivo van waarneming en argumentatie terechtgekomen in dat van de speculatie. Mijn opmerkingen over Rabus beogen echter vooral aan te geven, wat hiervoor uit mijn vergelijkende analyse van respectievelijk Scaligers en Vossius' opvattingen over literatuur impliciet ook al wel naar voren is gekomen, namelijk: dat de verschillen en veranderingen in de opvattingen over literatuur iets te maken hebben met verschillen en veranderingen in de opvattingen over de relatie tussen 'rede' en 'werkelijkheid' en tussen 'rede' en menselijke affekten, dat wil zeggen: over de inhoud en aard van het normatieve principe dat

het menselijk bestaan reguleert en van de noties 'rationaliteit' en 'realiteit'. Het zou binnen het kader van dit artikel veel te ver voeren daar op in te gaan. Maar wel dienen we met dit feit als zodanig rekening te houden, wanneer we uit het voorgaande de methodische consequenties willen trekken voor het literatuurhistorisch onderzoek over de 17e eeuw.

I.3. De literatuurhistorische methode van onderzoek

Om werkelijk tot conclusies te kunnen komen ten aanzien van de ontwikkelingsgang van het epos is zowel de kwaliteit als de kwantiteit van de beschikbare onderzoeksgegevens te gering. Dat geldt zowel voor het nivo van de toenmalige theorievorming, waarvoor toch minstens de opvattingen van Heinsius en Grotius in hun relatie tot die van Scaliger en Vossius preciezer zouden moeten worden geanalyseerd, als voor het nivo van de toenmalige praktijk. Maar wel is het mogelijk uit mijn analyse van de opvattingen van Scaliger en Vossius enige methodische consequenties te trekken.

In eerste instantie bleek het door Smit via een, zij het nogal impliciete, interpretatieve hypothese aangedragen materiaal in het geval van de *Pharsalia*-vertaling te botsen met zijn uit Vossius' uitspraken geputte verklaringsmodel. De uitbreiding van dit ter verklaring dienende materiaal met de uitspraken van Scaliger heeft, wetenschapstheoretisch gesproken, het voordeel dat het in te passen is in dezelfde conceptie van de verklarende theorie, waarin ook Vossius's uitspraken vallen: een 'algemene' opvatting (consensus) over hoe een epos eruit moet zien, zij het dat deze 'algemene' opvatting nu bleek te bestaan uit meningsverschillen. Hierdoor kon de ad hoc-hypothese van een uit politieke bedoelingen tot stand gekomen uitgave, systematisch verbonden worden met het algemene verklaringsmodel. De empirische inhoud van de oorspronkelijke ad hoc-hypothese: dat er politieke bedoelingen meegespeeld hebben bij de uitgave, kon zo ingepast worden⁸⁹.

Maar een verzameling theoretische uitspraken vormt nog geen verklarende theorie. Daarvoor is het nodig dat er een verklarend verband wordt gelegd tussen deze, nu onderling verschillende, theoretische uitspraken en de verschijningsvormen van het epos. De uitspraken van de theoretici over het epos hebben trouwens ook niet de bedoeling het epos als literair verschijnsel volledig te definiëren of te beschrijven. Ze formuleren veeleer de praktische consequenties van bepaalde veel algemener opvattingen over literatuur voor het epos, waarvan aangenomen wordt dat in grote trekken iedereen wel weet hoe het er uit ziet.

Het is op het nivo van dergelijke algemener opvattingen over literatuur, dat naar ik hoop te hebben aangetoond de verklarende theorie over de 'consensus' ten aanzien van de verschijningsvorm van het epos, en over de verschillen en veranderingen daarin, moet worden geformuleerd. Voor zo'n verklarende theorie vormen de uitspraken van de theoretici niet het enige empirische materiaal. Hun uitspraken kunnen, door hun beschouwend karakter, de weg wijzen naar de aspecten waarover hij moet gaan: 'imitatio' of belering, 'actiones' of 'affectus'. Maar juist omdat het een theorie is over de dieper liggende processen die de literaire praktijk kunnen verklaren, behoeft hij empirische toetsing aan waarnemingen uit de literaire praktijk. De praktijk van het epos kan die toetsingsbasis niet bieden. Het is een methodologische grondregel dat een hypothese of theorie alleen kan worden getoetst

aan principiëel ànder materiaal, dan dat waarvoor hij de verklaring moet geven. Door z'n algemener inhoud kan de theorie echter getoetst worden op de konsekventies die hij heeft voor andere literaire genre's, zoals bijvoorbeeld de tragedie. In het volgende deel van dit artikel zal ik aantonen dat de, onderling verschillende en veranderende, opvattingen over literatuur ook konsekventies hebben voor de opvattingen die men erop nahoudt over de onderscheiding van de genre's. Het is langs deze weg, dat een verklarende theorie die zich beweegt op het nivo van de algemene literaire opvattingen verbonden kan worden met de interpretatieve theorie, die het te onderzoeken epische materiaal oplevert. Immers: in de eerste paragraaf heb ik, tentatief, als de mogelijke inhoud van een dergelijke theorie, o.a., geformuleerd dat, over een bepaalde periode, de auteurs bepaalde literaire werken als 'epos' onderscheiden van andere literaire werken. Ook ten aanzien hiervan zouden er dus toetsingsmogelijkheden liggen in ander, niet episch werk van dezelfde auteurs.

Met een zodanige verbinding van interpretatieve en verklarende theorie ontstaat er een stelsel van hypothesen, dat zich kan gaan uitstrekken over een wijd veld van literaire verschijnselen. Allerlei andere gegevens, zoals bijvoorbeeld biografische gegevens over literaire vriendschappen en groepsvormingen, zouden er op systematische wijze in kunnen worden ondergebracht.

Een dergelijke werkwijze beantwoordde volledig aan de criteria die Lakatos geeft voor de opbouw van een 'research programme'. Een 'research programme' ontstaat en blijft groeien, doordat botsingen van twee theorieën rond een waarneming worden opgeheven door middel van hulphypothesen. Zo worden er steeds meer theorieën als het ware aan elkaar 'gesoldeerd'⁹⁰. De criteria hierbij zijn, dat elke stap in een dergelijk proces van 'aan elkaar solderen' systematisch verbonden moet zijn met de vorige, dat hij de niet-weerlegde inhoud van de voorgaande fase moet inkorporeren, en dat hij méér 'empirische inhoud' moet opleveren. Dat laatste wil zeggen, dat er meer potentiële waarnemingen door moeten worden geïncorporeerd en dat er van dat meerdere ook iets bevestigd moet zijn. Het nog niet bevestigde deel definiëert het 'research programme', dat bij uitvoering weer nieuwe hulphypothesen zal voortbrengen⁹¹.

Het zal, hoop ik, duidelijk zijn, dat een op deze wijze opgebouwd stelsel van hypothesen kan bestaan uit zeer precies gedefiniëerde en corrigeerbare begrippen en categorieën, in plaats van uit vaag aangeduide 'stromingen' en kwalifikaties als 'tijdgeest' ed. In de vorige paragraaf heb ik geprobeerd te demonstreren hoe een zorgvuldige analyse van de opvattingen van de theoretici dergelijke precies gedefiniëerde categorieën kan opleveren, op grond waarvan de literaire verschijnselen inderdaad op hun kenmerken kunnen worden geanalyseerd en die vanuit dergelijke analyses weer gekorrigeerd kunnen worden.

Daar de verschillen en veranderingen van de literaire opvattingen, zoals ik hiervoor opmerkte⁹², verband houden met de verschillen en veranderingen in de opvattingen over de aard van en de relaties tussen categorieën als 'rede', 'werkelijkheid' en 'menselijke affekten', zou een dergelijk 'research programme' zich tenslotte ook gaan uitstrekken over het gebied van de filosofische opvattingen, de moraalleer en de politieke opvattingen.

Een en ander betekent dat niet alleen het empirisch bereik zich, om met Lakatos te spreken, 'progressief' kan ontwikkelen, maar tevens dat allerlei aspecten die nu slechts door middel van hulphypothesen van een sterk ad hoc-karakter met de literaire ontwikkelingen in verband kunnen worden gebracht, op veel systematischer

wijze zijn te integreren. Ik denk bijvoorbeeld aan de 'verwarring' tussen 'lof- en vreugdezangen' en 'epen', waarvoor naar mijn mening ook veeleer een verschui-

ving in literaire opvattingen verantwoordelijk is, dan de door Smit ad hoc ingevoerde doorwerking van een epische preokkupatie en een ludieke bui van Vondel⁹³. Ik denk ook aan de, in de vorige paragraaf behandelde, kwestie van de invloed van Lucanus' *Pharsalia* op epen van Van den Bos en Rabus, waarbij naar ik vermoed ontwikkelingen die meer op filosofisch en mogelijk politiek nivo liggen een rol spelen.

Door deze 'progressieve' uitbouw mogelijkheden van het door mij geschetste 'research programme' wordt dan ook de verhouding tussen de algemene historische ontwikkelingen en de literatuurgeschiedenis op systematische wijze onderzoekbaar gemaakt. In zijn, hiervoor reeds enige malen aangehaalde, inaugurele rede heeft Kibédi Varga er in aansluiting bij Wellek op gewezen, dat daar juist een van de grote problemen ligt van de literatuurgeschiedenis. Hij schrijft:

... de vraag naar de verhouding tussen de *algemene* geschiedenis en de literatuurgeschiedenis (is) op theoretisch metodologisch niveau nog nauwelijks gesteld...

en hij voegt daar aan toe:

Of evenwel op deze vraag tegenwoordig een afdoend antwoord gegeven zou kunnen worden, moet vooralsnog worden betwijfeld.⁹⁴

Ik meen op grond van het voorgaande te kunnen stellen dat het niet nodig is in deze twijfel te blijven steken.

Nu ziet ook Varga in principe wel mogelijkheden voor een dergelijk 'research programme'. Hij geeft een prachtig citaat uit Lanson, dat ik de lezer niet wil onthouden:

Nos opérations principales consistent à connaître les textes littéraires, à les comparer pour distinguer l'individuel du collectif, et l'original du traditionnel, à les grouper par genres, écoles et mouvements, à déterminer enfin le rapport des ces groupes à la vie intellectuelle, morale et sociale de notre pays, comme au développement de la littérature et de la civilisation européennes.

En hij merkt daarbij op:

Achter deze enigszins verouderde terminologie schuilt een onderzoeksprogramma, dat met de gekritiseerde uitwassen van de literatuurgeschiedenis weinig gemeen heeft, en dat voor een groot deel in moderne wetenschappelijke termen zou kunnen worden vertaald.

Een onderzoeksprogramma, zou ik daar aan willen toevoegen, dat al kan bogen op een eerbiedwaardige, zij het een ietwat chaotische traditie.

Varga definiëert de 'gekritiseerde uitwassen' in termen van 'wankele causaliteits-hypothesen en volkomen irrelevante biografische nieuwsgierigheid'⁹⁵. Het door mij voorgestelde 'research programme' geeft, geloof ik, inderdaad het begin van een vertaling in moderne wetenschappelijke termen van Lanson's visie. Ik meen te hebben aangetoond hoe een dergelijk stelsel van hypothesen een alternatief biedt voor wankele, want ad hoc geformuleerde causaliteitshypothesen en onduidelijke biografische verklaringen, zoals bijvoorbeeld Vondels redenen om de *Constantinade* op te geven⁹⁶. Zonder zo'n langzamerhand, in de loop van het

onderzoek opgebouwd stelsel van hypothesen is de literatuurgeschiedenis inderdaad
gedoemd te blijven steken op het nivo van het verzamelen van waarnemingen en
het konsta-

teren van overeenkomsten, ter verklaring waarvan slechts oncontroleerbare factoren van, vooral, biografische aard, zoals preokkupaties en beïnvloedingen, kunnen worden aangevoerd.

Maar ik heb de indruk dat Varga de oplossing voor de vertaling in wetenschappelijke termen van Lansons visie toch in een andere richting zoekt dan ik. Hij schrijft:

Het door Lanson geschetste onderzoeksprogramma is niet zozeer een taak voor de literatuurgeschiedenis, maar voor de literatuurwetenschap die met de historische ontwikkeling rekening wil houden.⁹⁷

Het, in het slotgedeelte van zijn rede voorgestelde, theoretische beschrijvingsmodel is, hoewel geënt op de rhetorica, van een ontologisch karakter en valt zodoende binnen het paradigma van de systematische literatuurwetenschap⁹⁸. Ik vermoed dat hij daar dan ook op doelt, wanneer hij spreekt van een taak voor de 'literatuurwetenschap' in plaats van voor de 'literatuurgeschiedenis'. Een dergelijk beschrijvingsmodel houdt in zoverre rekening met de historische ontwikkeling, dat het categorieën hanteert die ook ten aanzien van literatuur uit oudere perioden bruikbare zijn, bruikbaar dan vele andere beschrijvingsmodellen die in de moderne tijd zijn opgesteld. Maar ik heb al beargumenteerd dat het, door z'n ontologisch karakter, niet uitgaat van de hypothese van de principiële historische gebondenheid en ontwikkeling van de literatuur. Juist door z'n karakter van beschrijvingsmodel zet het de veranderlijkheid van de literaire verschijnselen buiten haakjes en kan het slechts variaties op een vast patroon signaleren⁹⁹.

Blijft over: het probleem van het *soort* van verklaringen dat er met een stelsel van hypothesen, dat vanuit een inderdaad literatuurhistorische vraagstelling is opgebouwd, kan worden gegeven.

Door literaire verschijnselen op te vatten als de, gekompliceerde, resultanten van literaire opvattingen, en literaire opvattingen als de, nog gekompliceerder, resultanten van weer wijderreikende filosofische en morele concepties, kunnen de veranderingen in de literatuur in een systematisch verband worden gebracht met veel wijder reikende gebieden van veranderingen. Er is niet veel verbeelding voor nodig om zich voor te kunnen stellen, dat dergelijke verbanden inderdaad te formuleren zijn in een, zij het ingewikkeld, stelsel van uitspraken die alle de logische vorm hebben van 'alle x met G hebben H', waarbij zowel G als H precies gedefiniëerde en toetsbare verschijnselen zijn. De formule 'alle x met G hebben H' is de, in de wetenschapstheorie bij mijn weten algemeen aanvaarde, logische vorm van een zgn universele hypothese of wet.

Een literatuurhistorische hypothese zou bijvoorbeeld kunnen luiden: alle literaire werken (x) die zich presenteren als epos (G) vertonen een fiktionele eenheid van handeling (H). Ter verklaring van zo'n wet voert men een theorie in, die het gekonstateerde wetmatige verband verklaart als de manifestatie van een dieper liggende, niet waarneembare entiteit¹⁰⁰. In dit geval is dat dus de aristotelische opvatting van literatuur als 'imitatio' (T 1). Deze theorie is toetsbaar aan andere manifestaties ervan, bijvoorbeeld in tragedies. Bij toetsing aan het, via de interpretatieve theorie verzamelde, epische materiaal, blijkt de wet echter geherformuleerd te moeten worden tot: alle literaire werken (x) die zich presenteren als epos (G1) en een fiktionele eenheid van handeling vertonen (G2) zijn gericht op 'imitatio' (H). Daarnaast komt er een andere wet die luidt: alle literaire werken (x) die zich

presenteren als epos (G1), die meerdere hoofdhandelingen hebben (G2) en waarin ook de dichter zelf aan het woord is (G3) zijn gericht op 'belerende argumentatie' (H). Ter verklaring van deze wet dient dan de theorie over een argumenteel-belerende opvatting van literatuur (T2), waarvan de uitspraken van Scaliger de manifestatie vormen. Op dezelfde wijze kunnen waarneembare kenmerken van deze beide theorieën weer in verband worden gebracht met waarneembare kenmerken van filosofische en moraal-filosofische opvattingen, ter verklaring waarvan dan weer volgende theorieën kunnen worden opgesteld.

Het zal duidelijk zijn dat een dergelijk verklaringsmodel geen antwoord geeft op de vraag, waaróm het hele getraceerde veld van verschillen en veranderingen zich ontwikkelt zoals het doet. Wel is het mijn overtuiging dat veranderingen en verschillen in opvattingen op filosofisch en moraal-filosofisch nivo op eenzelfde systematische manier in verband kunnen worden gebracht met veranderingen in de maatschappelijke werkelijkheid, en dat op dat laatste nivo de belangrijkste verklaringsbasis zal moeten worden gezocht voor de aard van de veranderingen in het hele veld. Maar dat neemt niet weg, dat op de vraag waarom een auteur, gegeven een argumenteel-belerende en een aristotelische opvatting van literatuur, voor de ene en niet voor de andere kiest, geen 'wetmatig' antwoord valt te geven, ook al zijn er misschien nog zoveel redenen voor aan te voeren in de trant van 'omdat hij Vossius, cq Scaliger kende, bewonderde' ed. Ook deze lijn van het *on*verklaarbare valt door te trekken naar andere nivo's. Hoe mensen ertoe komen er een respektievelijk empirisch-induktieve of idealistisch-deduktieve opvatting van rationaliteit op na te houden, en vooral ook: hoe ze er toe komen vanuit een zodanig kompleks van opvattingen juist die opvattingen over, bijvoorbeeld, literatuur te ontwikkelen die we van ze kennen, is dunkt me wetenschappelijk onverklaarbaar. Evenzo is dat het geval bij de vraag hoe mensen ertoe komen, gegeven die en die bestaande opvattingen over, bijvoorbeeld, rationaliteit of literatuur en ook: gegeven die en die sociale ontwikkelingen, juist die nieuwe opvattingen te ontwikkelen over, bijvoorbeeld, het funktioneren van de rede en de functie van literatuur, die ze ontwikkeld hebben.

Met vragen als deze zitten we op het terrein van de individuele keuze's, de beïnvloedingen en de individuele creativiteit, waarvoor, al ware het slechts vanwege de onvoorstelbare veelheid en kompleksiteit van de in het spel zijnde factoren, geen wetmatige verklaringen te geven zijn. Dit feit nu wordt wel aangevoerd om te argumenteren dat historische ontwikkelingen niet op wetenschappelijke wijze verklaarbaar zouden zijn ¹⁰¹. Ik geloof dat dat slechts ten dele waar is. Onverklaarbaar lijkt me inderdaad, *waarom* de historische ontwikkelingen op het nivo van het denken en de cultuur juist die inhoud hebben, die ze vertonen. Ook al ben ik ervan overtuigd dat de algemene tendenzen in die ontwikkelingen te verklaren zijn vanuit de ontwikkelingen van de maatschappelijke werkelijkheid, toch meen ik daarvan in dit verband te kunnen abstraheren omdat het 'waarom' van de konkrete inhoud zich in elk geval aan verklaring onttrekt. Die 'waarom'-vraag is een vraag naar oorzaak en gevolg, en daar de geschiedenis gemaakt wordt door mensen, spelen op dat terrein in de kausaliteit van oorzaak en gevolg alle hiervoor genoemde factoren mee die zich onttrekken aan een wetenschappelijke verklaring. Maar dat neemt niet weg dat het 'hoe' van de historische ontwikkelingen naar mijn mening wel degelijk te verklaren is. De vraag hoe de historische ontwikkeling in elkaar zit, dat wil zeggen: hoe verschijnselen en ontwikkelingen op het ene terrein samenhangen met die op andere terreinen, is geen vraag naar de kausaliteit,

maar naar verbanden en verhoudingen. Verklaard kan worden hoe een verschijnsel samenhangt met andere verschijnselen, en hoe verschillen samenhangen met andere verschillen. Verklaringsgrond is dan niet de wet van oorzaak en gevolg, maar de tautologie: de gemeenschappelijke noemer. Een zodanige verklaring abstraheert van het menselijk 'waarom', al kan hij wel degelijk van informatie daarover gebruik maken om z'n theorieën te ondersteunen. Biografische informatie dat Vondel over literaire kwesties contact had met Vossius kan een theorie steunen dat verschijnselen in bepaalde werken van Vondel de manifestaties zijn van opvattingen, waarvan uitspraken van Vossius eveneens manifestaties zijn. Maar dat wil nog niet zeggen dat die biografische informatie een verklaring geeft. De verklaring ligt in de 'gemeenschappelijke noemer', die in de theorie wordt geformuleerd en aan z'n manifestaties wordt getoetst.

Het is zo'n 'tautologisch' verklaringsmodel dat door een 'research programme' zoals ik dat heb geschetst, wordt geboden. Het kan ons in staat stellen literaire verschijnselen, tegenstellingen en ontwikkelingen te situeren ten opzichte van andere ontwikkelingen, en ons zodoende inzicht geven ook in hun functioneren te midden daarvan.

(wordt vervolgd)

Eindnoten:

- 1 Ik citeer hier Smit zelf, die deze kwalifikatie gebruikte voor Te Winkel. Zie: W.A.P. Smit. *Van Pascha tot Noah*. Een verkenning naar Vondels drama's naar continuïteit en ontwikkeling in hun grondmotief en structuur. 3 dln. Zwolle 1956-1962; dl. I, p. 15.
Mijn overdracht van deze woorden op Smit zelf is meer dan alleen maar een stijlfiguur. Ik bedoel er ook een paradigmatische overeenstemming mee aan te geven. Zie: Marijke Spies. 'De crisis in de historische Neerlandistiek'. In: *Spektator* 3 (1973/74), p. 493-512; m.n. p. 501.
- 2 Thomas S. Kuhn. *The structure of scientific revolutions*. Second ed., enlarged. Chicago 1970 (1e ed. 1969).
- 3 Kuhn. *The structure of scientific revolutions*, p. 10-11.
- 4 Kuhn. *The structure of scientific revolutions*, p. 103-110.
- 5 Imre Lakatos. 'Falsification and the methodology of scientific research programmes.' In: *Criticism and the growth of knowledge*. Proceedings of the International Colloquium in the Philosophy of Science. London 1965. Vol. 4. Ed. by Imre Lakatos and Alan Musgrave. Cambridge 1970, p. 91-196.
- 6 Zie: Lakatos. 'Falsification and the methodology of scientific research programmes,' p. 179, noot 1: 'Indeed, ... my concept of a "research programme" may be construed as an objective, s "third world" reconstruction of Kuhn's socio-psychological concept of "paradigm": thus the Kuhnian "Gestalt-switch" can be performed without removing one's Popperian spectacles.'
- 7 Lakatos. 'Falsification and the methodology of scientific research programmes,' p. 132-138.
- 8 Lakatos. 'Falsification and the methodology of scientific research programmes,' m.n. p. 134-135, 155-158 en 177-180.
- 9 Een ander, duidelijk, voorbeeld is: W.A.P. Smit. *Het Nederlandse renaissance-toneel als probleem en taak voor de literatuur-historie*. Meded. Kon. Nedse Ak.v.Wet., afd. Letterk. NR, dl. 27, nr. 4. Amsterdam 1964.
- 10 Bij wijze van voorbeeld wijs ik op de inaugurele rede van A. Kibédi Varga. *De wetenschappelijkheid van de literatuurwetenschap* (Assen 1974), gehouden bij zijn ambtsaanvaarding aan de Vrije Universiteit. Na bezwaren van wetenschapstheoretische aard geformuleerd te hebben tegen zowel de literatuurhistorie als de tekstgrammatikale benaderingswijze, komt Varga met een eigen voorstel voor een literatuurwetenschappelijke methode. Zijn doelstelling is daarbij de algemene, ontologische, kenmerken van de literaire verschijnselen te beschrijven, om daarvanuit de bijzondere verschijningsvormen te kunnen traceren. Het is dit dat zijn benaderingswijze als principiële systematisch karakteriseert. Zich

- baserend op de wetenschapstheoretische inzichten van m.n. Lakatos, stelt hij voor een 'niet al te krachtige en algemene theorie (te) kiezen, die door empirisch onderzoek op detailpunten regelmatig falsifiëerbaar en verifiëerbaar is' en die zo 'theoretisch en empirisch, uitgebouwd kan worden.' Het theoretisch model dat hij in concreto voorstelt berust op de klassieke rhetorica. (p. 15) Met dit laatste sluit hij aan bij publikaties van o.a. Ch. Perelman en L. Olbrechts-Tyteca.
- 11 Zie bijvoorbeeld: Kibédi Varga. *De wetenschappelijkheid van de literatuurwetenschap*, p. 4-10. Ik laat buiten beschouwing, dat veel van de wetenschapstheoretische kritiek die uitgeoefend wordt op de historische literatuurwetenschap gericht is tegen hermeneutisch gefundeerde gevallen van literatuurbenadering. Wederom bij wijze van voorbeeld wijs ik op het artikel van H. Verdaasdonk. 'Vormen van literatuurwetenschap I, II, en III,'. In: *De Revisor* I (1974), nr. 7, p. 18-24, nr. 8, p. 38-41 en II(1975), nr. 1, p. 62-68; m.n. deel III daarvan: 'Interpretatie en hypothese'. Verdaasdonks kritiek lijkt me in essentie terug te gaan op Wolfgang Stegmüller. *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytische Philosophie*. Band I: Wissenschaftliche Erklärung und Begründung. Studienausgabe Teil 3: Historische, psychologische und rationale Erklärung. Kausalitätsprobleme. Determinismus und Indeterminismus. New York enz 1969, p. 337-338. Aan deze kritiek ligt een fundamenteel verschil van opvatting op kentheoretisch nivo ten grondslag tussen de hermeneutiek en de analytische wetenschapsfilosofie. Zie: Stegmüller. *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytische Philosophie*. 1,3, p. 360-375.
- Op die (cultuur-, literatuur-, algemeen-enz) historische benaderingswijzen die zich niet baseren op een hermeneutisch kennis-postulaat is déze kritiek niet van toepassing. Een aardig voorbeeld, dat juist vanuit die hoek dezelfde kritiek op heel wat hermeneutisch te noemen (cultuur-) historisch werk geleverd kan worden, geeft het boekje van E.H. Gombrich. *In search of cultural history*. The Philip Deneke Lecture 1967. Oxford 1969.
- De kritiek die uitgeoefend wordt op de literatuur- historie ligt niet op dit kentheoretisch nivo, maar betreft vooral de gebrekkige, cq ontbrekende theorievorming en daarnaast ook wel de onjuistheid of onduidelijkheid ten aanzien van het causaliteitsprincipe dat de verschijnselen zou kunnen verklaren. Dit laatste bijvoorbeeld bij Kibédi Varga. *De wetenschappelijkheid van de literatuurwetenschap*, p. 7-8; en bij Stegmüller. *Problemen und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytische Philosophie*, I, 3, p. 338-360.
- 12 Smit. *Kalliope in de Nederlanden* I, p. 3.
- 13 Smit. *Kalliope in de Nederlanden*, I, p. 55-58.
- 14 Ik abstraheer hier van de hele problematiek rond definiëring, hypothesevorming en verklaringsgronden binnen de systematische literatuurwetenschap. Juist in dat spelen zich de belangrijkste discussies af tussen meer hermeneutisch georiënteerde literatuurwetenschappers en zij die zich baseren op de kentheoretische inzichten van de analytische wetenschapsfilosofie. Zie: Verdaasdonk. 'Vormen van literatuurwetenschap III: Interpretatie en hypothese.'
- Voor de beoefenaars van de historische literatuurwetenschap is het echter wellicht nuttig erop te wijzen, dat een beschrijvingsmodel gebaseerd op de klassieke rhetorica, zoals Varga voorstelt, berust op een zelfde systematische doelstelling betreffende de ontologische kenmerken van literatuur als het beschrijvingsmodel voor het epos van Tillyard. Alleen het gepresenteerde theoretische model verschilt.
- 15 Marijke Spies. 'De crisis in de historische Neerlandistiek', *Spektator* 3 (1973-1974) p. 493-512; m.n. p. 501-503. Overigens kan ik me niet onttrekken aan de indruk, dat er binnen de systematische literatuurwetenschap een soort 'wildgroei' begint te ontstaan van voorgestelde beschrijvingsmodellen, zonder dat het ene theoretische voorstel inderdaad afgeleid is uit vragen die voortkomen uit de concrete onderzoeksresultaten, verkregen op grond van een voorgaand theoretisch voorstel. Van een in en door het onderzoek ontwikkeld, samenhangend stelsel van hypothesen dat een 'research programme' in de definitie van Lakatos representeert, lijkt me geen sprake te zijn. Hoogstens zou men kunnen stellen dat er een hele reeks, empirisch nog maar mager uitgebouwde, aanzetten liggen.
- 16 Smit. *Kalliope in de Nederlanden* I, p. 59.
- 17 Zie hierover ook noot 14.
- 18 Smit. *Kalliope in de Nederlanden* I, p. 58-59.
- 19 Als voorbeeld noem ik W.P. Gerritsen in zijn artikel 'Geschiedverhaal of schetskaart. Overwegingen bij Knuvelders Handboek, deel I, vijfde druk.' In: *De Nieuwe Taalgids* 68 (1975), p. 89-109. Zijn konklusie ten aanzien van de mogelijkheid om tot een geschiedenis van de middelnederlandse letterkunde te komen is echter nogal negatief. Een tentatieve beschrijving van veranderingsprocessen in de 15e en 16e eeuw geeft H. Pleij in zijn artikel 'Is de laat-middeleeuwse literatuur in de volkstaal vulgair?' In: J. Fontijn, J.J. Oversteegen e.a. *Populaire literatuur*. Amsterdam 1974, p. 34-106.
- 20 Dit in tegenstelling tot Pleij in 'Is de laat-middeleeuwse literatuur in de volkstaal vulgair?', die, zonder overigens de vormgevingsaspecten geheel te verwaarlozen, veeleer ingaat op de inhoud en tevens de produktievormen van de door hem behandelde teksten. Idealiter dienen natuurlijk tenslotte inderdaad al dergelijke relaties met elkaar in verband te worden gebracht. In dat opzicht is Pleij's artikel uiterst inspiratief. Ik geloof wel dat allerlei deelrelaties veel preciezer moeten

worden onderzocht en vooral ook, dat de kenmerken van de verschijnselen waarover men z'n hypothesen vormt veel preciezer moeten worden gedefinieerd. Maar dat doet niets af aan het belang van Pleij's artikel, dat men zou kunnen beschouwen als de opzet van een 'research programme' voor de 15e-16e eeuw.

- 21 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 59.
- 22 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 59.
- 23 Lakatos. 'Falsification and the methodology of scientific research programmes', p. 129-130.
- 24 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 138-139.
- 25 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 637.
- 26 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 670-673.
- 27 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 673.
- 28 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 332.
- 29 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 368.
- 30 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 383.
- 31 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 377.
- 32 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 232-233, p. 367-368 en p. 384-385.
- 33 Ten aanzien van het ontstaan van 'zangen' met 'epische' kenmerken, zie: Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 219 en p. 698 (over Pieter Rabus' *Verlost Britanje* van 1689). Ten aanzien van 'epen' met kenmerken van de 'zang', zie: p. 458 (over Van den Bos' *Belgijs* van 1646), p. 522 (over diens *Britannias* van 1661) en p. 749 (over Rotgans' *Wilhelm de Derde* van 1698-1700).
- 34 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 215.
- 35 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 332.
- 36 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 337-341.
- 37 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 353 en p. 356-360; het citaat op p. 360.
- 38 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, wat betreft de *Belgijs* op p. 456, 460 en 470, wat betreft de *Mauritias* op p. 484 en wat betreft het *Verlost Britanje* op p. 700 en p. 703.
- 39 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 484 en p. 704.
- 40 Smit. *Kalliope in de Nederlanden I*, p. 140.
- 41 Carlo Sigonio, ca. 1524-1584, was hoogleraar klassieke letteren, respectievelijk welsprekendheid in, achtereenvolgens, Venetië, Padua en Bologna. Hij hield zich vooral bezig met de klassieke en vroeg-Italiaanse geschiedenis en oudheidkunde, maar publiceerde ook op het gebied van de rhetorica. Zijn geschrift *De dialogo* verscheen in 1561 in Venetië. Zie: J.E. Sandys. *A history of classical scholarship*. 3 dln. New York 1964 (1e dr. 1903-1908); dl. 2, p. 143-145; en de *Nouvelle biographie générale*, s.v.
- 42 Gerardi Joannis Vossii *De artis poeticae natura ac constitutione liber*. Amsterdam 1647, cap. VI, par. 5, p. 32-33: 'E Latinis item Lucanus de bello Pharsalico, et Silius de Hannibalico. Eos à multis è poetarum numero expungi, cap. 1 dicebamus. Verùm immeritò id fieri, ibidem ostensum nobis fuit. Et eadem sententia est viri ingentis, et doctrinae, et iudicii, Caroli Sigonii, libro de dialogo. Quamquam hi non meram historiam condiderint; sed poeticè etiam tractârunt, non metro solùm includendo, verùm, ut Sigonius scribit, *episodiis pro arbitrato figendis, et Deùm Dearumque consiliis, et hominum concionibus intexendis, atque festivis rerum narrationibus, et jucundis locorum descriptionibus, aliunde petendis*. Unum posse objici fatetur, quòd contra Aristoteliam legem, de qua in epopeia dicemus (lib. 3. de arte poetica), non unam, sed plures sint actiones persecuti. Sed hoc qui urgeat (verba ejus retinere malo) *malos potiùs fuisse poëtas eos, quàm omnino non fuisse poëtas, evincet. Ut enim ex imitatione poëta; sic non bonus poëta ex prava imitatione evadat, necesse est. At mihi ne malorum quidem poëtarum nomen commeriti videntur; quia poëta vocabulum, etiam laxiùs sumtum, propriè sumitur, licet non pressè:...*'
- 43 Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. III, par. 10, 11 en 17; p. 15-19: 'Non leviter etiam hanc rem confirmat, quòd, apud antiquissimos Romanos, poësis non alia erat, quàm in laudem Deorum ...
Post laudes Deorum accessit apud Romanos poësis de laudibus virorum praestantium: quae à rebus gestis petebantur. Ut hinc quoque fabula exsulâ rit.
...Nam etsi poëtae primitus solo differrent metro, ac dictione: postea tamen iidem (praecipuè autem epici, tragici, comici) fictis rebus, ac personis, vitam, resque hominum expresserunt. Ut de nihilo non sit, quòd eruditissimi homines in poëta praeferrent, si carmen, et imitatio concurrerant: eoque verè illos censerent ποιητιν qui non versum modò, sed rem ipsam facerunt:...'
- 44 Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. VI, par. 8, p. 34-35: 'Non quasi tum poëma totum fictis constet actionibus: sed quia, utrumque princeps actio vera sit, et aliae etiam verae intercurrent; tamen dispositio sit fabulosa: utpote in quà falsa veris misceantur; eoque ὀξυνομίᾳ fabulae non possit verae esse actionis, quatenus eo nomine intelligimus totam fabulam, ex pluribus actionibus coalescentem: attamen veram fabulam imitetur, quia res narrat, non ut sunt, sed ut esse possunt.'
- 45 Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. IX, par. 1, p. 50: '... cum philosophi sit spectare non singula, sed universa; historicus contrà respiciat singula; poëta magis considerat universum: quippe qui non tamen sibi proponat, quid dictum, factumve sit; quàm, quid fieri, vel dici, conveniat.'

- 46 Gerardi Joannis Vossii *Poeticarum Institutionum, libri tres*. Amsterdam 1647, lib. I, cap. I, par. 1, p. 6: 'Praecipium Poëtae officium est imitari, ac fingere: ... Poëtae itidem imitantur actiones humanas: sed fingunt fabulas, quibus exprimunt actiones humanas ...'
- 47 Bijvoorbeeld in cap. V, par. 18, p. 20:
'Nec tamen efficere iccirco potuerunt, ut soli illi, qui fabulas fingerent, poëtae vocarentur.'
Verderop, in cap. VI, par. 6, p. 34, noemt hij Hugo de Groot's metrische parafrase van de *Titulus Institutionum Justinianearum De rerum divisione, et acquirendo earum dominio* als voorbeeld.
- 48 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. V, par. 1, p. 15: 'Venio ad narrationem ipsam, quae est fictae actionis explicatio.'
- 49 In lib. III, cap. IV, par. 1. p. 10.
- 50 W.A.P.Smit. *Het Nederlandse renaissance-toneel als probleem en taak voor de literatuur-historie*, p. 178-181.
- 51 S.F. Witstein. *Bredero's ridder Rodderick*. Groningen 1975, p. 49-54.
- 52 Bernard Weinberg. 'Scaliger versus Aristotle on poetics.' In: *Modern Philology*, 39 (1941/42), p. 337-360.
- 53 Witstein. *Bredero's ridder Rodderick*, p. 49.
- 54 Julius Caesar Scaliger. *Poetices libri septem*. Faksimile-Neudruck der Ausgabe von Lyon 1561 mit einer Einleitung von August Buck. Stuttgart enz. 1964, lib. I, cap. ii, p. 5, 2e kol. C-D:
'...an Lucanus sit Poeta. Sanè est. Nugantur enim more sua Grammatici, quum obiciunt, illum historiam conscripsisse. Principiò, fac historiam meram: oportet eum à Livio differre. differet autem versu. Hoc verò Poetae est. Deinde quis nescit omnibus Epicis Poetis historiam esse pro argumento, quam illi aut adumbratam, aut illustratam, certe alia facie quum ostendunt, ex historia conficiunt Poema ... Sic multa Lucano ficta: Patriae imago, quae sese offerat Caesari: exitam ab inferis animam, atque alia talia. Quin equidem Livium potius Poetae nomen meruisse, quàm Lucanum amisisse censeo. Nam quemadmodum Tragici rem ipsam denarrant veram: personis actiones, ac dicta accomodant. sic Livius et Thucydides interferunt conciones, quae nunquam ab illis quibus sunt attributae, cognitae fuerunt.'
Dit wil niet zeggen, dat Scaliger Lucanus in alle opzichten bewonderde. In zijn zesde boek, waarin hij de belangrijkste moderne en klassieke latijnse dichters behandelt, heeft hij heel wat op hem aan te merken. Maar zijn kritiek betreft alleen de stijl en de zakelijke inhoud van de *Pharsalia*, niet de structuur. Zie: Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. VI., cap. vi, p. 326, kol. 1 D-327 kol. 1 D.
- 55 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. xcvi, p. 144, le kol. B:
'Nequaquam ab ovo, ut monet Horatius, incipiendum. hoc primum praeceptum esto. Id est sumendum principium ab illustre re, eaque tum cognata tum proxima. Quod à Lucano observatum fuit: qui bellum civile scripturus, statim apponit Caesarem ad Rubiconis transitum: unde hostis à Senatu iudicatus, bellum facere coactus fuerit.'
- 56 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. xcvi, p. 144, kol. 1 B- kol. 2 A:
'Altera lex: non recto tramite ducendam narrationem, ne taedium pariat. Res enim eadem saepe iteranda, saepe etiam inculcanda est necessariò Hoc ipsum igitur quod pro principio sumes, ne statuas in principio. ita enim auditoris animus est suspensus: ... Reliquus tractus aequabilis, sed interruptus rerum novitate: quae tamen aut partes sint argumenti, aut ad ipsum pertineant ... Divides autem universum librum in libellos, ... ita certas concicias in materias: ut libri ipsi illos sibi terminos quaesisse videantur ... Totum verò argumentum petitur è vita civili. Partes tamen potiores inter personas dantur Regibus atque Heroibus. Dii miscentur, ut supra docuimus. Inter negotia, praeliis agitur.'
- 57 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. VII, cap. ii, p. 347, kol. 2 A-B:
'Poesim verò politicae partem, quae sub leges latore, quanquam alia facie atque colore, continetur. Nam quae iussa sunt in legibus, quae sunt apud concionatorum, moderatorumque populi suasiones: hae poetices ... comparabuntur quibusdam amoenitatibus ad institutionem civitatis.'
- 58 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. I, cap. i., p. 1, kol. 2 A-B:
'altera (nl de poëzie) aut addit ficta veris, aut fictis vera imitatur, ... factum est tamen ut illi soli nomen Historiae fuerit attributum: quippe cui satis esset solus ille tractus dictionis ad explicandum quae gesta essent. Hanc autem Poesim appellarunt, propterea quòd non solum redderet vocibus res ipsas quae essent, verumetiam quae non essent, quasi essent, et quo modo esse vel possent vel deberent, repraesentaret. Quamobrem tota in imitatione sita fuit. Hic enim finis est medius ad illum ultimum, qui est docendi cum delectatione.'
- 59 Witstein. *Bredero's ridder Rodderick*, p. 50.
- 60 Weinberg. 'Scaliger versus Aristotle on poetics', p. 360.
- 61 Weinberg. 'Scaliger versus Aristotle on poetics', p. 359.
- 62 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. VII, cap. ii, p. 346, kol. 2 D -p. 347, kol. 1 A:
'... satis patet omnem sermonem nostrum nihil esse quam imaginem. Rerum namque sunt notiones ipsa nomina ... Quarum igitur artium instrumentum oratio est, eae omnes imitatione constituuntur.'
- 63 In Scaligers tekst staat alleen 'imitatio'. Uit de kontekst is duidelijk dat hier alleen de tweede soort van 'imitatio' bedoeld wordt. Ook Weinberg wijst erop dat Scaliger 'when he says that "not

- every poem is an imitation", ... is using imitation in the sense of dramatic representation.' Zie: Weinberg. 'Scaliger versus Aristotle on poetics', p. 359.
- 64 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. VII, cap. ii, p. 347, kol. 1 A-D:
'... at imitatio non uno modo: quando ne res quidem. alia nânque est simplex designatio, ut Aeneas pugnat: alia modos addit atque circumstantias. verba gratia: ... Haec igitur omnia quum poetae opera effingantur: eius finem totum fecit Aristoteles imitationem, ... Eiusmodi verò sententiam quum semel positam, saepe repetitam perpetuà foveret: in duas nos abduxit absurditates ... Quòd si sola imitatio poeseos finis est: si quicumque imitatur, is poeta est: ... praeterea Epicus, ubi introducet, poeta erit: ubi loquetur ipse, non erit.'
- 65 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. II, cap. i., p. 55, kol. 1 B-C:
'Plato enim rerum ordinem ita digessit. Ideam incorruptibilem separatam. Rem ab ea depromptam corruptibilem, quae ipsius Ideae imago existat. tertio loco picturam aut orationem: eodem enim modo referuntur: et sunt imagines specierum.' Zie ook: Weinberg. 'Scaliger versus Aristotle on poetics', p. 342. Ook in het begin van boek III, cap. i, p. 80, gaat Scaliger hier nog eens op in.
- 66 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. II, cap. ii, p. 83, kol. 1 C:
'Haec quae natura ita constant, in Naturae sinu investiganda, atque inde eruta sub oculis hominum subiicienda erunt.'
- 67 Zie p. 14-15.
- 68 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. VII, cap. ii, p. 347, kol. 1 C-D:
'... non est poeices finis, imitatio; sed doctrina iucunda, qua mores animorum deducantur ad rectam rationem: ut ex iis consequatur homo perfectam actionem, quae nominatur Beatitudo.'
- 69 Zie p. 14.
- 70 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. VII, cap. iii, p. 347:
'Utrum poeta doceat mores, an actiones.'
- 71 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. VII, cap. iii, p. 348, kol. 1 B-C:
'Docet affectus poeta per actiones: ut bonos amplectamur atque imitemur ad agendum: malos aspernemur ob abstinendum. Est igitur actio docendi modus: affectus, quem docemur ad agendum. quare erit actio quasi exemplar, aut instrumentum in fabula: affectus verò finis.'
- 72 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. I, cap. i. p. 3, kol. 1 C-D:
'Sola poesis ... tantò quàm artes illae (nl oratoria en historia) excellentius, quòd caeterae ... res ipsas, uti sunt, representant, veluti aurium pictura quadam. at poeta et naturam alteram, et fortunas plures etiam: ac demum sese isthoc ipso perinde ac Deum alterum efficit. Nam quae omnium opifex condidit, eorum reliquae scientiae tanquam actores sunt: Poetica verò quum et speciosius que sunt, et quae non sunt, eorum speciem ponit: videtur sanè res ipsas, non ut aliae, quasi Histrio, narrare, sed velut alter deus condere: ...'
- 73 Zie: Weinberg. 'Scaliger versus Aristotle on poetics', p. 340 en p. 359-360.
- 74 Zie hiervoor respectievelijk p. 15 en p. 17.
- 75 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, p. ††† 3 verso: 'Augustis Belgicae foederatae patribus'.
- 76 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. I, cap. 2, par. 3, p. 7:
'Diximus, poetam non tam mores imitari, quàm actiones: quia poeta propositum sibi habet beatitudinem civilem: beati autem non dicimur propterea, quòd animus noster propendeat aliquò; sed quia secundum virtutem vivamus. A moribus enim dicimur faciles, duri, (etc)...; et ita in aliis proprietatibus animi, quae nos ad agendum bene maleve inclinant. Sed felices vocamur, quia ex virtute operemur: at miseri sumus, et infelices, si improbè vitam traducamus. Quare propriè imitatur poeta actiones virtutis, in quibus beatitudo consistit; non affectus.'
- 77 Zie: Aristotle's *Poetics*. A translation and commentary for students of literature. Transl. by Leon Golden. Commentary by O.B. Hardison. New York 1968, cap. VI, p. 11, en cap. XI, p. 19-20; en Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. I, cap. iv, p. 36.
- Ik acht het overbodig deze stellingen van de aristotelische poetica nader toe te lichten. Daar ze in de literatuurwetenschap echter voornamelijk in verband met de tragedie aandacht hebben gekregen, is het misschien wel nuttig erop te wijzen dat ze evenzeer gehanteerd worden ten aanzien van het epos. Aristoteles schrijft daarover (cap. xxiv, p. 43): 'Moreover, it is necessary for epic poetry to exhibit the same characteristic forms as tragedy; ... In epic, there is also a necessity for reversals, recognitions, and the depiction of suffering.' In verband met de tragedie hebben Van Hamel, en naderhand Smit erop gewezen, dat deze noties in de eerste helft van de 17e eeuw in Nederland nauwelijks zijn doorgedrongen. Wel had Heinsius ze in het begin van de eeuw in zijn *De Tragoediae Constitutione* van 1611 uitvoerig behandeld, waarbij hij, volgens Van Hamel, bijzondere nadruk legde op speciaal de emotionele werking. Vervolgens had Hugo de Groot, in zijn *Prolegomena* bij zijn latijnse vertaling van Euripides' *Phoenissae* van 1630 de aristotelische definitie van literatuur als 'imitatio' benadrukt en in dat verband ook de afwijzing van de *Pharsalia* als literatuur gesignaleerd. Smit ziet de inwerking ervan op de structuur van Vondels drama's echter pas na diens kennismaking met Vossius' theoretisch werk uit 1647. Zie: A.G. van Hamel. *Zeventiende-eeuwse opvattingen en theorieën over litteratuur in Nederland*. 's-Gravenhage 1918, p. 48 en p. 97-98; en W.A.P. Smit. *Van Pascha tot Noah*, dl. 1, p. 462-463 en passim.

- 78 Zie ook: Weinberg. 'Scaliger versus Aristotle on poetics,' p. 352-353.
- 79 Heinrich Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft. 2 dln. München 1960. Dl. I, par. 79-254, p. 64-138.
Een aardig voorbeeld van de hantering van dit argumentatiemodel geeft S.F. Witstein in haar artikel 'Menanders Pleidooi' over een geval uit de *Trou-ringh* van Cats, in: *De Nieuwe Taalgids* 60 (1967), p. 313-327; m.n. p. 322-323.
- 80 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. I, cap. i, p. 3, kol. 1 C:
'Disceptat orator in foro, de vita, vitiis, virtutibus: atque ea examinat in statu qualitatis: et in eo, quo quaeritur, Quid sit. Item in conciliis quid sit eligendum. Quae omnia eodem animo tractat Philosophus et Poeta:...'
- 81 Zie hiervoor p. 12.
- 82 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. xxv, p. 113, kol. 1 C-D:
'Cùm prisci oratores id agerent modò ut moverent: inconditè nânque suadebant. Poetae verò ut oblectarent tantùm: cantiunculis enim solis otium transigebant. utrique ab alteris postea id, quo carebant, mutuati sunt ... Poetarum autem numeris, ac sonis addita fuit anima postea, ..., appositis fabellis pro exemplo, sententiis pro preceptione. Id quod Horatius rectissimè expressit eo versu:
Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.
ut tota Poeseos vis duobus capitibus absolvatur, docendo, et delectando.'
- 83 Zie hiervoor noot 42.
- 84 Zie in dit verband de door mij al gesignaleerde studies van Smit: *Het Nederlandse renaissance-toneel als probleem en taak voor de literatuur-historie*, p. 177-181 en p. 187-190; en van Witstein: *Bredero's ridder Rodderick*, p. 53-54.
- 86 Zie hiervoor p. 17-18.
- 87 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, p. ††† recto-verso:
'Benique lector . . . Ουχοβομιαν, ut arbitror, commodiorem secuto sumus, quàm Caesari Scaligero est factum. Sed plurima, quae Rhetorices, et Poetices, sunt communia, ac fusè à Scaligero exposita sunt, ne attigi quidem; quia abunde de iis egissem in Rhetoricis: ubi veriùs iis locus fuit; ...'
- 88 *Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe 1692-1702*. Verkenningen binnen de Republiek der Letteren in het laatste kwart van de zeventiende eeuw. Uitgeg. d. Hans Bots. Amsterdam 1974; p. I-111: Pieter Rietbergen. 'Pieter Rabus en de Boekzaal van Europe', m.n. p. 11-19, p. 21-30; en p. 232-257: Jan de Vet. 'Op de grens van Cartesianisme en Verlichting', m.n. p. 232-241.
- 89 Wanneer een hypothese niet klopt met een waarneming kan men altijd een zgn 'hulphypothese' vormen om de botsende waarneming te verklaren. Een dergelijke hulphypothese dient meer empirische inhoud te hebben, dwz ook andere feiten in te houden, dan het feit dat hij moet verklaren. Hij is echter, ongeacht de hoeveelheid empirisch materiaal waardoor hij gesteund wordt, onaanvaardbaar wanneer hij een 'ad hoc-hypothese' is, dwz niet samenhangt met de rest van de gehanteerde hypothesen. Zie: Lakatos. 'Falsification and the methodology of scientific research programmes', m.n. p. 117-118 en p. 134.
- 90 Lakatos. 'Falsification and the methodology of scientific research programmes', p. 130.
- 91 Lakatos. 'Falsification and the methodology of scientific research programmes', p. 116-118 en p. 134-135.
- 92 Zie hiervoor p. 20.
- 93 Zie hiervoor p. 9-10.
- 94 Kibédi Varga. *De wetenschappelijkheid van de literatuurwetenschap*, p. 7.
- 95 Kibédi Varga. *De wetenschappelijkheid van de literatuurwetenschap*, p. 9-10.
- 96 Zie hiervoor p. 10.
- 97 Kibédi Varga. *De wetenschappelijkheid van de literatuurwetenschap*, p. 10.
- 98 Zie hiervoor noot 10 en noot 14.
- 99 Zie hiervoor p. 4-5.
Ook Lausberg lijkt me in zijn *Handbuch der literarischen Rhetorik* een dergelijke systematische doelstelling voor het literatuurwetenschappelijk onderzoek, waarbij de rhetorica als beschrijvingsmodel moet functioneren, op het oog te hebben. De ondertitel van zijn werk 'Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft' suggereert dat al, en in zijn 'Vorwort' schrijft hij:
'Der über zweitausendjährige Stamm der Rhetorik ist lebenskräftig und fruchtbar. Es wäre ja auch erstaunlich, wenn das stetige Bemühen der antiken Reflexion über Sprache und Literatur von etwa 450 vor Christus bis etwa 600 nach Christus nicht zu auch heute ernstlich erwägenswerten Erkenntnissen geführt hätte, ...
Die Rhetorik will die *langue* aufzeigen, die das konventionelle Ausdrucksmittel der *parole* ist ... Die Aufgabe des vorliegenden Handbuchs ist hierbei die Ermöglichung eines ersten Ueberblicks über die Phänomene literarischer *langue*.' (p. 8).
Vanuit de historische literatuurwetenschap kan een op de inzichten uit het verleden geënt beschrijvingsmodel gemakkelijk zinniger lijken, dan n'importe welk beschrijvingsmodel dat vanuit louter of voornamelijk hedendaagse inzichten wordt geformuleerd. Maar principiëel maakt het natuurlijk geen enkel verschil. Ook bij een historisch gefundeerd beschrijvingsmodel gaat het

immers *niet* erom een historisch proces te onderzoeken van ontwikkeling en wederzijdse beïnvloeding van inzichten van theoretici en verschijningsvormen van literaire werken, maar om de ontologische kenmerken van de literaire verschijningsvormen te kunnen achterhalen. Theoretische inzichten uit het verleden worden dus in dit geval wel opgenomen in de hedendaagse theorievorming, maar ze worden niet onderzocht op hun concreet historisch functioneren en veranderen. Bij gebruikmaking van Lausbergs boek vanuit een literatuurhistorische vraagstelling dient men ter dege rekening te houden met het feit dat het vanuit een overwegend systematische doelstelling geschreven is.

- 100 Een heldere uiteenzetting, zowel van het begrip 'wet' als van het begrip 'theorie' vindt men bij Verdaasdonk. 'Vormen van literatuurwetenschap. I. Methodologie.'
- 101 Zie ook hierover: Kibédi Varga. *De wetenschappelijkheid van de literatuurwetenschap*, p. 7-8. De kwestie wordt uitvoerig behandeld door Stegmüller. *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie* I, 3, hfdst. 6 'Historische, psychologische und rationale Erklärung', p. 335-427.

Het epos in de 17e eeuw in Nederland: Een literatuurhistorisch probleem

Marijke Spies

II. Epische en lyrische poëzie

II.1. Probleemstelling

Zoals ik in het eerste gedeelte van dit artikel al heb aangewezen, kent Smit binnen de ontwikkelingsgang van het epos in Nederland een belangrijke rol toe aan Vondels lofdicht op de *Verovering van Grol, door Frederick Henrick, Prince van Oranje* van 1627. Het niet verstaan van het 'mystificerend spel met de genres', dat Vondel volgens hem in dit gedicht bedreven zou hebben, zou er toe hebben geleid dat er in de tweede helft van de eeuw een mode ontstaat om 'zangen' te schrijven met epische elementen erin en, omgekeerd, dat de dan voor het eerst verschijnende oorspronkelijke nederlandse epen een aantal kenmerken vertonen van de, lyrische, 'zang' ¹.

Episch van karakter zijn in de *Verovering van Grol* volgens Smit de, direkt op Vergilius' *Aeneis*, respectievelijk Tasso's *Gerusalemme liberata* afgestemde, 'propositio', 'invocatio' en 'dedicatio' aan Frederick Henrick (vs. 1-20), èn het hele narratieve gedeelte, dat het gebeuren van de verovering van Grol presenteert als een verbeeldingswerkelijkheid, waarin de, door de schim van zijn vader tot de strijd opgewekte, prins van Oranje met zijn troepen staat tegenover het op instigatie van Inquisitie gezonden spaanse ontzettingsleger onder leiding van graaf Hendrik van den Berg (vs. 21-668). Maar ook in dit gedeelte zouden een aantal verschijnselen er al op wijzen, dat Vondel niet werkelijk een epos bedoelde te schrijven. Smit noemt als zodanig in de eerste plaats de uitingen van persoonlijke betrokkenheid van de auteur, die keer op keer de verbeelding doorbreken. Daarnaast zouden de net iets tèn opgewonden toon, alsmede enkele passages waarin de voor een epos vereiste verhevenheid ontbreekt, daarop duiden. Zo zou de beschrijving van de op onderlinge ruzie uitlopende krijgsraad aan het hof te Brussel (vs. 262-316) meer aan een schimpdicht doen denken, en zou de opvoering van het door minzieke satyrs bevolkte bos bij Grol, waarvanuit Hendrik van den Berg tot tweemaal toe door middel van een list het leger van de prins tracht te verschalken (vs. 441-450 en vs. 625-628), te beschouwen zijn als pastorale inlas.

Vanaf vs. 669 zou dan, na een hernieuwde 'invocatio', het gedicht definitief zijn 'ware aard als triomflied en vreugdezang' openbaren. Weliswaar wordt aanvankelijk met het opvoeren van de ongeruste Amalia van Solms, die de kleine Willem II op haar schoot toespreekt (vs. 669-708), de structuur van het epos als verbeeldingswerkelijkheid nog voortgezet. Maar nadat het bericht van de overwinning is gekomen overheerst de expressie van blijdschap en dankbaarheid: eerst in het dankgebed van Amalia (vs. 715-728), vervolgens in de beschrijving van de vreugde van de betrokken steden en gewesten, uitmondend in een vreugdelied van de vlietnymphen (vs. 729-756), en tenslotte in een gebed van Euroop', die God vraagt om Frederick Henrick en Nederland te beschermen (vs. 757-782) ².

Bij alle drie de auteurs die in de tweede helft van de eeuw nederlandse epen schrij-

ven, signaleert Smit soortgelijke niet-epische verschijnselen, waardoor met name tegen het eind hun epen het karakter krijgen van een lof- en vreugdezang. Dit geldt zowel voor Lambert van den Bos' *Britannias* van 1660 en Pieter Rabus' *Verlost Britanje* van 1689, als voor Lucas Rotgans' *Wilhem de Derde* van 1698-1700³.

Nu houden twee van deze auteurs, Van den Bos en Rabus, zich ook in andere opzichten niet aan de door Smit veronderstelde consensus ten aanzien van het epos. Met hun gebrek aan een fiktionele eenheid van handeling lijken sommige van hun epen aan te sluiten bij het voorbeeld van Lucanus' *Pharsalia*, die juist dáárom geen 'werkelijk' epos zou kunnen worden geacht. Ten aanzien van dit laatste heb ik echter in het eerste gedeelte van dit artikel aangewezen dat er verschil van mening bestond, een verschil van mening dat samenhangt met verschillende opvattingen over doel en functie van literatuur überhaupt⁴. Een en ander roept de vraag op of er soms ook ten aanzien van het 'epische' en het 'lyrische', d.w.z. ten aanzien van de onderscheiding der genres, verschillende opvattingen bestonden.

In het hierna volgende zal ik, wederom aan de hand van de theoretische werken van Scaliger en Vossius, aantonen dat dat inderdaad het geval is. Daarnaast zal ik een aantal gegevens aandragen, die erop wijzen dat er ook in de literaire praktijk sprake is van twee, met dit verschil in opvatting korresponderende, stromingen. Op grond van deze inzichten zal het mogelijk zijn de veranderende relatie tussen het heroïsche lofdicht en het epos te traceren en de literatuurhistorische plaats van Vondels *Verovering van Grol* wat preciezer te definiëren. Als tegenhanger van het epische lofdicht en geschreven vanuit een andere opvatting van literatuur zal ik Hoofts *Hollandsche Groet aen den Prinsse van Oranien, over de zeghe van den jaere 1629* van 1630 aanvoeren. Op de literaire verschijnselen uit de tweede helft van de eeuw, waarmee gezien vanuit de geschiedenis van het epos het hele probleem begon, zal ik verder niet ingaan. Wel geloof ik dat ze door mijn onderzoek in een ander perspectief zullen komen te staan en dat daaruit een impuls kan voortkomen tot nadere bestudering.

II.2. De onderscheiding der genres

II.2.1. De opvattingen van Vossius

In aansluiting bij een vrij algemene gewoonte die teruggaat op de laat-klassieke grammatikus Diomedes⁵, voert Vossius in zijn *Poeticarum Institutionum, libri tres* drie aspecten aan op grond waarvan men kan komen tot een indeling van de dichtsoorten: datgene waarmee geïmiteerd wordt (de versvorm), dat wat geïmiteerd wordt (de stof) en de wijze waarop geïmiteerd wordt⁶.

Wat de versvorm en inhoud betreft, is voor de epiek de hexameter kenmerkend en heeft het gedicht in hexameters dat de daden van helden imiteert het meeste recht de naam 'epos' voor zich op te eisen⁷. Maar het zijn voor Vossius toch geen onderscheidende kenmerken. De hexameter niet, omdat ook elegieën, hymnen, epithalamia en dergelijke gedichten in hexameters geschreven worden. Zijn konklusie tendienaangaande is, dat weliswaar de onderscheiding van dichtsoorten die berust op het soort metrum het meest algemeen is, maar dat men toch niet op grond daarvan een gedicht kan benoemen⁸. En de inhoud niet, omdat hijzelf, zoals ik dadelijk zal aanwijzen, hymnen tot de goden, lofdichten op helden en dergelijke

ekspliciet tot de lyriek rekent. Het beste indelingskriterium ligt dan ook, naar zijn zeg-

gen, in de wijze waarop er wordt geïmiteerd⁹.

Kijken we nu naar zijn definitie van epiek, dan zien we dat hij deze dichtsoort in feite beperkt tot het epos. Wel signaleert hij daarnaast nog drie soorten epische dichters van een lagere orde, namelijk de bucolici, satirici en elegici, maar op hen hebben, zo schrijft hij, de voorschriften die hij geeft voor het epos nauwelijks betrekking¹⁰. Deze beperking hangt ten nauwste samen met het feit, dat hij de wijze waarop er wordt geïmiteerd tot het beslissende indelingskriterium verheft.

In een eerste, globale, omschrijving definiëert hij het epos als een gedicht in hexameters dat de verheven daden van verheven personen verhaalt in een verheven stijl¹¹. Hòe dit gebeurt zet hij uiteen in de volgende capita. Van de drie delen waaruit het epos bestaat: 'propositio', 'invocatio' en 'narratio', bevatten de eerste twee de introductie van het werk en de derde de eigenlijke inhoud. Die inhoud dient te bestaan uit de afwikkeling van een gefingeerde handeling¹². Na alles wat ik eerder uiteen heb gezet over Vossius' opvattingen over 'imitatio' en 'verbeelden', meen ik hier te kunnen volstaan met de rekapitulatie dat deze 'gefingeerde handeling' door hem, in aansluiting bij Aristoteles, wordt opgevat als een verbeeldingswerkelijkheid die gekenmerkt wordt door een, als 'eenheid van handeling' gedefiniëerde, fiktionele samenhang, en die als zodanig de 'imitatio' vormt van een universeel geldige conceptie¹³. Hier kan daar nog aan toegevoegd worden dat de wijze van verhalen, door middel waarvan zo'n verbeeldingswerkelijkheid wordt weergegeven, 'gemengd' is, dat wil zeggen niet louter 'meedelend' en niet louter bestaande uit 'orationes rectae'¹⁴. Kernpunt blijft echter dat deze wijze van verhalen de drager is van een 'imitatio' in de hiervoor omschreven aristotelische zin. Het is déze opvatting van 'de wijze waarop er geïmiteerd wordt', die bij Vossius het epos onderscheidt van alle andere typen gedichten waarin het gaat over 'verheven daden' en 'verheven personen', en die het, althans in ideale zin, verheft tot de enige realisatievorm van het genre 'epiek'.

Nu is er in Vondels *Verovering van Grol* inderdaad sprake van een 'propositio', een 'invocatio' en van een 'narratio' waarin, door middel van een gemengde wijze van verhalen, een verbeeldingswerkelijkheid opgeroepen wordt. De verschijnselen die deze epische signatuur van het gedicht ondermijnen zijn de uitingen van persoonlijke betrokkenheid van de auteur, die de verbeelding doorbreken, en vooral: het naar het einde van het gedicht toe meer en meer loslaten van de fiktionele samenhang. Dit gebeurt met name na het dankgebed van Amalia van Solms over de overwinning. De uitdrukking van de alom heersende vreugde krijgt met het zegelied van de vlietnymphen, door de zwakke wijze waarop dat met de verbeeldingswerkelijkheid van al het voorgaande is verbonden¹⁵, een fiktioneel gesproken zelfstandig karakter, dat door de lengte van dit lied nog versterkt wordt. En met de voorstelling van Euroop' wordt zelfs een geheel nieuwe verbeelding geïntroduceerd¹⁶. Wil men echter kunnen spreken van een 'spel met de genres' of zelfs van een 'vermenging van genres', dan is het noodzakelijk dat dergelijke afwijkingen van het epische ook in positieve zin uitwijzen naar de, met déze opvatting van epiek korresponderende, opvatting van lyriek.

Als bij het epos, begint Vossius zijn behandeling van de lyriek met een globale omschrijving, die erop neerkomt dat alles wat geen dramatische literatuur en geen epos is er toe behoort. Dit terrein strekt zich uit van hymnen tot de goden, lofdichten op helden en aanmaningen tot deugd, tot en met liefdesgedichten en gebeden, kortom - en ik haal zijn eigen woorden nu aan - alles dat op beknopte wijze in lyriverzen gevangen kan worden¹⁷. Vossius noemt hier dus wel de lyrische versmaat

als kenmerk. Maar hiervoor zagen we al dat hij voor hymnen en dergelijke gedichten, die tot de lyriek te rekenen zijn, toch ook de hexameter expliciet toestaat¹⁸. Ook ten aanzien van de lyriek liggen dan ook de beslissende kenmerken weer niet in wat er wordt geïmiteerd of in datgene waarmee wordt geïmiteerd, maar in de wijze waarop er wordt geïmiteerd.

In het lyrische gedicht, zo schrijft Vossius, is het meer de bezieling van de dichter die de samenhang in de gevarieerde inhoud tot stand brengt, dan een pijnlijk nauwkeurige zorg voor de regels van de kunst. Het is derhalve toegestaan plotseling van het ene op het andere onderwerp over te springen; ja, sterker, deze gevarieerdheid en afwisseling is niet alleen toegestaan, maar siert het lyrische gedicht juist bij uitstek¹⁹. Behalve door deze korthed en afwisseling, soms gerealiseerd door referenties aan de klassieke mythologie²⁰, wordt het lyrische gedicht dan verder nog vooral gekarakteriseerd door lieflijkheid van stijl. Die lieflijkheid is voor de lyriek wat de ernst is voor de epiek, ook al mag men, opdat aan de lieflijkheid de verhevenheid niet ontbreke, wel gebruik maken van homerische vergelijkingen²¹.

Op vrijwel geen enkel punt komen de verschijnselen in de *Verovering van Grol* die niet kloppen met Vossius' definitie van het epos, overeen met deze kenmerken van de lyriek. Er is geen reden om uitingen van subjectieve betrokkenheid van de auteur als zodanig als 'lyrisch' te kwalificeren. En wat het slotgedeelte van het gedicht betreft komt van de verlangde beknoptheid, afwisseling en lieflijkheid van stijl alléén in het vreugdelied van de vlietnymphen, dat dan ook in strofen is opgebouwd, iets terecht. Zowel het dankgebed van Amalia als het gebed van Euroop' zijn ernstig en breedvoerig beschouwend van karakter.

Met dit alles komen ook de andere indicaties die Smit aanvoert als argument dat Vondel geen epos bedoelde te schrijven, m.n. de satirisch en pastoraal aandoende passages, in de lucht te hangen. Er blijft geen andere konklusie over dan dat de *Verovering van Grol* op geen manier uitwijst naar Vossius' literaire theorie, maar vanuit andere inzichten begrepen moet worden. Hetzelfde geldt, mutatis mutandis, voor de latere nederlandse epen.

Vossius zelf refereert bij herhaling aan het bestaan van dergelijke andere, volgens hem oudere, inzichten. In het eerste gedeelte van dit artikel heb ik er al op gewezen, dat hij de *Pharsalia* ziet als een epos uit een vroegere fase van de literaire ontwikkelingsgeschiedenis, en dat hij van mening is dat de oudste vorm van literatuur bestond uit lofzangen op goden en uitmuntende personen, waarin geen verzonnen 'fabula's' thuishoorden en die zich slechts door het metrum en door de stijl onderscheidden van redevoeringen²². Ook bij zijn behandeling van de lyriek in zijn *Poeticarum Institutionum, libri tres* wijst hij op deze 'oudere' vorm van literatuur, wanneer hij schrijft dat de lofdichten op personen oorspronkelijk de lofprijzingen van iemand verkondigden aan de toehorende stamgenoten, zodat zo'n betoog zich uitvoeriger ontplooid. Hij verwijst daarvoor naar de 'ars oratoria', en inderdaad behandelt hij in zijn eigen *Commentariorum Rhetoricorum, sive Oratorum Institutionum libri sex*, voor het eerst verschenen in 1606, niet alleen de lofrede, maar wijdt hij ook een heel caput aan de rhetorische behandeling van specifieke onderwerpen waar ook zoveel gelegenheidslyriek over gaat²³. Hier echter, zo vervolgt hij, wil hij alleen spreken over die lofdichten die in de vorm van een lyrisch gedicht zijn gegoten²⁴, en daar horen geen vorstengeschiedenissen en beschrijvingen van oorlogen in thuis, al werden die er dan vroeger wel in gegeven

²⁵.

Het volgens de inzichten van de rhetorica gestructureerde lofdicht, waarin gebeur-

tenissen die zich werkelijk hebben afgespeeld uitvoerig worden verhaald, is dus volgens Vossius achterhaald door het, aan een meer recente en optimale opvatting van literatuur beantwoordende, lyrische lofdicht, waarin niet de 'kunde' maar de 'bezieling van de dichter' regeert en waarin niet een lopend verhaal, maar variatie en afwisseling wordt geboden. Het heeft er alles van dat de *Verovering van Grol* is geschreven vanuit die 'achterhaalde' retorische opvatting van literatuur. Die opvatting is neergelegd in de, zo'n driekwart eeuw eerder geschreven, *Poetices libri septem* van Julius Caesar Scaliger. Ook Vossius wijst erop dat, anders dan hijzelf, Scaliger juist het doordringen van de inzichten van de 'ars oratoria' als de historisch meest geavanceerde literaire ontwikkeling ziet ²⁶.

II.2.2. De opvattingen van Scaliger

Ook Scaliger gaat uit van de drie, op Diomedes' *Ars grammatica* teruggaande aspecten op grond waarvan men de dichtsoorten kan onderscheiden: de stof (dat wat geïmiteerd wordt), de versvorm (datgene waarmee geïmiteerd wordt) en de wijze van verhalen (de wijze waarop geïmiteerd wordt) ²⁷. Anders dan Vossius echter laat hij ze ook alle drie ongeveer even zwaar wegen. Dit hangt direkt samen met hun verschillende opvatting van 'imitatio'. Voor Vossius is 'de wijze waarop geïmiteerd wordt' het produkt van de verbeelding. Als zodanig ligt in dit aspect voor hem het specifieke van literatuur, in onderscheiding tot andere soorten teksten. En als specifiek literair aspect is dan ook voor hem de manier, waarop door middel van de verbeelding de 'imitatio' wordt gerealiseerd, het criterium bij uitstek voor een onderscheiding van de dichtsoorten. De 'wijze van verhalen' is de drager van deze 'wijze waarop geïmiteerd wordt', en niet de 'wijze waarop geïmiteerd wordt' zèlf. Voor Scaliger echter is verbeelding niets anders dan een uitgewerkter en complexer soort 'imitatio' dan de simpele mededeling ²⁸. Het is niet méér dan een andere 'wijze van verhalen', waarbij de omstandigheden die vermeld worden en die de plaats, de emoties, de gelegenheid en de tijd betreffen, of de woorden die er gesproken worden of de afloop, de verbeelding meer corpus geven ²⁹. Van een door de verbeelding voortgebrachte 'imitatio' in aristotelische zin als specifiek literaire 'kwaliteit' is bij hem geen sprake. Hij stelt ekspliciet, dat er veel dichtsoorten en gedichten bestaan, tot de lyriek behorend, waarin een dergelijke vorm van 'imitatio' niet voorkomt, maar louter en alleen de vermelding en uitdrukking van emoties die voortkomen uit de inborst van de dichter en niet uit de inborst van de verbeelde personages ³⁰.

Epische poëzie dan wordt gekenmerkt door een gemengde wijze van verhalen, waarin zowel de narratieve verhaaltrant als de dramatische voorkomt. De stof is universeel van karakter. Wat de inhoud betreft komen er helden in voor, zowel als lager geplaatste personen en gaat het vooral over oorlogshandelingen. De versvorm is de hexameter ³¹. Daar tegenover is lyrische poëzie meedelend en subjektief. De versvorm is die van de zang. Naar onderwerp krijgen we weer hetzelfde brede scala te zien als bij Vossius: van liefdesgedichten tot en met gedichten op helden en goden ³². Verderop merkt hij bovendien nog op, dat de lyrische versvorm beknoptheid impliceert en vrijheid van geest ³³. Met andere woorden: epiek is verbeeldend en universeel en geschreven in hexameters, en lyriek is meedelend en subjektief en geschreven in lyrische versvormen. Wat uit deze diomedische trits toelichting verdient is de onderscheiding universeel-subjektief, die 'dat wat geïmiteerd wordt' betreft. Die toelichting volgt uit wat ik hierna zal behandelen. Wel kunnen

we vaststellen dat het in ieder geval niet het onderwerp betreft: de 'daden van helden' kunnen immers zowel het onderwerp zijn van epische als van lyrische poëzie. Eerder heb ik betoogd, dat voor Scaliger niet het 'verbeelden' als zodanig de specifiek literaire vorm van 'imitatio' is, maar het feit dat de dichter zó over de dingen spreekt, dat hun essentie, die in de realiteit niet bestaat, maar wel in hun natuur gegeven ligt, weergegeven wordt³⁴. Dat neemt niet weg dat bij dit weergeven het 'verbeelden' in de zin van het geven van een uitgewerkte voorstelling van zaken, een belangrijke functie vervult. Om dit zo goed mogelijk te doen moet men, zo schrijft hij, een voorbeeld nemen aan Vergilius, de enige die werkelijk de naam van 'dichter' waard is³⁵. Aansluitend bij deze opmerking behandelt hij in zijn derde boek, dat gewijd is aan de kenmerken van de verschillende genres, éérst aan de hand van met name aan Vergilius ontleende voorbeelden, de manier waarop personen, plaatsen, de tijden van het jaar en van de dag, gebeurtenissen, gedragwijzen, emoties en 'orationes rectae', kortom alle mogelijke realia, onder hun ideëel aspect weergegeven kunnen worden³⁶. Wanneer hij dan tenslotte toekomt aan de behandeling van de verschillende typen gedichten, stelt hij dat van alle poëzie deze epische manier, volgens welke het geslacht, het leven en de daden van helden wordt beschreven, de beste is en dat die dan ook in alle typen gedichten, in meerdere of mindere mate naar gelang hun aard, bij de voorstelling van zaken moet worden toegepast³⁷.

De opvatting dat in de epiek realia worden gepresenteerd onder hun ideëel, maar daarom niet minder 'objektief' (want in hun 'natuur' gegeven liggend) aspect, vormt naar mijn mening de inhoud van de stelling dat de stof van de epische poëzie universeel van karakter is. Het normatief karakter dat in dit opzicht wordt toegekend aan de *Aeneis*, verklaart voor een goed deel de belangstelling voor dit werk in de tweede helft van de 16e en het begin van de 17e eeuw.

Inderdaad besteedt Scaliger bij de nu volgende behandeling van de verschillende genres, afgezien van het epos, niet minder dan vierentwintig, soms uitvoerige capita aan allerlei naar inhoud gedefiniëerde typen gedichten, waarin deze epische manier van voorstellen te pas komt. We treffen hier het hele korpus aan van huwelijks-, geboorte-, trouw-, welkomst-, afscheids-, en triomfgedichten, gedichten die aanmaningen bevatten, en last but not least lofdichten op goden, mensen en plaatsen, die Vossius onderbrengt bij de lyriek³⁸. Ten aanzien van de meeste van deze onderwerpen behandelt hij twee mogelijkheden: het breed opgezette gedicht, waarin een epische wijze van voorstellen op z'n plaats kan zijn, en het simpele lied.

Epiek en lyriek zijn bij Scaliger twee realisatievormen, die ieder hun eigen specifieke inhoud hebben - zoals de epiek het epos in strikte zin, dat over het openbare leven dient te gaan en waarin vorsten en helden de belangrijkste rollen dienen te vervullen, terwijl er ook goden bij betrokken moeten worden en gevechten in moeten voorkomen³⁹, en zoals de lyriek het liefdesgedicht -, maar die ten aanzien van allerlei andere onderwerpen beide mogelijk zijn. Anders dan bij Vossius vormen ze geen categorieën waaronder de verschillende genres eenduidig kunnen worden gerangschikt. Dit hangt samen met het feit dat ze niet worden gedefinieerd op grond van de wijze waarop de verbeelding de voor hen specifieke structuur tot stand brengt. De drie even zwaar wegende aspecten van Diomedes zeggen niets over de structuur: de samenhang van het gedicht. Diè wordt bepaald door de bedoeling die de auteur met een bepaald onderwerp heeft, dat wil zeggen door wat Weinberg noemt de 'references to norms of the audience'⁴⁰.

Ook ten aanzien van het epos in strikte zin, waarin ook in de opvatting van Scaliger de verbeelding overheerst, zijn de in algemene termen gehouden aanwijzingen over de kompositie niet dááruit afgeleid, maar uit de relatie tot het publiek⁴¹. Het expliciteren van dergelijke aanwijzingen is met name het terrein van de 'ars oratoria'. In het eerste gedeelte van dit artikel heb ik aangewezen dat Scaliger meteen al in het algemeen inleidende en historische eerste boek van zijn werk benadrukt, hoezeer de inzichten van de rhetorici mede bepalend zijn voor de vormgeving van de literatuur in haar meer recente fase van ontwikkeling⁴². Bij uitstek relevant zijn die inzichten echter voor die typen gedichten, die niet primair werken zijn van de verbeelding. Wanneer een orator iemand prijst, zo schrijft hij, dan kan hij dat niet doen zonder over zijn leven, zijn familie, zijn land te spreken. In dat opzicht komt hij overeen met de historicus. De orator voegt echter dikwijls expliciete lofuitingen toe en doorspekt het geheel met zijn eigen uitspraken. De poëzie bevat dit alles en steekt slechts in zóverre boven deze 'artes' uit, dat ze niet alleen dingen zoals ze werkelijk zijn weergeeft, maar ook hun 'andere' natuur en dat ze zowel van de dingen die bestaan, als van de dingen die niet bestaan een beeld oproept⁴³.

Met name in zijn behandeling van de breed opgezette mengedichten vinden we dan ook directe verwijzingen naar de inzichten van de 'oratores'. Het duidelijkst is dit het geval bij zijn behandeling van de verschillende soorten lofdichten, die hij begint met de bespreking van het 'panegyricon': de lofredede voor een volksverzameling. Hij deelt daarbij mee, dat hij aan de hand van het 'panegyricon' eens en voor allemaal zal aanwijzen hoe men een dergelijk gedicht pleegt te maken, omdat de beginselen van lofdichten in het algemeen, ook wanneer zij van onderwerp verschillen, vrijwel in alle opzichten dezelfde zijn⁴⁴.

Het model dat hij presenteert, is dat van de lofredede zoals neergelegd in de 'ars oratoria' en dat in z'n meest globale en meest algemeen aanvaarde vorm de opbouw vertoont van 'exordium' (of 'proemium'), 'narratio', 'argumentatio' (eventueel onderverdeeld in 'probatio' en 'refutatio') en 'peroratio'⁴⁵. Men kan zijn gedicht inwijden, zo schrijft hij, door God zelf of zijn macht aan te roepen. Bovendien is het aan te bevelen de inhoud bekend te maken, opdat het niet lijkt dat men vanuit een verzwegen overwicht aan kennis iets tevoorschijn tovert en ook opdat het publiek niet in onzekerheid blijft over het kernpunt van de zaak⁴⁶. Dit komt overeen met wat de rhetorici over het 'exordium' schrijven: het eerste dient om het publiek welwillend te stemmen en het tweede om z'n aandacht te vangen door het op de hoogte te stellen⁴⁷.

Vervolgens, stelt Scaliger, komt men op de lofwaardige daden van het betreffende volk. In dit gedeelte van het gedicht is het de gewoonte om vrijmoediger dan redenaars dat doen, de oorlogsdaden te ontvouwen en om niet alleen te vermelden wat zo'n daad bijgedragen heeft tot de lofwaardigheid, maar ook om de burgers op te wekken tot dergelijke inspanningen en triomfen. Het streelt het oor wanneer men hier niet alleen ware gebeurtenissen vertelt, maar ook kleine verzinsels invoegt. Daaraan kunnen immers vergelijkingen ontleend worden, en de lof van iets anders geeft als een lamp schittering aan onze eigen zaken⁴⁸. Dit is wat de rhetorici de 'narratio' noemen: het gedeelte waarin het feitenmateriaal vanuit het oogpunt van z'n argumentele waarde op tafel moet worden gelegd. Hier worden in het lofdicht de 'vorstengeschiedenissen en beschrijvingen van oorlogen' gegeven, die ook volgens Vossius in de 'oudere' fase van de literaire ontwikkeling, toen dichtkunst en 'ars oratoria' nog nauwelijks verschilden, in het lofdicht werden ontvouwd. Ook volgens de rhetorici trouwens kan zo'n 'narratio' al doorweven worden met

'argumenta', en als een het oor strelend 'argumentum' bij uitstek noemen ook zij de vergelijking met een 'fabula' uit de literatuur of mythologie⁴⁹. Uiteraard is het de 'narratio' die, met name waar het gaat om heldhaftige daden, bij uitstek in aanmerking komt voor de intensieve, 'verbeeldende' wijze van voorstellen die voor Scaliger de kern van het epische uitmaakt⁵⁰.

Na de 'narratio' komt dan op de derde plaats, naar het zeggen van Scaliger, de aansporing tot de eigenlijke verheerlijking⁵¹, wat overeenkomt met de rhetorische 'argumentatio', waarin de konklusie uit het gepresenteerde materiaal wordt getrokken⁵². En tenslotte volgen, in het slotgedeelte van het gedicht, dat gelijk te stellen is met de 'peroratio', dan nog gebeden en aansporingen⁵³.

Zoals gezegd presenteert Scaliger zijn behandeling van het 'panegyricon' als een model voor alle soorten lofdichten. Daarnaast signaleert hij echter ook een ander type lofdicht, het ἔπαινον. Daarin kan men volstaan met het aanvoeren van een gering aantal lovende argumenten, en het hele narratieve gedeelte laten vervallen. Het drukt namelijk de consensus uit van de toehoorders, zodat het is alsof het volgt op een voorafgaande 'narratio': het impliceert een gekende waarheid en wordt op grond daarvan begrepen⁵⁴. Het breed opgezette lofdicht echter, het ἐγγύμιον, is nòch kort, nòch eenvoudig, en is, zoals we zagen bij de behandeling van het 'panegyricon', in welomschreven onderdelen verdeeld⁵⁵. In de suksessievelijke behandeling van de verschillende soorten lofdichten-op goden, op hemellichamen, op halfgoden, op helden - vinden we bij voortduring deze twee realisatiemogelijkheden terug⁵⁶. Deze twee typen lofdichten representeren dus, zo konkludeert hij op een gegeven moment, wat hun wijze van realiseren betreft verschillende dichtsoorten, ook al horen ze inhoudelijk gezien tot dezelfde soort⁵⁷. En inderdaad zijn ze te identificeren met de epische en de lyrische wijze van realiseren, een identificatie die gesteund wordt door het feit dat hij zelf soms ook de versvorm in de onderscheiding meebetrekt⁵⁸.

II.2.3. De 'Verovering van Grol' als episch-argumenteel opgezet lofdicht.

Er kan, dunkt me, geen twijfel aan bestaan dat Vondels *Verovering van Grol* hoort tot het type breed opgezette, episch-argumentele lofdichten zoals Scaliger dat beschrijft. De opbouw van het gedicht is die van de lofredde zoals de 'ars oratoria' die geeft, en de wijze van voorstellen is episch en Vergiliaans.

De 'propositio' ('Ick sing den legertoght des Princen van Oranjen, enz.', vs. 1-4) en de 'invocatio' tot God (vs. 5-12) zijn in overeenstemming met de door Scaliger aanbevolen inhoud van het 'exordium'. Quintilianus, de klassieke grootmeester van de 'ars oratoria', naar wie Scaliger meermalen verwijst, noemt als voorbeeld van een dergelijke realisatie van het 'exordium' de epen van Homerus:

...in the few lines with which he introduces both of his epics, has he not, I will not say observed, but actually established the law which should govern the composition of the exordium? For, by his invocation of the goddesses believed to preside over poetry he wins the goodwill of his audience, by his statement of the greatness of his themes he excites their attention and renders them receptive by the briefness of his summary⁵⁹.

Hetzelfde zien we uiteraard in de *Aeneis*, waaraan Vondel direct refereert. Waar het om gaat is, dat een dergelijk 'exordium' aanbevolen wordt voor het rhetorisch opgezette lofdicht en dus geen exclusief kenmerk is van het epos in strikte zin. Daarbij komt dan de 'dedicatio' aan Frederick Henrick zelf (vs. 13-20). Volgens

Lausberg komt een dergelijke opdracht overeen met de 'lofprijzing van de toehoorder', die Quintilianus noemt als een van de mogelijkheden om in het 'exordium' het publiek welwillend te stemmen. Quintilianus legt er daarbij de nadruk op dat deze lofprijzing verbonden moet zijn met het onderwerp in kwestie⁶⁰. Vondel, wiens hoofdstelling in het gedicht de, aan Gods bescherming opgedragen, zaak van Hollands vrijheid is, realiseert dit met de woorden:

En ghy, ô FREDERICK! die fier en trots te paerde
 Voor Hollands vrydom vecht, en yvert met den swaerde;
 En 'tvolck, dat hier geschoolt krielt als een byenswarm,
 Verdadight door Gods kracht, en uwen ys'ren arm; (vs. 13-16).

De 'narratio' begint met een overzicht van de Europese en Nederlandse politieke en militaire situatie (vs. 21-44). Een dergelijk overzicht van de algemenere context waarbinnen het onderwerp begrepen moet worden wordt als 'initium narrationis' door verschillende rhetorici aanbevolen⁶¹. Het komt ook overeen met de *Aeneis*, waarin na het 'exordium' eerst de redenen van Juno's haat tegen de Trojanen uiteen worden gezet voordat de hoofdhandeling begint⁶².

De 'narratio' zelf (vs. 45-668) is episch opgezet en Smit wijst op een groot aantal reminiscenties aan Vergilius⁶³. De opbouw van de 'narratio' echter, waarin de twee partijen duidelijk tegenover elkaar worden gezet en beide de verbeeldende aandacht van de dichter krijgen, moge dan doen denken aan de negende canto van Tasso's *Gerusalemme liberata* en via deze aan het zevende boek van de *Aeneis*⁶⁴, maar moet volgens mij toch vooral begrepen worden vanuit een nationale literaire traditie. Dit geldt met name ook voor de verbeelde weergave van de vijandelijke kant van de zaak, waarin de op de furie Alecto⁶⁵ geprojecteerde figuur van Inquisitie eerst het hof te Brussel opstookt een ontzettingsleger te sturen en vervolgens dit leger ook daadwerkelijk bijstaat in de strijd. Ik zal daar in de volgende paragraaf verder op ingaan.

Op zichzelf is deze figuur van Inquisitie natuurlijk op te vatten als een 'verzinsel' met argumentele waarde, waardoor volgens Scaliger en de rhetorici het feitenmateriaal vanuit een bepaald oogpunt wordt gepresenteerd. Hetzelfde geldt voor de satyrs in het bos bij Grol⁶⁶. Maar vooral indicatief voor het rhetorisch-argumentele karakter van het gedicht zijn in dit gedeelte de voortdurende ontboezemingen van de auteur, die de verbeelding doorbreken en zo, conform de opvatting van Quintilianus, de 'argumentatio' voorbereiden⁶⁷.

Wat het einde van de 'narratio' betreft, wijst Quintilianus erop dat de overgang naar het argumentele gedeelte een geschikt punt is om een emotioneel geladen uitweiding in te lassen. Een dergelijke uitweiding moet aansluiten bij het voorgaande en het volgende, en mag alleen ingelast worden als er wat betreft de feiten geen vraagtekens meer zijn⁶⁸. Met de klacht van Frederick Henrick over het sneuvelen van zijn neef Willem van Nassau (vs. 655-668) realiseert Vondel deze 'transitus' op meesterlijke wijze. Over de feiten bestaat geen onzekerheid meer: de overgave van de stad is al tussen neus en lippen door vermeld (vs. 650). Maar door de klacht wordt de vreugde daarover uitgesteld en wordt vooral het besef van de gevaarlijkheid van de oorlog levend gehouden en geactiveerd, waardoor er een harmonische overgang ontstaat naar het argumentele gedeelte, dat in negatieve zin begint met de ongerustheid van Amalia van Solms voor het leven van Frederick Henrick.

Deze 'argumentatio' wordt ingeleid door een hernieuwde 'invocatio', ditmaal tot Kalliope (vs. 669). Volgens Smit heeft dit een functie in Vondels 'mystificerend spel' omdat in 1627 een dergelijke mythologische figuur in een christelijk epos niet meer aanvaardbaar zou zijn en nog wel in de 'lagere' genres. Bovendien gaat deze hernieuwde 'invocatio' volgens hem niet, als in een Vergiliaans epos, vooraf aan een belangrijke gebeurtenis waar ekstra de aandacht op gevestigd moet worden, omdat wat volgt slechts te beschouwen zou zijn als een 'post scriptum'⁶⁹. Maar waar Vondel de aandacht op vestigt is dat nu de 'argumentatio' volgt, dat wil zeggen de kulminatie van het gedicht. Ook Quintilianus verlangt op dit punt zoiets als een nieuw 'exordium'⁷⁰. Voor het gedicht als geheel, dat een visie op een stuk realiteit biedt, kon niets anders dat een christelijke 'invocatio' dienen. Maar voor de aksentuering van een literair-structurele overgang is, in dit heroïsch lofdicht, de aanroep tot de muze van de epische poëzie juist bijzonder adequaat.

Met de opvoering van de ongeruste Amalia van Solms begint (vanaf vs. 669) de 'argumentatio' zelf. Scaliger wijst er in zijn caput over de lof op personen en daden op, dat wat betreft de daden met name de gevolgen de belangrijkste lofargumenten opleveren⁷¹. In de 'ars oratoria' worden als 'natuurlijke' argumenten de uitspraken van getuigen genoemd. Ze zijn 'natuurlijk', omdat ze niet de specifieke kundigheid van de 'orator' behoeven om gevonden te worden. De taak van de 'orator' bestaat er hier slechts uit om ze met de volle kracht van zijn welsprekendheid naar voren te brengen⁷². Vondel combineert beide: zijn hele 'argumentatio' is opgebouwd uit getuigenuitspraken over de gevolgen van de verovering van Grol. Eerst, bij wijze van 'refutatio', in de vorm van Amalia's ongerustheid en droefheid over een mogelijk slechte afloop (vs. 669-708), en dan, in de positieve zin van een 'probatio', in de vorm van de vreugde en dankbaarheid van haar (vs. 715-728) en vervolgens van alle steden en gewesten, uitgedrukt in het zegelied van de vlietnymphen vs (729-756) over het temmen van 'Spanjens boosheyd' (vs. 728). Met name in het positieve gedeelte zien we Vondel, vooral door middel van het gebruik van stijlfiguren, alle registers van zijn welsprekendheid opentrekken, met een hoogtepunt in de, mede door de strofische vorm het oor van het publiek strelende, schoonheid van het zegelied⁷³. De lyrische vorm van deze passage heeft duidelijk een functie binnen de argumentele opbouw van het gedicht.

Niettemin maakt deze inkleding van de 'argumentatio' het mogelijk de epische wijze van voorstellen nog min of meer voort te zetten, zij het dat de protagonisten van de hoofdhandeling er niet meer in optreden en daardoor het fiktionele verband met het voorgaande zijdelings is. De 'natuurlijke' aard van de argumenten impliceert immers dat zij direkt voortkomen uit de beschreven 'realiteit', in plaats van uit het vernuft van de orator. Ze kunnen binnen de verbeelde realiteit gepresenteerd worden. Wel wordt het fiktionele verband met het voorgaande steeds zwakker.

Met de 'peroratio' moet echter de verbeeldingswerkelijkheid verlaten worden. Naar het zeggen van Quintilianus moet de orator op dat moment de te 'bewijzen' kwestie - en dat wil in dit geval zeggen: de morele evaluatie van het gebeuren - in z'n volle gewicht bij de 'rechter' naar voren brengen en deze met alle daartoe dienende middelen voor zijn visie winnen⁷⁴. Dit direkte beroep op de 'rechter' correspondeert met Scaligers uitspraak dat het laatste gedeelte van het lofdicht bestaat uit aansporingen en gebeden. Het feit dat het nu gaat om de morele evaluatie als zodanig, sluit het beeldend voor ogen stellen van het feitenmateriaal uit: die fase is afgelopen. Maar dat wil niet zeggen dat iedere vorm van verbeelding nu uitgeslo-

ten is. Volgens Quintilianus is er juist veel voor te zeggen om dit slotbetoog in de mond te leggen van een fictief personage: de rechter zal, doordat hij als het ware de betrokkene zelf hoort spreken, sneller ontroerd worden ⁷⁵. Bij Vondel is deze fictieve persoon 'Euroop', die als direkt betrokkene in een gebed tot God als hoogste rechter de 'zaak' van Hollands vrijheid versus Spaanse tirannie, met de persoon van Frederick Henrick als de waarborg daarvan, bepleit (vs. 757-782). In deze slotpassage gaat het om twee punten: de wijdere, europese militaire en politieke kontekst, waarbinnen de verovering van Grol gezien moet worden, en waarmee Vondel aanhaakt bij het begin van zijn 'narratio' (vs. 21-44), en het beroep op het mededogen Gods met het al zo vele jaren zwaar beproefde Nederland, uitmondend in een daarmee kontrasterende smeekbede, die begint met de woorden:

Geef liever dat de held, handhaver van den leeu,
Der volcken heyland strecke, in dees' bekommerde eeuw: (vs. 775-776).

Het lijkt bijna of Vondel Quintilianus' *Institutio Oratoria* in de hand heeft gehad, want daar staat in een centrale passage over de 'peroratio', dat men de nadruk kan leggen op het staatsbelang en de precedentwerking, maar dat men het meeste bereikt met een beroep op het mededogen, vooral wanneer men daarbij refereert aan een contrast tussen lijden en voorspoed ⁷⁶.

Formeel en inhoudelijk beantwoordt de structuur van de *Verovering van Grol* aan die van de lofrede, zoals neergelegd in de 'ars oratoria'. Dit, gekombineerd met de epische wijze van voorstellen, wijst erop dat het gedicht is geschreven vanuit een episch-argumentele opvatting, zoals theoretisch uiteengezet in Scaligers *Poetices libri septem*. Van een 'mystificerend spel met de genres' is geen sprake en evenmin is het nodig om, zoals Smit doet, een preokkupatie met de *Constantinade* aan te voeren om het epische karakter van het gedicht te verklaren ⁷⁷.

Wel roept de overeenkomst met Scaligers opvattingen de vraag op, of wij hier te maken hebben met een bepaalde literaire traditie waar Vondel bij aansluit, en hoe deze zich verhoudt tot de andere opvatting van literatuur, waarvan tegen het midden van de eeuw Vossius' werk getuigt.

II.3. Twee verschillende opvattingen van literatuur: twee literaire tradities?

II.3.1. De episch-argumentele traditie en Vondels 'Verovering van Grol'

Er is nogal wat materiaal aan te dragen dat erop wijst, dat in de literaire praktijk een episch-argumentele opvatting van het lofdicht een eerbiedwaardige traditie heeft gekend. Ook Smit stoot hier op, wanneer hij wijst op de overeenkomsten tussen Vondels gedicht en het uit 1581 daterende latijnse gedicht *Lepanto* van de Schotse koning Jacobus VI ⁷⁸. Smits konklusie, dat Vondel zich via een van de vertalingen die ervan bestonden inderdaad op dit gedicht geïnspireerd moet hebben, is echter prematuur. In de studie van Ellinger over de zuid- en noordnederlandse neolatijnse dichtkunst worden ettelijke lofdichten besproken die een episch-argumentele signatuur vertonen, en wordt ook in algemener zin gewezen op het epische karakter van veel gelegenheidsliteratuur ⁷⁹.

Ellinger noemt bijvoorbeeld de zuidnederlander Franciscus Haemus (1521-1585),

die de slag bij Lepanto beschreef volgens een zelfde patroon als Jacobus: ‘invocatio’, ‘propositio’, een episch opgezette ‘narratio’ met een beschrijving van het gevecht en met ‘orationes rectae’, een vreugdezang van de bevrijde christenen en tot slot een ‘Epilogus ad Christum’⁸⁰. Haemus schreef dit gedicht in de vorm van een sapphische ode, en dat is het enige aspect van het gedicht dat in tegenspraak is met Scaligers opvattingen⁸¹.

Helemaal in overeenstemming daarmee is het in hexameters geschreven lijkdicht, dat Haemus maakte op René van Nassau⁸². De retorische opbouw van een lijkdicht is, uiteraard, anders dan die van een lofdicht en bestaat in het algemeen uit een ‘exordium’, een ‘laus’, een ‘luctus’ (de voor het lijkdicht specifieke realisatie van de ‘argumentatio’) en ‘consolatio’⁸³. Ook Haemus’ gedicht vertoont deze opbouw. Het gedeelte dat hier vooral van belang is, is de ‘laus’, die verreweg het grootste gedeelte van het gedicht in beslag neemt en die, compleet met ‘invocatio’, ‘propositio’ en een ‘narratio’ met een beschrijving van het gevecht en een ‘oratio recta’ in de vorm van een toespraak van de prins tot de zijnen, is opgezet als een mini-epos. Direkte gemoedsuitstortingen van de dichter komen vooral voor vanaf het moment dat deze ‘laus’ overgaat in de, binnen de verbeeldingswerkelijkheid van het gedicht opgenomen, ‘luctus’ van alle officieren, manschappen, tot en met zelfs de duitse keizer zelf⁸⁴.

Juist ook dit laatste: de voortzetting van de epische verbeelding in het argumentele gedeelte, dat in de vorm van getuigenissen in de mond van de betrokkenen wordt gelegd, zien we vaak. Het komt voor in beide hiervoor genoemde Lepanto-gedichten, zo goed als in de *Verovering van Grol*. De tot in dergelijke details waar te nemen structurele overeenkomsten, ook tussen gedichten waarvan nauwelijks is aan te nemen dat ze invloed op elkaar hebben uitgeoefend, zoals beide Lepanto-gedichten, lijkt me te wijzen op het bestaan van een diep gewortelde traditie.

In Noord-Nederland beschreef op soortelijke manier de leeuwarder dichter Johannes Funger († 1612) de heldendaden van Maurits en Willem Lodewijk van Oranje⁸⁵, en de haarlemmer Georgius Benedictus Wertelo († 1588) die van Willem van Oranje⁸⁶. Dit laatste gedicht verdient binnen het kader van dit artikel een iets uitvoeriger bespreking. Dit ten eerste, omdat het zich met zijn indeling in twee boeken meer als epos dan als episch lofdicht lijkt te presenteren, maar niettemin de structurele kenmerken van het lofdicht vertoont. En ten tweede omdat het bovendien ook op een enkel inhoudelijk punt overeenkomst vertoont met Vondels *Verovering van Grol*.

Het eerste boek van dit ‘epos’ *De rebus gestis Illustriss. Principis Guilielmi* bestaat weer uit een ‘exordium’, opgebouwd uit een ‘propositio’ en een tot God gerichte ‘invocatio’; een ‘narratio’, die begint met een beschrijving van de kontekstuele aanvangssituatie (tw. de religieuze onderdrukking van de Nederlanden en de daaruit voortgekomen beeldenstorm), en die de opstand beschrijft tot en met het ontzet van Leiden; een, door een hernieuwde ‘invocatio’ tot de muze ingeleide, ‘argumentatio’, die uitloopt op een oproep tot de burgers om te erkennen dat de bevrijding Gods werk is, voltrokken door de persoon van de prins van Oranje; en een ‘peroratio’ in de vorm van een lofzang op de leidse universiteit⁸⁷.

Het narratieve gedeelte, om daar nog even op terug te komen, heeft over het algemeen meer weg van een kroniekmatig geschiedverhaal, voortdurend gelardeerd met directe uitspraken van de auteur. Wel episch-verbeeldend is het begin, waarin de paus de spaanse koning aanzet op te treden tegen de opstandelingen, en iets verderop de passages waarin Religio optreedt, die God om hulp smeekt en vervol-

gens, in opdracht van God, naar de prins van Oranje gaat met de boodschap dat hij de Nederlanden moet bevrijden⁸⁸. We herkennen hier iets van de opbouw van de 'narratio' naar twee tegenover elkaar staande partijen, die later in de *Verovering van Grol* zo duidelijk zal zijn. Deze konstruktie wordt nog manifester, wanneer we het tweede boek erbij betrekken, dat weliswaar kwa inhoud meer lijkt op een zelfstandig gedicht, maar dat zich, óók doordat het geen eigen 'exordium' heeft maar meteen met de 'narratio' in huis valt, toch als een vervolg voordoet. Dit boek handelt over de moord op de prins en heeft, wellicht dankzij z'n inhoud, veel meer weg van een epische verbeelding dan het voorgaande. Tegenover de figuur van Religio uit het eerste boek staan hier Inquisitio, die Philips opstoot de oorlog weer aan te vatten, en de furie Tisiphone, die hem het plan tot de moord in het oor fluistert en vervolgens Balthasar Gerards bij de uitvoering ervan bijstaat. Het gedicht eindigt weer met een 'argumentatio', waarin Oranje ingehaald wordt op de Olympus en een 'peroratio' in de stereotiepe vorm van een gebed tot God⁸⁹. Wanneer Wertelo's gedicht als epos bedoeld is, dan is het toch een epos met de structuur van het episch-argumentele lofdicht. Maar daarover verderop.

Hiervoor heb ik ten aanzien van de *Verovering van Grol* gesteld, dat volgens mij de opbouw van de 'narratio' naar twee partijen vooral begrepen moet worden vanuit een nationale literaire traditie⁹⁰. Ik geloof dat dit werk van Wertelo een indicatie is in die richting en wel met name op grond van het optreden aan vijandelijke kant van de figuren Inquisitio en Tisiphone, bij Vondel samengesmolten tot Inquisitie.

Hoewel Vondel het gedicht *De rebus gestis Illustriss. Principis Guilielmi* zeker gekend kàn hebben⁹¹, aarzel ik toch om zonder meer een direkt verband aan te nemen tussen dit werk en de *Verovering van Grol*. De structurele overeenkomsten berusten op tèn algemeen aanvaarde principes, en wat de inhoudelijke betreft is er reden om eerst ook een andere mogelijke inspiratiebron van Vondel in ogenschouw te nemen, te weten de *Auriacus* van Daniël Heinsius. Hoewel er geen sprake is van woordelijke parallellen, bestaan er namelijk tussen Heinsius' treurspel en de *Verovering van Grol* een aantal inhoudelijke overeenkomsten, die er naar mijn gevoel op wijzen dat Vondel bij het schrijven van zijn gedicht in ieder geval ook dit werk voor ogen heeft gehad.

Reeds in de *Auriacus*, die naar alle waarschijnlijkheid wèl is geïnspireerd op Wertelo's gedicht⁹², zijn de figuren van Inquisitio en Tisiphone samengesmolten tot één furie-achtige Inquisitio⁹³. De beschrijvingen die Heinsius en Vondel van deze figuur geven doen sterk aan elkaar denken. Nu is het zo, dat Vondels beschrijving een direkte 'imitatio' is van de beschrijving van de furie Alecto in het zevende boek van de *Aeneis*⁹⁴, terwijl die van Heinsius vooral is geïnspireerd op de voorstelling van de furieën in de tragedies van Seneca, en met name op de, als een furie voorgestelde, gestalte van 'tweedracht' in de *Hercules furens*⁹⁵. In grote trekken zijn de overeenkomsten dan ook toe te schrijven aan de algemene voorstelling van de furieën zoals die bij de klassieken leefde, een voorstelling waaraan men telkens refereert wanneer men in de 16e en 17e eeuw krachten van helse oorsprong beschrijft.⁹⁶ Maar alleen al het feit dat zowel Heinsius als Vondel de verschijning van deze figuur inluiden met een zozeer parallel lopende beschrijving van haar furiegestalte, doet me vermoeden dat Vondel met zijn Vergilius-imitatie Heinsius met zijn Seneca-imitatie imiteert. Daarop lijken me ook een paar kleine nuances te wijzen, waarmee beiden van hun respektievelijke voorbeelden afwijken. Bij beiden breekt Inquisitio, resp. Inquisitie zich actief naar boven uit de onderwereld, in

plaats van opgeroepen te worden; bij beiden wordt zij op hetzelfde punt in de beschrijving gekarakteriseerd als vierde zuster van de furieën; en bij beiden wordt zij, eveneens op hetzelfde punt in de beschrijving, behalve met slangen om haar nek, cq. in het haar, voorgesteld als zwaaiend met een fakkel⁹⁷.

Het opvoeren van deze vierde furie is ten nauwste verbonden met de opbouw van de verbeelding naar twee partijen. Ook bij Heinsius is die tweedeling manifest, zozeer zelfs dat in de middelste drie bedrijven afwisselend een scene aan de ene en aan de andere partij is gewijd. Weliswaar ontbreekt daarbij, waarschijnlijk vanwege de eenheid van plaats, een voorstelling van het optreden van Inquisitio aan het spaanse hof, maar haar openingsmonoloog, die de hele eerste 'scena' van de tweede 'actus' in beslag neemt, richt zich zo duidelijk met ophitsende bewoordingen tot 'Spanje'⁹⁸, dat dit hof, hoewel niet als plaats van handeling opgevoerd, toch indirect aanwezig is⁹⁹.

Op zichzelf zijn dit geen beslissende indicaties, dat er een verband zou zijn tussen de *Auriacus* en de *Verovering van Grol*. Het is zeker niet onmogelijk dat het Inquisitio-motief in veel meer werken is gehanteerd dan ik heb weten te achterhalen. De zaak wordt echter, dunkt me, anders wanneer we zien dat ook de beide andere verbeeldingsmotieven in de *Verovering van Grol* die niet direct verbonden zijn met de specifieke inhoud van dit gedicht, op een of andere manier in de *Auriacus* voorkomen. De droomverschijning van de geest van Willem van Oranje aan Frederick Henrick (vs. 49-80) doet denken aan de, voorspellende, verschijning van de vermoorde Oranje in een droom van Louise de Coligny¹⁰⁰. De woorden die hij in de *Verovering van Grol* in die droom spreekt over zijn eigen roem en over de plicht van zijn nu volwassen zoon om het 'heldenspoor' van zijn voorgeslacht te volgen, herinneren bovendien sterk aan wat hij, nog in leven, in de *Auriacus* zegt tegen zijn vrouw en de op haar schoot zittende Frederick Henrick¹⁰¹. En de passage waarin Amalia van Solms haar ongerustheid uitspreekt tegen de kleine Willem II (vs. 684-702) correspondeert met een soortgelijk tafereeltje van Louise met de kleine Frederick Henrick in de *Auriacus*¹⁰².

Dit alles bij elkaar lijkt me voldoende aanwijzing, dat Vondel inderdaad bij de realisatie van zijn episch-argumenteel lofdicht Heinsius' treurspel voor ogen heeft gehad. Dit is alleen mogelijk bij een literatuuropvatting waarin niet, zoals later bij Vossius, de genres worden gedefinieerd door een voor hen specifieke vorm van 'imitatio' en dus juist naar de *aard* van de erin opgevoerde verbeelding essentiëel verschillen. Dat is het geval bij de argumentele opvatting van literatuur, waarvan uit de *Verovering van Grol* is geschreven. Maar ook Heinsius, hoewel wat betreft de lyriek van heel andere gedachten, heeft ten tijde van het schrijven van de *Auriacus* voor wat betreft epos en tragedie nog opvattingen die dicht bij die van Scaliger staan en is van mening dat beide genres in tematiek en structuur nauw samenhangen¹⁰³.

Maar, om na deze ekskurs terug te keren naar de traditie van het episch-argumentele lofdicht: het heeft er alles van dat die traditie vanaf het begin van de 17e eeuw, althans bij de meest vooraanstaande auteurs, snel aan populariteit begint in te boeten. Noch in het werk van Janus Dousa, noch in het latijnse en nederlandse werk van Heinsius, noch bij Baudius, noch bij Hooft en Huygens heb ik een episch-argumenteel opgezet lofdicht aangetroffen. Dat wil niet zeggen, dat in hun lof- (en (graf-) gedichten niet zo nu en dan een episch-verbeeldende passage voorkomt of een 'oratio recta'. Maar een opzet zoals ik hiervoor telkens signaleerde en waarin het tussen 'exordium' enerzijds en 'argumentatio' en 'peroratio' anderzijds inge-

klemde narratieve gedeelte in z'n geheel een soort mini-epos vormt, ontbreekt. De enige bij wie ik het wèl vond is Caspar Barlaeus¹⁰⁴.

De verzamelde gedichten van Barlaeus zijn uitgegeven in twee delen. Het eerste daarvan bevat de 'heroicorum': gelegenheidsliteratuur op allerlei personen en gebeurtenissen, meest in hexameters geschreven. De bundel is verdeeld in vier 'boeken', waarvan het tweede de titel 'Auriacus' draagt¹⁰⁵. Van de daarin opgenomen lof-, rouw-, en huwelijksgedichten is er één dat geheel thuishoort binnen de hierboven geschetste traditie, en wel het lange gedicht op de belegering van Den Bosch: *De Obsidione Silvae-Ducis liber unus, ad Principum Auriacum* van 1629¹⁰⁶.

Tussen het 'exordium', dat in dit geval niet Vergiliaans van opzet is, en de uit vreugdebetuigingen en lofprijzingen van de auteur bestaande 'argumentatio', gevolgd door een 'peroratio' met goede wensen voor de toekomst, vinden we hier inderdaad weer een geheel episch opgezette 'narratio'¹⁰⁷. Deze 'narratio' begint met een 'hemelraad' van Jupiter en de andere goden, waarin Belgica verschijnt, Belgica die vervolgens naar de aarde vertrekt om Frederick Henrick aan te sporen de oorlog weer te beginnen¹⁰⁸. De beschrijving van de voorbereidingen voor het beleg wordt gevolgd door een 'oratio recta' van Frederick Henrick tot de zijnen¹⁰⁹, waarna de strijd, vergeleken met die om Troje, ontbrandt. Ook de andere partij wordt even in de verbeelding betrokken: halverwege de strijd verschijnt Tisiphone aan de spaanse koning en zet hem aan tot de inval over de IJssel om de prins van het beleg af te leiden¹¹⁰. De 'narratio' eindigt tenslotte met een 'oratio recta' van het gepersonifiëerde Den Bosch, waarmee deze zich overgeeft¹¹¹.

Deze verbeeldingswerkelijkheid wordt bij herhaling doorbroken doordat de auteur zelf het woord neemt met evaluerende opmerkingen¹¹². Naast de retorische structuur wijst ook dit op het argumentele karakter van het gedicht. Maar het epische karakter van het narratieve gedeelte is niet minder onmiskenbaar. Het is dit kenmerk dat het gedicht ook binnen het werk van Barlaeus zelf in een uitzonderingspositie plaatst. Weliswaar komen ook in de andere 'heroïsche' gedichten van Barlaeus wel epische passages voor, maar evenals bij de hierboven genoemde dichters, zijn dat toch niet meer dan fragmenten in een 'narratio', waarin de daden van de bezongen held op subjektieve wijze, vanuit de auteur, worden verhaald¹¹³.

De - voor zover ik zie - uitzonderingspositie van het *De Obsidione Silvae-Ducis liber unus*, gevoegd bij het feit dat er in de titel wordt gerefereerd aan een verdeling in 'boeken', doet me vermoeden dat we hier te maken hebben met een werk dat bedoeld is als een, klein, epos. In de werken van de theoretici wordt de verdeling in boeken alleen bij het epos genoemd. Dat geldt ook voor Scaliger, bij wie de onderscheiding tussen het heroïsche lofdicht en het epos in strikte zin zich voor het overige voordoet als een soort 'glijdende schaal' tussen retorisch-argumentele structuur en epische wijze van realiseren¹¹⁴. Op dezelfde grond stelde ik hiervoor ook al ten aanzien van Wertelo's gedicht *De rebus gestis Illustriss. Principis Guilielmi* dat het zich als epos lijkt te presenteren. Hoewel het maar twee werken betreft, zou ik toch de voorzichtige hypothese willen poneren, dat we hier te maken hebben met de manifestaties van een ontwikkeling die erop neerkomt, dat bij de belangrijkste auteurs uit het begin van de 17e eeuw de epische wijze van realiseren beperkt wordt tot het epos in strikte zin. De konsekwentie daarvan zou zijn, dat het lofdicht gerekend gaat worden tot de lyriek en wordt onderworpen aan de vormgevingsprincipes die voor dat genre gelden.

Deze ontwikkeling wijst uit naar wat tegen het midden van de eeuw bij Vossius

valt te konstateren, die het hele korpus lof-, triomf- en andere gelegenheidsliteratuur trekt binnen de lyriek ¹¹⁵. Maar van Vossius' opvatting ten aanzien van het epos onderscheiden deze twee epen zich door hun rhetorisch-argumentele structuur. Het lijkt me niet onwaarschijnlijk, dat Vossius' konseptie van het epos als een gesloten verbeeldingswerkelijkheid weer een stap verder is in een ontwikkeling, die ermee begint dat de epische wijze van realiseren specifiek voor het epos wordt. Maar die laatste stap in het ontwikkelingsproces leidt dan toch tegen het midden van de eeuw tot een tegenstelling tussen hem en degenen die de rhetorisch-argumentele konseptie van het epos doorzetten: dat wil zeggen alle auteurs van nederlandse epen, die in de tweede helft van de eeuw voor het eerst beginnen te verschijnen.

Deze tegenstelling is naar mijn mening het direkte gevolg van het verschil in opvatting over doel en functie van literatuur, dat ik in het eerste gedeelte van dit artikel signaleerde ¹¹⁶. Vossius geeft in zijn *De artis poeticae natura ac constitutione liber* dit verschil precies aan. In de vroege tijd, zo schrijft hij, hielden dichters zich nog niet met 'verdichtels' bezig, maar slechts met ware gebeurtenissen: ware liefdesgeschiedenissen en lofzangen op goden waar ze werkelijk in geloofden en op de daden van uitmuntende mannen. De lofprijzingen van deze laatsten werden ontleend aan hun daden, zodat ook daar 'verdichtels' ontbraken ¹¹⁷. Ook Scaliger onderscheidt trouwens het epos in strikte zin, dat over verzonnen gebeurtenissen gaat, op soortgelijke wijze van het epische lofdicht ¹¹⁸, maar hij ziet het ene niet als een optimaler vorm van literatuur dan het andere.

Voor de auteurs van rhetorisch-argumenteel opgezette epen gaat het erom, konform Scaligers opvatting van het episch-argumentele lofdicht, reële gebeurtenissen en de daaruit te maken gevolgtrekkingen met het oog op de morele belering te presenteren aan het publiek. De voorkeur voor kontemporaine of bijbelse stof is indikatief voor hun opvatting van de taak van de dichter. Het is een opvatting die duidelijk verschilt van die van Vossius en die een rhetorisch-argumentele opstelling met zich meebrengt.

Deze opvatting brengt het epos in de buurt van het leerdicht. Wanneer we de zaak van die kant uit benaderen dan zien we, dat juist ook in het leerdicht, op basis van een rhetorisch-argumentele opzet, bepaalde epische vormgevingsprincipes worden gehanteerd, zoals de hexameter en een Vergiliaanse 'propositio' en 'invocatio'. Zo bijvoorbeeld in een historisch werk als de in tien boeken verdeelde *Annales* van 1599 van Janus Douza, de literaire coach van Wertelo ¹¹⁹, en in meer beschouwende werken zoals het *Rerum coelestium liber primus* van 1591 van zijn zoon Janus Douza jr. ¹²⁰ en de *De contemptu Mortis liber IV* van 1621 van Daniël Heinsius ¹²¹. In de *Annales* van Douza sr., die niet beschouwend zijn, maar over reële daden en gebeurtenissen gaan, zien we tevens de gemengde wijze van verhalen, waarin tussen het kroniekmatig verslag van wat heeft plaatsgevonden ook 'orationes rectae' voorkomen.

Met name bij Heinsius zal, naarmate hij vanaf 1610 meer aristotelische opvattingen gaat aanhangen, het heroïsche leerdicht wel duidelijk onderscheiden zijn van het epos in strikte zin ¹²². Maar de verwantschap van het rhetorisch-argumentele epos uit de tweede helft van de eeuw met het historiewerk komt duidelijk tot uiting in een werk als de *Mauritiados libri XII* van 1647 van Franciscus Plante. In deze 'dichterlijke beschrijving van de krijgsverrichtingen in West-Indië van Johan Maurits van Nassau' ¹²³, wordt, na een Vergiliaanse 'propositio' en 'invocatio', een chronologisch, kroniekmatig verslag gegeven van de gebeurtenissen, dat door-

weven is met evaluatieve uitspraken van de kant van de auteur en dat, wederom, afgesloten wordt met een lovende 'argumentatio' en een 'peroratio' in de vorm van een gebed tot God ¹²⁴. In het narratieve gedeelte echter zijn niet alleen directe reminiscenties aan de *Aeneis* aan te wijzen, maar treden ook Olympische goden en furieën op die, als in de *Aeneis* en alle hiervoor gehandelde episch-argumentele lofdichten en epen, het gebeuren in een metafysisch perspectief plaatsen ¹²⁵. Met dit aspect zijn we dan weer terug bij wat, in de scaligeriaanse opvatting, de dichter van de historicus onderscheidt: de presentatie, naar het voorbeeld van Vergilius, van het feitenmateriaal onder z'n ideëel aspect en, daartoe, het doorweven van de 'narratio' met 'verzinsels' met argumentele waarde ¹²⁶.

Plante's werk demonstreert niet alleen de verwantschap, vanuit een bepaalde opvatting van literatuur, van historiewerk en episch-argumenteel lofdicht, maar markeert ook het doorzetten van deze traditie in de epen uit de tweede helft van de eeuw. De argumentele opzet van deze epen verklaart hun vaak meer kroniekmatige dan 'epische' structuur en het voorkomen van directe uitspraken van de kant van de auteur, verschijnselen die Smit, behalve bij Plante, ook signaleert in Van de Bos' *Belgias* en *Mauritias* en in Rabus' *Verlost Britanje*, en die door hem wordt toegeschreven aan de invloed van Lucanus ¹²⁷. Dezelfde opzet verklaart ook het laudatieve slot, door Smit aangewezen in Van de Bos' *Britannias*, Rabus' *Verlost Britanje* en Rotgans' *Wilhem de Derde*, en door hem verklaard vanuit de verwarring der genres, veroorzaakt door een misverstaan van de ludieke bedoeling van Vondels *Verovering van Grol* ¹²⁸.

Geen van deze beide verklaringen houden stand. Wel brengt, wat betreft de *Pharsalia*, de rhetorisch-argumentele opvatting van het epos met zich mee dat óók dit werk veel positiever als 'epos' kon worden gewaardeerd dan vanuit Vossius' opvatting mogelijk was ¹²⁹. Aan deze opvatting moeten ook de structurele overeenkomsten, die de nederlandse epen met dit werk vertonen worden toegeschreven: van directe ontleningen of reminiscenties is nergens sprake. En wat de *Verovering van Grol* betreft: dit gedicht valt geheel en al binnen de traditie van het episch-argumentele lofdicht, waar deze epen bij aansluiten. Zelfs kunnen we stellen dat, àls er inderdaad in de kringen van Dousa, Heinsius en Barlaeus een tendens bestaat om de epische wijze van voorstellen te beperken tot het epos in strikte zin, Vondel daar niet in meegaat. Maar juist daardoor kon, met het doorzetten van de rhetorisch-argumentele opvatting van het epos, de *Verovering van Grol* in de tweede helft van de eeuw ook voor epen-schrijvers een nieuwe literaire aktualiteit krijgen. Directe invloed van dit gedicht op dan verschijnende epen is zeker niet onwaarschijnlijk, maar het is een invloed op andere gronden dan Smit veronderstelt.

II.3.2. De emotioneel-fiktionele traditie en 'De Hollandsche Groet aen den Prinsse van Oranien' van Hooft.

Zoals ik hiervoor al een paar maal heb aangestipt, ontwikkelt zich vanaf het eind van de 16e eeuw ook in Nederland een stroming, die er andere opvattingen op nahoudt over literatuur dan de belerend-argumentele, en die tenslotte, ontwikkeld en gemodificeerd, uitmondt in de theoretische geschriften van Vossius. Ter afsluiting van dit artikel wil ik daar kort op ingaan en wel met name op de konsekwenties die deze opvattingen hebben voor de realisering van het lofdicht.

Inspiratiebron van deze nieuwe stroming zijn de franse Pléiade-dichters, die hun

opvatting dat poëzie gedefiniëerd wordt door een eigen kwaliteit, stelden tegenover de oudere opvatting van poëzie als door de structuurprincipes van de ‘ars oratoria’ beheerste morele argumentatie. In directe aansluiting bij de neo-platonische opvattingen van Marsilio Ficino, zien zij als bron van alle ware poëzie de goddelijke inspiratie. Deze richt de verbeelding van de dichter, zodat deze in staat is uitdrukking te geven aan het goddelijke principe van harmonie, dat in universum en natuur verborgen ligt. als zodanig bevordert deze poëzie op zijn beurt weer de harmonie van de menselijke ziel. Belangrijke drager van deze opvatting is de mythe van de op de Helicon zetelende muzen, die het intermediair vormen tussen God en de dichter¹³⁰. Wat betreft deze opvatting van de taak van de dichterlijke verbeelding, staan de Pléiade-dichters dicht bij Scaliger dan bij een aristotelische opvatting van ‘imitatio’¹³¹, maar tegelijkertijd staan ze met hun konseptie van de geïnspireerde verbeelding als het beslissende structuurprincipe van alle ware poëzie vèr af van Scaligers rhetorisch-argumentele opvatting.

In Noord-Nederland treffen we deze opvatting van de ‘goddelijke poëzie’ voor het eerst aan in de kring rond Janus Douza in Leiden, waartoe van de jongere generatie o.a. Wertelo, Baudius en Heinsius behoorden¹³². Het is Heinsius die, vanaf 1603, in een aantal opdrachten en oraties, waaronder met name zijn inaugurele rede *De Poetis et eorum Interpretibus* van 1603, deze nieuwe leer theoretisch uitwerkt¹³³.

Ook voor Heinsius is poëzie een kwestie van goddelijke inspiratie die de verbeelding van de dichter richt, waardoor deze uitdrukking kan geven aan de harmonische structuur van de kosmos en zo ook de mens brengt tot innerlijke harmonie. Deze harmonie komt tot uitdrukking in de ‘melopoiia’ van het gedicht: de lyrische klankharmonie en ritmiek, en in de ‘paideia’: het inhoudelijk redelijk en zedelijk gehalte, dat bestaat uit de expressie van de kosmische samenhang der dingen door middel van imiterende beeldvorming¹³⁴. Deze literaire filosofie, die veeleer platonisch dan aristotelisch van karakter is¹³⁵, ziet de optimale poëtische expressie gerealiseerd in de lyriek, en dat blijft zo, ook wanneer Heinsius in de jaren 1607 tot 1609 de ‘paideia’ als het belangrijkste element gaat zien, waaraan de ‘melopoiia’ ondergeschikt is, en daarmee de filosofische visie en de daartoe dienende beeldvorming als belangrijkste dichterlijk principe benadrukt¹³⁶.

Met déze opvattingen staat Heinsius diametraal tegenover de rhetorische opvatting van Scaliger, met wie hij dan ook, zij het uit referentie voor Scaliger jr. zonder zijn naam te noemen, in discussie treedt¹³⁷. Maar tegelijkertijd staat, als bij de Pléiade, zijn op de lyriek gerichte opvatting van de verbeelding, die de wijsgerig begrepen samenhang der dingen uitdrukt en welks bontheid korrespondeert met de veelzijdigheid van het goddelijke, vèr af van het concreet literaire structuurprincipe dat de ‘imitato’ in de opvatting van Aristoteles is¹³⁸. Ook ontbreekt er vooralsnog bij hem een nieuwe visie op epos en tragedie. Pas vanaf 1609-1610 komt Heinsius in de ban van Aristoteles' *Poetica* en wijzigt zich toch veeleer scaligeriaans-rhetorische opvatting over deze beide genres en over de onderscheiding der dichtsoorten¹³⁹, in de aristotelische met zijn scherpe definiëring van elk genre¹⁴⁰. In de verheffing van de lyriek en de daarmee samenhangende nadruk op de vrijheid van de dichter lijkt me de verklaring te liggen voor het verdwijnen van het episch-argumentele lofdicht, dat ik hiervoor in de eerste decennia van de 17e eeuw bij een aantal dichters signaleerde. Tevens betekent het aanvankelijk ontbreken van een aristotelische theorie ten aanzien van het epos een ondersteuning van mijn hypothese dat, in samenhang met de verheffing van de lyriek, de episch-argumen-

tele wijze van realiseren zich in eerste instantie gaat beperken tot het epos in strikte zin¹⁴¹.

Met de opkomst van meer aristotelische opvattingen blijft de lyriek, waar Aristoteles nauwelijks aandacht aan besteedt, verder buiten schot. Heinsius laat de lyriek vanaf 1610 in zijn theoretisch werk geheel buiten beschouwing¹⁴². Het lijkt me waarschijnlijk, dat ten aanzien van dit genre zijn vroegere opvattingen uit de jaren 1603 tot 1609 aktueel blijven. Dit te meer omdat ook in Heinsius' aristotelische opvattingen van na 1610 sporen van die vroegere opvattingen terug te vinden zijn¹⁴³. In ieder geval blijft de opvatting van de goddelijke, harmonische poëzie, uitgedrukt in de Helicon-mythe, optreden in zijn creatief werk. Uitvoerig is dit het geval in de *Elegie*, gepubliceerd in zijn *Nederduytsche Poemata* van 1616¹⁴⁴. Ook Petrus Scriverius, editeur van deze uitgave, refereert aan mythe en de erdoor uitgedrukte poëzie-opvatting in zijn opdrachtgedicht bij de bundel, zowel als in zijn opdrachtgedicht bij de *Lof-sanck van Jesus Christus*, gepubliceerd in de tweede druk van de *Nederduytsche Poemata* van 1618¹⁴⁵. Verder is de mythe het centrale motief in de dichtelijke briefwisseling tussen Heinsius, Anna Roemer Visscher en Jacob van Zevecote uit ca. 1615¹⁴⁶.

Met dit laatste komen we op het doordringen van deze poëzie-opvatting bij auteurs in de volkstaal. De Helicon-mythe vinden we terug in de gedichtenwisseling tussen Anna Roemer Visscher en Huygens uit 1619¹⁴⁷. Maar voordien was de opvatting van de goddelijkheid van de poëzie al veel duidelijker verwoord in Hoofts *Reden vande Waerdicheit der Poesie*, die tussen 1610 en 1615 moet zijn gehouden¹⁴⁸. De nadruk op vooral de 'paideia', die in deze rede valt te constateren: de harmonie als wijsgerig-redelijk beginsel waardoor de harmonie in de menselijke ziel en de samenleving tot stand wordt gebracht, keert vervolgens met name terug in de gedichten die in de jaren 1621-22 gewisseld worden tussen Huygens, Hooft en de dochters van Roemer Visscher¹⁴⁹. Vondel refereert daaraan in de slot-passage van zijn *Het Lof der Zee-vaert* van 1623¹⁵⁰.

De vraag of en hoe deze lyrische opvatting van poëzie zich ook in de literaire praktijk gaat stellen tegenóver een meer argumentele opvatting, gaat het bestek van dit artikel ver te buiten. Wel geloof ik, wat het lofdicht betreft, te kunnen aanwijzen dat Hooft *De Hollandsche Groet aen den Prinsse van Oranien* van 1630 vanuit deze opvatting schrijft en zodoende als eerste nederlandse auteur op het nivo van het heldendicht een alternatief presenteert voor een meer argumentele wijze van realiseren. Daartoe is het echter dienstig eerst nog iets dieper in te gaan op Vossius' uitspraken over de lyriek.

Mijn suggestie dat, ook met het opkomen van een meer aristotelische opvatting van literatuur, voor de lyriek de opvattingen zoals die in het begin van de eeuw door Heinsius waren geformuleerd van kracht blijven, wordt door Vossius' theoretisch werk bewaarheid. De verbindende schakel tussen de aristotelische 'imitatio'-opvatting, met z'n implicaties voor dramatiek en epiek, en de uit neo-platonische hoek komende opvatting van lyriek ligt bij Vossius, als bij Heinsius¹⁵¹, in de opvatting over de oorsprong van alle 'ware' dichtkunst. De 'ware' dichter, zo schrijft Vossius in zijn *De artis poeticae natura ac constitutione*, bezit een soort grote innerlijke kracht. Hij munt niet alleen uit in aanleg, maar hij is bezielde en in zekere zin goddelijk van geest. Voor het dichterschap is dan ook een groter geest nodig, dan om orator te zijn¹⁵². De aanleg is de aangeboren capaciteit om dingen te verzinnen (fantasie), maar door de bezieling wordt de dichter er inderdaad toe

gebracht om een gedicht te scheppen. Het is die bezieling die men overdrachtelijk
'furor'

noemt: razernij¹⁵³. Beide aspecten, aanleg en bezieling, worden in beweging gebracht door het genoegen dat mensen putten uit dingen die door middel van nabootsing ('imitatio') uitgedrukt worden. Als argument voor deze laatste stelling noemt hij het verschijnsel dat ook in de wetenschappen dikwijls gebruik gemaakt wordt van voorbeelden ('exempla'): want om te overtuigen, zo schrijft hij met een verwijzing naar Aristoteles, is een 'exemplum' niet minder doeltreffend dan een gevolgtrekking¹⁵⁴.

Ook voor Vossius ligt dus de essentie van het dichterschap in de, door de bezieling, 'furor', tot stand gebrachte verbeelding. Zijn neiging om de neo-platonische, 'mystieke', lading van deze opvatting te elimineren is onmiskenbaar: met nadruk en bij herhaling stelt hij dat begrippen als 'furor' en 'goddelijke inspiratie' metaforisch opgevat moeten worden¹⁵⁵. Maar dat neemt niet weg dat de concrete inhoud van zijn opvatting op hetzelfde neerkomt als bij Heinsius.

Het onderscheid nu tussen epiek en dramatiek enerzijds en lyriek anderzijds, leidt hij af uit de opsplitsing van de 'innerlijke kracht' in de aspecten 'aanleg' en 'bezieling'. Ook onder de 'ware' dichters, die zich met 'imitationes' bezighouden zijn er namelijk verschillen. Er is een grote mate van aanleg, fantasie, nodig om 'imitationes' van concrete handelingen te kunnen kreëren, maar veel minder om werken te schrijven waarin weinig of geen fictie voorkomt, zoals hymnen en dergelijke¹⁵⁶. Bij deze laatste werken drijft de dichter voornamelijk op zijn bezieling, die echter niet minder dan de fantasie, aangedreven wordt door welbehagen in 'imitationes'. Deze onderscheiding maakt het Vossius mogelijk om zijn aristotelische literatuur-opvatting te combineren met de hiervoor geschetste lyrische opvatting, die in deze combinatie wordt tot een opvatting over de lyriek. Het is immers de bezieling die, zoals hij schrijft in de *Poeticarum Institutio, libri tres*, in het lyrische gedicht de samenhang in de gevariëerde inhoud tot stand brengt. Het welbehagen in 'imitationes' resulteert in de lyriek niet zozeer in het kreëren van verbeeldingen, als wel in het hanteren van 'exempla': vergelijkingen. Hierdoor wordt de gevariëerdheid en afwisseling bereikt die het lyrische gedicht bij uitstek sieren¹⁵⁷. Met name kunnen die vergelijkingen bestaan uit referenties aan bestaande 'fabula's', die immers 'exempla' zijn van dieper liggende waarheden¹⁵⁸.

Door de verschillende aspecten van zijn onderwerp te relateren aan 'exempla' presenteert de dichter het onmiddellijk in het perspectief van allerlei universele verbanden. Het appèl op de lezer of toehoorder is fictieel en emotioneel, in plaats van argumenterend. Dienen dergelijke 'exempla' in Scaligers opvatting als 'argumenta', die door het feitenmateriaal heengeweven worden om de te maken gevolgtrekkingen voor te bereiden, bij Vossius en zijn voorgangers zijn zij geworden tot lyrisch doel op zichzelf. Het feitenmateriaal, dat in de rhetorisch-argumentele opvatting de grondslag vormt voor de gevolgtrekkingen en derhalve uitvoerig en 'als werkelijk' voor ogen gesteld moet worden, heeft bij hen slechts de functie van 'aangever' voor het leggen van dergelijke relaties¹⁵⁹.

Een en ander impliceert een totaal andere verhouding tot de 'ars oratoria' dan ik hiervoor bij Scaliger aanwees. De hele leer over de *opbouw van een argumentatie*, die de rhetorica ook, en misschien wel in de eerste plaats is¹⁶⁰, heeft binnen deze opvatting geen relevantie voor de literatuur. Het is niet zo dat de 'ars oratoria' in de opvatting van Vossius geen enkele betekenis zou hebben voor de dichtkunst. In tegendeel: verschillende onderdelen van deze 'ars' zijn ook voor de dichtkunst in z'n optimale fase van ontwikkeling van belang gebleven. Meteen in de eerste paragraaf van zijn *De artis poeticae natura ac constitutione* zegt Vossius welke dat

zijn. Hij verwijst ervoor naar zijn rhetorica-handboek: dáár zijn de aanwijzingen te vinden op grond van welke aspecten ('loci') men personen, daden of zaken kan loven, welke argumenten men kan gebruiken om aan te sporen, dank te betuigen, te troosten ed., of hoe men woede, liefde, medelijden en alle andere affekten kan opwekken, alsmede op welke manier men de zeden van de personages moet differentiëren naar leeftijd, lot en levenssituatie. Kortom, zo vat hij samen, alles wat de 'elocutio' en de 'inventio' betreft ¹⁶¹. De rhetorica funktioneert hier dus voor de literatuur als inventarisatie van 'loci' en 'argumenta', die voor omdichting in universeel perspectief in aanmerking komen. Maar het literaire bedrijf is dit omdichten zèlf.

Het, relatief, concrete gehalte van Vossius' uitspraken maakt, meer dan Heinsius' filosofie, de implicaties duidelijk, die de lyrische theorie heeft voor de literaire praktijk. De realisatie ervan zien we, bij mijn weten voor het eerst in een in het nederlands geschreven heroïsch lofdicht, in *De Hollandsche Groet aen den Prinsse van Oranien*

¹⁶²

Het lyrische karakter van dit gedicht blijkt al meteen uit de strofische opbouw ervan. De eerste vijf strofen (vs. 1-30), die het 'exordium' vormen, dienen om de universele verbanden, waardoor de prins gekarakteriseerd wordt als optimale eksponent van de kosmische orde, te introduceren: Frederick Henrick wordt 'van hooger geest dan zelf de zon, gedreven' (vs. 4; strofe 1) ¹⁶³, verenigt in zijn persoon meer deugden dan alle vorsten van de andere landen tesamen (strofe 2), en is 'Begaeft met heerlijkheit van meer uytnehmeheden' (vs. 16) dan het gezamenlijke kroost van Cybele, de moeder van de goden (strofe 3). Drie vergelijkingen dus, een kosmische, een historische en een mythologische, waarvan de laatste, die het belangrijkste verbeeldingsmateriaal oplevert voor het vervolg van het gedicht, in de 4e en 5e strofe verder wordt uitgewerkt. De functie van dit 'exordium', dat het filosofisch-verbeeldend patroon van het gedicht aangeeft, is een geheel andere dan in een argumenteel opgezet lofdicht.

Vanaf de 6e strofe, die begint met het stellen van de 'casus' ('Wy zaeghen 't voor den Bos, ...'; vs. 31), volgt Hooft wel de hoofdmomenten van de belegeringsgeschiedenis. Maar in plaats van bouwstenen te zijn voor een levendige 'narratio', zoals bij Barlaeus ¹⁶⁴, dienen deze hoofdmomenten slechts om te komen tot een morele en filosofische, met name door middel van 'exempla' gerealiseerde, ekstrapolatie die de stelling uit het 'exordium' moet waarmaken.

Eerst, in de 6e en 7e strofe, wordt de prins, emulator van de zon, geschetst als beheersers van de elementen ¹⁶⁵. Tevens wordt hier, door het noemen van de cavalerie (vs. 37), gerefereerd aan de vergelijking met Castor, één van de goden uit de 4e en 5e strofe. De vijf volgende strofen (strofe 8-12) gaan, naar aanleiding van de inval over de IJssel, over de hoogmoed, de moedwil en woestheid van de vijand ¹⁶⁶. Ze dienen om de werkelijke moed ('fortitudo') en het wijze beleid ('prudencia') van de prins, waar de volgende strofen aan gewijd zullen zijn, des te stralender te doen uitkomen. We herkennen de opbouw naar twee partijen, die ik ook in veel episch-argumentele lofdichten signaleerde ¹⁶⁷, echter met dit verschil dat hier deze opbouw niet in een narratief, maar louter in een moraal-filosofisch patroon wordt gehanteerd.

Achttien strofen lang worden nu de verschillende deugden van de prins en zijn militaire verrichtingen, telkens vergeleken met de kwaliteiten van de verschillende goden, behandeld, waarmee dus de twee andere punten uit het 'exordium' aan de

orde komen. Telkens ook wordt de situatie van de vijand daar tegenover gesteld. In de strofen 13 tot en met 20 worden de standvastigheid ('magnanimitas'; strofe 13) en het beleid ('prudencia'; strofe 18) van de prins, die zoals Hercules met knotsen, met behulp van het water de tegenaanval keert (Neptunus), en als een bliksemende Jupiter de aanval op de stad begint (strofe 17), gesteld tegenover de op machteloze woede (strofe 15-16) en lafheid (strofe 19) uitlopende eksessieve machtsbegeerte (strofe 20) van de tegenpartij. In de strofen 21 tot en met 30 volgen de beschieting en de aanval op de stad, met referenties aan de militaire aspecten van Minerva (strofe 21), Mars (strofe 22-23) en Apollo (strofe 24-25), en de overgave, waarbij tegenover de trots van de vijand (strofe 26) de bereidheid tot vrede van de prins staat (strofe 28).

Na een aanspraak tot Den Bosch (strofe 31-32), komen vervolgens, naar aanleiding van de triomfantelijke intocht van de prins in de overwonnen stad, zijn andere deugden aan de orde: zijn gematigdheid ('temperantia'; strofe 35), gesteld tegenover de pronk en praal van 'hof, en hopmanschap' (vs. 199; strofe 34), zijn rechtvaardigheid ('justitia') tegenover de vijand (strofe 37-38), en, wederom, zijn standvastigheid temidden van alle eerbewijzen (strofe 39-40) en zijn beleid (strofe 41-43).

De laatste twee strofen (strofe 44-45) tenslotte, haken aan bij het 'exordium' en bezingen de tijdeloze eer van de prins die 'dooft de starren, met haer licht' (vs. 261) en waarvoor 'de lof van allen veltheer swicht' (vs. 264), een eer die ligt in de harten van de burgers: 'Nojt was gezegent helt met hoogher eer ontfâen.' (vs. 270).

Het zal duidelijk zijn dat, hoewel de 'exempla' in de tweede helft van het gedicht in aantal afnemen en plaats maken voor meer directe morele uitspraken, er van een argumentele opbouw geen sprake is. Het hele gebeuren wordt vanuit één moraalfilosofische visie gepresenteerd. De uitgangstelling, dat de prins 'van hoogher geest dan zelf de zon, gedreven' is, wordt als het ware in de konkrete gebeurtenissen gediafragmeerd tot pointillistische schittering van daden en deugden, in plaats van dat hij uit de beschrijving van zijn handelen wordt afgeleid.

Als zodanig ook staat *De Hollandsche Groet* tegenover Vondels lyrische *Zegesang ter eere van Frederick Henrick, Boschdwinger, Wezelwinner, Prince van Oranje van 1629*¹⁶⁸. De structuur van dit laatste gedicht is niet episch-, maar narratief-argumenteel. Het lyrische ervan ligt, konform de opvatting van Scaliger daarover, in de gehanteerde versvorm en de subjektieve wijze van verhalen¹⁶⁹. De door Veenstra gesignaleerde minachting van het 'triumviraat' Hooft, Huygens en Barlaeus voor Vondels gedicht¹⁷⁰, is naar mijn mening dan ook inderdaad het gevolg van een opvatting van literatuur, waarvanuit Vondels argumentele wijze van werken als verouderd beschouwd werd. Maar het lijkt me niet uitgesloten dat door de ontwikkelingen in de tweede helft van de eeuw dat oordeel op zijn beurt weer zou worden achterhaald.

Eindnoten:

- 1 W.A.P. Smit. *Kalliope in de Nederlanden*. Het Renaissancistisch-klassicistisch epos van 1550 tot 1850. Eerste deel. I. Prolegomena. II. Opkomend tij (1550-1700). Assen 1975, p. 219. Marijke Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland: een literatuurhistorisch probleem. I. De methodische problematiek van de literatuurhistorie.' In: *Spektator* 4 (1977/78), p. 379-411; p. 388.

- Vondels *Verovering van Grol* in: *De werken van Vondel*. Voll. en geïll. tekstuitg. enz. d. J.F.M. Sterck e.a. 10 dln. Amsterdam 1927-1940 (WB-ed.), dl. 3, p. 128-152.
- 2 Smit. *Kalliope in de Nederlanden*, dl. I, p. 364-377.
 - 3 Smit. *Kalliope in de Nederlanden*, dl. 1, p. 522 (*Britannias*), p. 698 (*Verlost Britanje*), en p. 749 (*Wilhelm de Derde*).
 - 4 Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 388-398.
 - 5 Irene Behrens. *Die Lehre von der Einteilung der Dichtkunst vornehmlich vom 16. bis 19. Jahrhundert*. Studien zur Geschichte der poetischen Gattungen. Halle-Saale 1940, p. 25-27 en p. 67. Voor het overige is dit werk, behoudens enkele feitelijke gegevens, binnen het kader van mijn vraagstelling onbruikbaar. De behandeling van de opvattingen van Vossius beslaat bijv. slechts één pagina (p. 130) en van enige analyse is daarbij geen sprake. In allerlei opzichten inspirerend, maar voor mijn onderzoek eveneens onbruikbaar is Rosalie L. Colie. *The resources of kind*. Genre-theory in the Renaissance. Ed. by Barbara K. Lewalski. Berkeley enz. 1973.
 - 6 Gerardi Joannis Vossii *Poeticarum Institutionum, libri tres*. Amsterdam 1647, lib. II, cap. i 'De Divisione Poematum', par. 2, p. 1:
'Differunt poësius partes trifariam: re, quâ imitamur; re, quam imitamur; et modo, quo imitamur.'
 - 7 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. i, par. 1, p. 1: 'Nam etsi επος universè verbum, sive locutionem signet: magis tamen poeticae tribuitur locutioni; inque hac ipsa convenit magis carmini hexametro: et in hexametro jure majori id sibi nomen vindicat, quod imitatur actiones heroum.'
 - 8 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. II, cap. i, par. 7, p. 5: '...Elegiographos quoque retulisse, vel ad Lyricos, quia argumento valde conveniunt: vel ad Epicos, quia metrum proximè accedit. Idem de hymnorum, epithalamiorum, et similium scriptoribus, manifestius est, quàm ut referre sit opus...: at ea (nl distributio) maximè est vulgaris, quae desumitur à genere metri. A quo tamen interdum nomen non possis imponere.'
 - 9 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. II, cap. i, par. 7, p. 5: '...optima quidem ea est distributio, quae petitur ab imitationis genere:...'
 - 10 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. viii, par. 1, p. 27-28: 'Sunt praeterea epici inferioris ordinis: ad quos, licet hexametro carmen pangant, minimè tamen pertineant praecepta, quae dedimus.'
 - 11 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. i, par. 2, p. 1: 'Est igitur epopeia, poesis carmine hexametro personarum illustrium illustres actiones illustri narrans oratione.'
 - 12 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. iv, par. 1, p. 10: 'Sunt verò tres ejus partes; propositio, invocatio, et narratio.'
En cap. v, par. 1, p. 15:
'Venio ad narrationem ipsam, quae est fictae actionis explicatio.'
 - 13 Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland, dl. I', p. 390-391. Deze opvatting komt ook tot uiting in het feit dat Vossius spreekt van 'de verheven daden van verheven personen' en niet, zoals we verderop bij Scaliger zullen zien, van 'verheven daden en verheven personen'.
 - 14 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. II, cap. ii, par. 6, p. 3-4.
 - 15 Er is wel enige verbinding met de verbeelde realiteit van het voorgaande. De Vlietnymphen die hier, in vs. 734-735, 'haer perryuck, ten vrygevochten wateren/Vytbeuren met haer' stem, en danssen op den vloed,' waren al in vs. 114-118 als 'vlietgodinnen' opgetreden om het leger van de prins de rivieren op te duwen 'begunstigende 't lot/ Dat hun te beurte viel, die voor de vryheyd stryen,'.
 - 16 Inhoudelijk sluit deze passage, die ingeleid wordt met een kort overzicht van de europese militaire situatie en waarin vervolgens Gods bescherming over de prins en over Nederland wordt afgesmeekt, wel aan bij het begin van de 'narratio', waarin de militaire en politieke kontekst van het gebeuren en de verwachtingen die men heeft van Frederick Henrick worden beschreven (vs. 21-44). Er is dus wel degelijk een samenhang, zij het geen fiktionele.
 - 17 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. xiii, par. 1, p. 65: 'Secundo me loco dicturum receperam de Lyrici carminis materiae, sive argumento ... Ac primùm, quasi per saturam, quàm latè illud pateat, exponam... Pertinent huc hymni, et paeanes: nec non laudes heroum, et eorum, qui sacris ludis vicerint; ... Pertinent eodem exhortationes ad virtutem: ...Pertinent item laudes fontium, montium, villarum, (etc.)... Pertinent quoque convivia amatoria... Pertinent denique vota, preces, (etc.)..., ac quicquid breviter lyricis numeris complecti licet.'
 - 18 Zie hiervoor p. 563.
 - 19 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. xiv, par. 4-5, p. 75: 'Ordinem verò in vario argumento magis regit impetus poëtae, quàm anxia artis cura. Itaque concessum etiam est subito ab uno ad aliud devolare argumentum. Imò varietas haec, atque immutatio, non modò est concessa: sed magis commendat carmen lyricum...'
 - 20 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. xiv, par. 7, p. 75: 'Interdum sit immutatio per modum fabularem.
Ut si rus aliquem invitare voles; inducito Faunos, et Nymphas, id facientes: si ad studia aliquem invitare animus; faciant id Apollo, ac Musae; si proposueris, ad bellum accendere, Mars erit idoneus:...'

- 21 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. xiv, par. 9, p. 75:
 'Nihil verò est, cujus in carmine lyrico aequè studiosum esse oportet, quàm...suavitatis.
 Nempe hoc suavitas est in lyricis, quod in epicis gravitas...'
 En cap. xiv, par. 12, p. 76:
 'Interim, ne suavitas ista sit expers majestatis, lyrici solent imitari dictionem Homeri.'
- 22 Zie: Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland. I', p. 396.
- 23 Gerardi Joannis Vossii *Commentariorum Rhetoricorum, sive Oratorium Institutionum, libri sex*, quartâ hac editione auctiores, et emendatiores. Lugd. Bat. 1643, lib. III, cap. vii, p. 389-415: 'De speciali tum inventionem tum dispositione.' Voor de eerste druk zie: C.S.M. Rademaker. *Gerardus Joannes Vossius (1577-1649)*. Diss. Nijmegen. Zwolle 1967. 'Bibliografie', nr. 3.
- 24 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. xiii, par. 5, p. 69:
 'Primò enim haec appellatio (nl 'encomium') orta est, cum ..., audientibus tribulibus, alicujus laudes referrentur, sic ut longiùs procederet oratio. Vidimus de eo in Oratoriis Institutionibus. Sed hic solùm de iis loquimur encomiis, quae carmine lyrico contexerentur.'
- 25 Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. xiii, par. 9, p. 72:
 'At non item conveniunt carmini lyrico regum historia, bellique descriptiones. Quamquam olim et ista eo carmine retulerint.'
- 26 Zie: Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 396.
 Gerardi Joannis Vossii *De artis poeticae natura ac constitutione liber*. Amsterdam 1647, cap. I, par. 1. p. 1-2:
 'Quod inde est, quia Oratoria, et Poëtice, germanae sunt sorores: ut, quamvis discrepare eas in non paucis cernamus, in multis tamen necesse etiam sit convenire. Ac communia illa Ceasar quoqua Scaliger, in praeclaro de re Poëtice libris, exponenda sibi existimavit. Eum verò movisse videtur, quò Poëtice solutâ oratione multò sit antiquior;...'
- 27 Julius Caesar Scaliger. *Poetices libri septem*. Faksimile-Neudruck der Ausgabe von Lyon 1561 mit einer Einleitung von August Buck. Stuttgart enz. 1964, lib. I, cap. ii. p. 6, kol. 1 A:
 'Differunt autem Poemata modis tribus. Hi sunt. Quae imitatur, quibus imitatur, et quomodo imitatur.' Ook tav. Scaliger schiet het werk van Irene Behrens over *Die Lehre von der Einteilung der Dichtkunst* naar mijn mening tekort. Ze spreekt van (p. 89) 'Unklarheiten, Abweichungen von vorher Gesagtem oder gar Widersprüche...' Daartegenover wijst ruim een jaar later Bernard Weinberg in zijn artikel 'Scaliger versus Aristotle on poetics' (In: *Modern Philology* 39 (1941-42), p. 337-360; p. 360) juist op 'the unity, the consistency, and the general integrity of Scaliger's system.'
- 28 Hij zet dit, in discussie met Aristoteles, uiteen in het zevende boek van zijn werk. Zie Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 394.
- 29 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. VII, cap. ii. p. 347, kol. 1 A-B:
 '...at imitatio non uno modo: quando ne res quidem. alia nánque est simplex designatio, ut Aeneas pugnat: alia modos addit atque circumstantias, verbi gratia: Ense, armatus, in equo, iratus. iam hic est pugnantis etiam facies, non solùm actio. Ita adiunctae circumstantiae, loci, affectus, occasionis, temporis, orationis, eventus, plenior adhuc atque torosior efficiunt imitationem:...'
- 30 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. VII, cap. ii. p. 347, kol. 1D-2A:
 'Ad haec, multa sunt genera carminum, multa poematum quorum nullum iam hoc in eensu reponeretur, Lyrica, Scolia, Paeanes, Elegiae, Epigrammata, Satyrae, Sylvae, Epithalamia, Hymni, alia: in quibus nulla extat imitatio, sed sola nudáque...enarratio aut explicatio eorum affectuum, qui ex ipso profiscuntur ingenio canentis, non ex persona picta...'
- 31 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. I, cap. iii. p. 6, kol. 1B-2A:
 'Modi igitur sic dividuntur. Alius in narratione simplici consistit ... Alius in colloquutionibus positus ...
 Mistum autem est, in quo et narrat Poeta, et introducit collucutiones...
 Mistum autem Epicum, quod iccirò omnium est princeps: quia continet materias universas...
 ...Epica: in quibus et Heroes sunt, et alii minutiores.'
 En lib. I, cap. xli, p. 45, kol. 1 B-C:
 '...Ita dictio quanquam est communis omnium loquutioni, quia est εἰπεῖν, et εἶρος, tamen solis dactylicis senariis magniloquis attributa fuit...
 Epicorum materia declaratur, dux, miles, equus, victoria...'
- 32 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. I, cap. xlii, p. 47, kol. 1B-D:
 'Neque enim ea sine cantu atque Lyra pronuntiabant. unde et Lyricorum appellatio...
 Lyricorum genera multa. Melos, sive Ode, quibus curas amatorias decantant...Alia genera in laudibus Heroum, locorum laudationes, rerum gestarum narrationibus.'
- 33 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cxxiii, p. 169, kol. 1C-2A:
 'Quaecumque in breve Poema cadere possunt, ea Lyricis numeris colligere ius esse. Laudes, amores, iurgia, (etc)... Gestorum summaries explicationes, (etc)... Amat autem poema hoc animi libertatem...
 Brevitate delectatus est Horatius, quod consilium nos quoque maximè probamus.'
- 34 Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 394.

- 35 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. ii, p. 83, kol. 1 D:
'Haec quae natura ita constant, in Naturae sinu investiganda, atque inde eruta sub oculis hominum subiicienda erunt. id quod ut quàm commodissime faciamus, petenda sunt exempla ab eo, qui solus Poetae nomine dignus est. Virgilium intelligo:...'
- 36 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. ii-xxiii, p. 83-113.
- 37 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. xcvi, p. 144, kol. 1 A- B:
'Tota igitur in Poesi, Epica ratio illa, qua Heroum genus, vita, gesta describuntur, princeps esse videtur: ad cuius rationem reliquae Poeseos partes dirigantur. Quae partes propterea quòd variae, ut in primo libro indicavimus, existant: ita superiora praecepta universalis ex Epica maiestate mutuabimur, ut secundum cuiusque aliarum idearum naturas, aptentur argumenta rerum. Post igitur communes leges, privilegia specierum instituamus, ab ipsis Heroicis sumpto initio.'
- 38 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. c.p. 150. 'Sylvae', tot en met cap. cxxiii, p. 168, 'Consolatio'.
- 39 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. xcvi, p. 144, kol. 2B:
'Totum verò argumentum petitur è vita civili. Partes tamen potiores inter personas dantur Regibus atque Heroibus. Dii miscentur...Inter negotia, proeliis agitur.'
- 40 Bernard Weinberg. 'Scaliger versus Aristotle on poetics', p. 359. Zie ook: Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 393.
- 41 Zie: Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 392.
- 42 Zie: Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 396.
- 43 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. I. cap. i, 3, kol. 1 C-D:
--Laudat orator quempiam: non potest sine enarratione vitae, familiae, nationis. Hoc cum Historico, is enim saepenumero addit elogia:... atque interponit quasi decreta sua. Sola poesis haec omnia complexa est, tantò quàm artes illae excellentius, quòd caeterae...res ipsas, uti sunt, repraesentant,...at poeta et naturam alteram...Nam quae omnium opifex condidit, eorum reliquae scientiae tanquam actores sunt: Poetica verò quum et speciosius quae sunt, et quae non sunt, eorum speciem ponit: videtur sanè res ipsas, non ut aliae, quasi Histrio, narrare, sed velut alter deus condere:...'
- 44 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cviii, p. 159, kol. 2 D:
'Caeterum propterea quòd penè in omnibus cum caetero argumento laudationum quoque rationes coniunctae sunt: videamus tandem quibus legibus Panegyricum Poema confici consueverit.'
- 45 Zie: Heinrich Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik*. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft. 2 dln. München 1960; dl. 1, par. 262, p. 148-149.
- 46 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib III, cap. cix, p. 160, kol. 1 B:
'Ab ipso igitur Deo eiusque potentia tibi carmen auspici licet: parcè tamen: vulgata nánque res est admodum, nisi ex abdita quapiam eruditione aliquid erutum promas, verum sine ostentatione, atque arrogantia: itémque ne anxios habeas auditorum animos in ipsa historiae quaestione.'
- 47 Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik*, dl. 1, par. 272, p. 155 en par. 275, p. 157.
- 48 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cix, p. 160, kol. 1 B- C:
'Deinde ad Gentis laudes...Hic res gestas mos est oratoribus liberius explicare: non solum quòd ea res faciat ad laudationem, sed etiam ut incitentur animi civium ad similes et exercitationes et glorias, quo loco non historias modò veras, sed fabellas quoque inserere plurimum confert aurium voluptati. Atque ex his excitari potest modus comparationum. Plurimum sanè splendoris affert rebus nostris alienae lux laudis.'
- 49 Zie: Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik*, dl. 1, par. 289, p. 163-165 en par. 324, p. 181.
- 50 In de *De Poeta* van Ant. Seb. Minturno (1559), dat eveneens een duidelijk rhetorische opvatting laat zien, wordt ook ingegaan op deze mogelijkheid van een epische, verbeeldende, opzet van de 'narratio' Zie S.F. Witstein. *Funeraire poëzie in de nederlandse renaissance*. Enkele funeraire gedichten van Heinsius, Hooft, Huygens en Vondel, bezien tegen de achtergrond van de theorie betreffende het genre. Diss. Utrecht. Assen 1969, p. 66-67.
- 51 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cix, p. 160, kol. 1 C:
'Tertius locus continet celebritatis ipsius commendationem.'
- 52 Zie: Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik*, dl. 1, par. 348, p. 190.
- 53 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cix, p. 160, kol. 2 B-C:
'Postrema Poematis pars in votis, atque exhortationibus sita est.'
- 54 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cx, p. 161, kol. 1 A-B:
'...: auditorum consensus expressus oratione ἔπαινον appellabatur. quasi prioris narrationis additamentum...Satis igitur erat et brevitatis orationis, et paucitas comprobantium: comprehendebat autem veritatem, atque ab ea comprehendebatur.'
- 55 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cx, p. 161, kol. 1 D:
'... cum laudes alicuius ita recensebantur, ut longuisculè procederet oratio: εγκωμίου appellarunt. quae neque brevis, neque simplex esset: sed figuris ac numeris ornata, certis divisa partibus, locis digesta suis esset.'

- 56 Zie bijv. Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cxv, p. 163, kol. 1 D-2A en p. 163, kl. 2 D.
- 57 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cxvi, p. 164, kol. 1 A:
'A modo igitur eae species diversae circa materiam unam tantum:...'
- 58 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cxvi, p. 164, kol. 1 B-C:
'In Heroicis hymnis eadem raito Genealogiae...Frequentior tamen gestorum narratio...Quibus autem modis Paeanes, quibusque Scolia canerentur, suo loco dictum est (*tw* lib. I, cap. xliiii, p. 47-49, 'Lyrica', m.n. p. 48, kol. 1 B-p. 49, kol. 1 D). Nam quòd ad materiam attinet, ab hymnis differunt nihil.'
- 59 Quintilianus, *Institutio Oratoria*, lib. X, cap. 1, par. 48 (Quintilian. *The institutio oratoria*. With an English translation by H.E. Butler, 4 dln. London enz. 1968-69; dl. 4, p. 28-29):
'...non utriusque operis sui ingressu in paucissimis versibus legem prooemiorum non dico servavit sed constituit? Nam benevolum auditorem invocatione dearum, quas praesidere vatibus creditum est, et intentum proposita rerum magnitudine et docilem summa celeriter comprehensa facit.'
- 60 Zie: Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik*, dl. 1, par. 277, p. 158-159; en Quintilianus. *Institutio Oratoria*, lib. IV, cap. 1, par. 16.
- 61 Zie: Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik*, dl. 1, par. 300-301, p. 171-172; en Quintilianus. *Institutio Oratoria*, lib. IV, cap. ii. par. 129-131.
- 62 Vergilius. *Aeneis*, lib. I, vs. 12-32.
- 63 Zonder er systematisch naar gezocht te hebben kan ik er nog een paar aan toevoegen. Zo herinnert het beeld van de vlietgodinnen, die de schepen met het leger van de prins tegen de stroom op duwen (vs. 114-116) aan de zeegodinnen en nymfen, die in het 10e boek van de *Aeneis* de schepen van Aeneas en de zijnen voortduwen (vs. 246-249). De beschrijving, in een vergelijking met het oorlogsgeweld, van de uitbarsting van de Etna (vs. 499-506) is direkt ontleend aan het 3e boek (vs. 554-557).
- 64 Smit. *Kalliope in de Nederlanden*, dl. I, p. 374.
- 65 Vergilius. *Aeneas*, lib. VII, vs. 406-459.
- 66 Vgl. voor wat betreft de figuur van Inquisitie ook de 'verzinsels' die Scaliger bij Lucanus aanwijst: 'de gestalte van het Vaderland dat zich aan Caesar vertoont, de geest die uit de onderwereld tevoorschijn komt.' Scaliger wijst op deze 'verzinsels' als argument dat Lucanus geen historicus is, maar een dichter die 'de geschiedenis als onderwerp nemend, deze verdicht en versiert en zo in een andere gedaante vertoont dan de historicus.' Zie: Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 391.
Ten aanzien van het soort argumentele waarde dat de satyrs zouden kunnen hebben, cf. Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. xiv, par. 7, p. 75: 'Ut si rus aliquem invitare voles; inducito Faunos, et Nymphas, id facientes.'
- 67 Quintilianus. *Institutio Oratoria*, lib. IV, cap. ii. par. 54 (ed. Butler, dl. 2, p. 78): 'Ne illud quidem fuerit inutile, semina quaedam probationum spargere, verumsic ut narrationum esse meminerimus non probationem. Non nunquam tamen etiam argumento aliquo confirmabimus, quod proposuerimus, sed simplici et brevi,...'
- 68 Zie: Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik*, dl. 1, par. 345, p. 189; en Quintilianus, *Institutio Oratoria*, lib. IV, cap. iii, par. 4-6.
- 69 Smit. *Kalliope in de Nederlanden*, dl. I, p. 376.
- 70 Quintilianus. *Institutio Oratoria*, lib. IV, cap. iii, par. 9 (ed. Butler, dl. 2, p. 126): 'Est hic locus velut sequentis exordii...'
- 71 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. cxix, p. 165, kol. 1 C:
'Actiones aut publicae, aut privatae, ut bellum, legatio, agricultura, navigatio: quae omnia laudantur à fine.'; en p. 165, kol. 2 B: 'Sic Caesarem laudaturus: non ab iis quae fecit solum, sed ex illis quoque utilitatibus, quae eius res gestas sunt consequutae. ut extinctio Tribunitiorum tumultum,...'
- 72 Zie: Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik*, dl. 1, par. 350-351 en 354, p. 191-192.
- 73 Zie. Lausberg. *Handbuch der literarischen Rhetorik*, dl. 1, par. 538-540, p. 277-279.
- 74 Quintilianus. *Institutio Oratoria*, lib. IV, cap. i, par 11.
- 75 Quintilianus. *Institutio Oratoria*, lib. VI, cap. i, par. 25-26.
- 76 Quintilianus. *Institutio Oratoria*, lib. VI, cap. i, par. 22-23 (ed. Butler, dl. 2, p. 396):
'Referenda pars haec quoque ad utilitatem rei publicae, ad iudicum gloriam, ad exemplum, ad memoriam posteritatis. Plurimum tamen valet miseratio... Haec petentur aut ex iis, quae passus est reus, aut iis quae cum maxime patitur, aut iis quae damnatum manent, quae et ipsa duplicantur, cum dicimus ex qua illa fortuna et in quam recidendum sit.'
- 77 Zie: Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 388. Bovendien volgt uit dit alles ook, dat uit de *Verovering van Grol* niet zomaar indicaties afgeleid kunnen worden over de toon en stijl, waarin de *Constantinade* opgezet zou zijn. De algemene voorschriften, ontleend aan de voortreffelijkheid van de epiek worden immers in andere typen gedichten toegepast volgens hùn aard en type. Ook de opvatting van Geerars, dat we hier te maken hebben met een apart genre, het 'epyllion' of 'klein heldendicht', reeds door Smit afgewezen met name op grond van het feit dat de theoretici een dergelijk genre niet noemen, is met dit alles lijkt me definitief weerlegd. Zie: C.M. Geerars. 'Het epyllion en de structuur van Tollens Overwintering op Nova Zembla.' In: *De Nieuwe Taalgids* 60 (1967), p. 361-372; en Smit. *Kalliope in de Nederlanden*, dl I, p. 216-218.

- 78 Smit. *Kalliope in de Nederlanden*, dl. I, p. 378-382.
- 79 G. Ellinger. *Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands im sechszehnten Jahrhundert*. Dl. 3. Erste Abteilung: *Geschichte der neulateinischen Lyrik in den Niederlanden vom Ausgang des fünfzehnten bis zum Beginn des siebzehnten Jahrhunderts* Berlin enz. 1933, bijv. op p. 24, nav. de luxemburgse dichter Nicolaus Mameranus.
- 80 *Ode dicolos tetraastrophos In insignem Christianorum victoriam de Turcis ad Naupactum relatam In Ionio; Anno 1571. Non. Octobris*. In: *Poemata Francisci Haemi Insulani*, iam tertiò in lucem edita. Cortraci 1630, p. 209-216. Volgens het voorwoord, p. A 2 verso- A 3 recto, bevat deze uitgave een bundel gedichten van 1556 en een van 1578. Als het laatste jaartal inderdaad een terminus ante quo is, dan zou het gedicht op de slag bij Lepanto eerder zijn geschreven dan dat van Jacobus. Invloed van de een of de ander is trouwens überhaupt onwaarschijnlijk, wat betekent dat de overeenkomst in opzet toegeschreven moet worden aan verwante opvattingen. Zie over Haemus ook: Ellinger. *Geschichte der neulateinischen Lyrik in den Niederlanden*, p. 97-100.
- 81 Mogelijk sluit Haemus hier aan bij de mededeling van Quintilianus, *Institutio Oratoria*, lib. X, cap. 1, par. 62 (ed. Butler, dl. 4, p. 36): 'Stesichorus quam sit ingenio validus, materiae quoque ostendunt, maxima bella et clarissimos canentem duces et epici carminis onera lyra sustinentem.' Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. I, cap. xli, p. 45, kol. 2 B en D, vermeldt in dit verband Simonides, die op vergelijkbare manier de zeeslag bij Salamis beschreven zou hebben, en wel, als ik het goed lees, zonder goed- of afkeuring. Later zal Vossius beiden noemen als voorbeeld van hoe het niet moet. Zie: Vossius. *Poeticarum Institutionum, libri tres*, lib. III, cap. xiii, par. 9, p. 72. Vgl. ook Behrens. *Die Lehre von der Einteilung der Dichtkunst*, p. 23. Stesichorus, grieks dichter, leefde van ca. 640 tot ca. 555, Simonides, eveneens een griekse dichter, van 556-468. Van geen van beiden zijn de betreffende gedichten overgeleverd.
- 82 René van Chalons (Renatus van Nassau, 1518-1544), oom van Willem van Oranje, van wie deze laatste o.a. het prinsdom Oranje erfde, sneuvelde in keizerlijke dienst bij het beleg van St. Dizier. Het gedicht, met de titel *Epicedion Heroicum mortem clarissimi viri Renati Nassovii principis Aurengiae deplorans*, staat in de *Poemata* van 1630 op p. 80-89.
- 83 Zie: Witstein. *Funeraire poëzie in de nederlandse renaissance*, p. 98-119.
- 84 Het 'exordium' loopt in de *Poemata* van 1630 van p. 80 tot p. 82, de 'laus' van p. 82 tot p. 87, de 'luctus' van p. 87 tot p. 89, de 'consolatio' tenslotte, op p. 89, bestaat slechts uit drie regels.
- 85 Opgenomen in zijn bundel *Epinicia* van 1595. Zie: Ellinger. *Geschichte der neulateinischen Lyrik in den Niederlanden*, p. 111-112.
- 86 Georgii Benedicti Harlemensis. *De rebus gestis Illustriss. Principis Guilielmi, Comitis Nassovij etc. Lib. II. Epigrammata. Epitaphia*. Lugd. Bat. 1586. Petrus Scriverius bejubelt, in een lofdicht op de ΑΠΛΕΜΙΑΣ Nicolaus Johan. à Wassenaer, Wertelo uitvoerig en belooft een uitgave van diens gepubliceerde en ongepubliceerde gedichten. In een noot in margine bij zijn gedicht schrijft hij: 'Georgius Benedictus Wertelo, Poeta Harlemensis... reliquit praeclara ingenii sui monumenta, quorum quaedam edita, quaedam inedita adhuc, faventibus aliquando amplissimis Patriae Patribus, a me publicabuntur.' Zie ΑΠΛΕΜΙΑΣ); *Harlemias sive ennaratio obsidionis urbis Harlemi, quae accidit Anno 1572*: Graeco carmine conscripta a Nicolao Johan. à Wassenaer Amsterodamaeo. Lugd. Bat. 1605, p. *4 recto. Over Wertelo: J.A. van Dorsten. *Poets, patrons and professors*. Sir Philip Sidney, Daniel Rogers, and the Leiden humanists. Leiden 1962, mn p. 80-82.
- 87 Georgius Benedicti. *De rebus gestis III, Princ. Guilielmi*, p. 1: 'exordium', p. 1-21: 'narratio', p. 21-22: 'argumentatio', p. 22: 'peroratio'. De strekking van de 'peroratio' is dat de leidse universiteit, als stichting van de prins, hem tot veel duurzamer roem zal strekken dan Alva diens in Antwerpen opgerichte standbeeld. Leiden wordt voorgesteld als een nieuwe Parnassus, zetel van de muzen, in welk verband Wertelo de namen noemt van Grotius, Lipsius en Dousa. Deze vorm van de 'peroratio', waarin alleen het uit de overwonnen moeilijkheden voortgekomen gelukkige heden wordt geschetst (Quintilianus. *Institutio Oratoria*, lib. IV, cap. i, par. 22-23; zie hiervoor noot 76) komt vaker voor. Ik wijs bijvoorbeeld op Vondels *Het Lof der Zee-vaart*, vs. 457-478 (WB-ed., dl. 2, p. 454-455).
- 88 Georgius Benedicti. *De rebus gestis III. Princ. Guilielmi*, resp. p. 1-2 en p. 6-8.
- 89 Georgius Benedicti. *De rebus gestis III. Princ. Guilielmi*, p. 23-31: 'narratio', p. 31-39: 'argumentatio', p. 40: 'peroratio'. Uitvoeriger samenvattingen van de inhoud van beide boeken vindt men in: B.A. Vermaseren. 'Humanistische drama's over de moord op de Vader des Vaderlands.' In: *TNTL* 68 (1951), p. 31-67; p. 38-40.
- 90 Zie hiervoor p. 570.
- 91 Wertelo, protegé van Janus Dousa (Van Dorsten. *Poets, patrons and professors*, p. 80-82) was een leeftijdgenoot van Janus Dousa jr. en maakte deel uit van een vriendenkring, waartoe behalve deze laatste ook Daniël Heinsius en Dominicus Baudius behoorden (Van Dorsten. *Poets, patrons and professors*, p. 59), en bijv. ook Nicolaus Johan. à Wassenaer, die een soortgelijk episch gedicht schreef (zie noot (86)). Heinsius schrijft daarop een lofdicht (ΑΠΛΕΜΙΑΣ, p.* 3 verso). Het is niet onwaarschijnlijk dat Vondel à Wassenaer, die zich naderhand (vóór 1620) als geneesheer in Amsterdam vestigde en ook literair actief bleef, gekend heeft. In de uitgave van de *Pharsalia*-vertaling van Storm van 1620 komen, op een ekstra ingevoegd kwart

- vel, lofdichten voor van hen beiden en van Hooft en Coster. à Wassenauer noemt zichzelf daar 'Amsterod. Medicus'. Zie: M. Annaeus Lucanus *van 't Borger oorlogh der Romeynen tussen C. Iulium Caesarem ende Gn. Pompeium Magnum*. Overgeset in Nederlands rym-dicht door D. Heyndrick Storm. A'dam 1620, p. (A 6)verso; en Smit. *Kalliope in de Nederlanden*, dl 1, p. 350-355. à Wassenauer zou Vondel dus met het werk van Wertelo in kennis gebracht kunnen hebben.
- 92 Zie: Vermaseren. 'Humanistische drama's over de moord op de Vader des Vaderlands', p. 47. Een uitvoerige samenvatting van de inhoud van de *Auriacus* geeft hij op p. 41-46.
- 93 De figuur van Inquisitio, wie haar dan ook voor het eerst bedacht moge hebben, lijkt trouwens überhaupt een zekere populariteit te hebben gehad. Zij wordt bijv. ook genoemd in Hugo de Groot's gedicht *Scutum Auriacum*, voor het eerst uitgegeven in 1597. Zie: *De Dichtwerken van Hugo Grotius*. Oorspronkelijke dichtwerken. 2e deel, pars I. Vertaald d. B.L. Meulenbroek. Assen 1972, p. 60-69; p. 64-65.
- 94 De vss. 203-223 zijn een 'imitatio' van *Aeneis*, lib. VII, vs. 323-329, en de vss. 561-573 zijn een, vrijere, navolging van *Aeneis*, lib. VII, vs. 456-457.
- 95 Vgl. de openingswoorden, waarmee Inquisitio zich in de *Auriacus* voorstelt (in: Daniëls Heinsius. *Auriacus, sive libertas saucia*. Accedunt eiusdem iambi partim morales, partim ad amicos, partim amicorum causâ scripti. Lugd. Bat. 1602, p. 16): 'Lucem perosa, lucis immunis Dea,/ Tetrumque noctis improbae ludibrium / Tot imminentes Tartaro rupi fores,/ Caliginemque, magna Paenarum parens/ Crudelitatis nata, quam ferox Iber/ Primum sub auras duxit, et ferro et face/ Quartam profanis addidit sororibus,/ Noctisque alumnis: Graia queis primum manus/ Vibrare saevas dexterâ indulsit faces:/ Serpentibusque vinxit, et collum dedit/ Atris draconum pullulare nexibus./' met de *Hercules furens* vs. 91-103 (in: Seneca. *Tragedies*. With an English translation by Frank Justus Miller. 2 dln. London enz. 1968; dl. 1, p. 10-13).
- 96 Bijvoorbeeld in de beschrijving van Twist in Hooft's *Geeraerd van Velsen* (vs. 154) en in de woorden van Medea in diens *Beato* (vs. 220-236).
- 97 De voorstelling van de furiën met een fakkel in de hand treft men bij Seneca herhaaldelijk aan, en ook in de *Aeneis* werpt Alecto, iets verderop in het 7e boek (vs. 456-457) Turnus tenslotte een fakkel toe en ontsteekt zo 'n razernij. Hetzelfde doet Inquisitio verderop in de *Verovering van Grol* (vs. 571-573). Het gaat me hier echter om de vermelding, op hetzelfde punt in de beschrijving van haar gestalte, dat ze met een fakkel in haar hand staat te zwaaien.
- 98 Heinsius, *Auriacus*, p. 20:
 'Cruor, Cruor, Cruor. quid o fallax Iber
 Cessas? nec atrae sanguine undant viae
 Sanieque tristes squallidâ rigent domos?
 ...
 Cessas Ibere, fluctibus, ferro en face
 Rerum coactas vortere in sese vices?'
- 99 In de twee nederlandse bewerkingen van de *Auriacus*, Jacob Duym. *Het moordadich stuck van Balthasar Gerards* enz. van 1606 en het veel zelfstandiger werk van Gijsbrecht van Hoghendorp. *Truerspel van de Moord, begaen aan Willem by der gratie Gods, Prince van Oraengien*, enz. wordt het spaanse hof dan ook wèl als plaats van handeling opgevoerd. Zie voor Duym diens 'Tot den Leser' en voor Van Hoghendorp de eerste en tweede akte van zijn stuk. Overigens zijn de voorstelling en het optreden van Inquisitio in deze beide stukken zodanig, dat aan invloed van die kant op Vondel's gedicht niet gedacht hoeft te worden. Zie: Jacob Duym. *Het moordadich stuck van Balthasar Gerards*, enz., vergeleken met *Auriacus sive Libertas saucia* (1602) van Daniël Heinsius, Ingel. en v. aantek. voorz. d.L.F.A. Serrarens en N.C.H. Wijngaards. Zutphen z.j.; en G. van Hoghendorp. *Truerspel van de Moordt* enz., in: *De spelen van Gijsbrecht van Hogendorp*. Uitgeg. d.F. Kossmann. 's-Gravenhage 1932, p. 43-175.
- 100 Heinsius. *Auriacus*, actus IV, scena 2, p. 64-65.
- 101 Heinsius. *Auriacus*, actus III, scena 2, p. 47-56.
- 102 Heinsius. *Auriacus*, actus II, scena 2, p. 22-25.
- 103 Zie hiervoor p. 566-568 en J.H. Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*. Een onderzoek naar de klassieke en humanistische bronnen van De Tragoediae Constitutione en andere geschriften. Amsterdam 1975, p. 144-148 en p. 577-578.
- 104 Daarnaast stootte ik bij Hugo de Groot op een gedicht op het bestand: *Induciae Batavae* (In: Hugonis Grotii. *Poemata omnia*. Editio quarta. Lugd. Bat. 1645, p. 79-89), dat, hoewel kwa inhoud zeker niet episch, kwa vormgeving iets dergelijks vertoont. Tussen het 'exordium' en de 'argumentatio' en 'peroratio', waarin de auteur aan het woord is, wordt hier namelijk beschreven hoe Pax achtereenvolgens de Hollanders, de aartshertogin Isabella en Philips de Tweede bezoekt en toespreekt (een uitvoeriger samenvatting van de inhoud in: Ellinger. *Geschichte der neulateinischen Lyrik in den Niederlanden*, p. 211). De wijze van verhalen is hier dus gemengd, dwz. episch. Een veel uitgebreider onderzoek naar de vormgeving van allerlei gelegenheidsliteratuur dan ik heb kunnen doen, zou nodig zijn om een ook maar enigszins

- betrouwbaar inzicht te krijgen in de mate waarin dit verschijnsel zich blijft voordoen. In de gedichten met 'vaderlandse stof' echter van bovengenoemde dichters is dit gedicht van Grotius het enige waarin ik iets dergelijks in de eerste helft van de eeuw nog ben tegengekomen.
- 105 Casparis Barlaei *Poemata* Editio IV, altera plus parte auctior. 2 dln. A'dam 1645-46; dl. 1 'Heroicorum', lib. ii 'Qui *Auriacus* inscribitur'. p. 216-244.
- 106 Barlaeus. *Poemata* dl. 1, p. 216-244.
- 107 In de uitgave van het gedicht in Barlaeus' *Poemata* dl. 1, loopt het 'exordium' van p. 216 tot p. 217, de 'narratio' van p. 217 tot p. 240, de 'argumentatio' van p. 240 tot p. 244, en staat de 'peroratio' op p. 244.
- 108 Barlaeus. *Poemata* dl. 1, p. 217-224.
- 109 Barlaeus. *Poemata* dl. 1, p. 229-230.
- 110 Barlaeus. *Poemata* dl. 1, p. 234.
- 111 Barlaeus. *Poemata*, dl. 1, p. 238.
- 112 Barlaeus. *Poemata*, dl. 1, p. 233, p. 235 en p. 237.
- 113 Zo bijvoorbeeld in het gedicht *De Frederici Henrici Auransiorum Principis Praefectura Panegyris* (in: Barlaeus. *Poemata* dl. 1, p. 190-199), op p. 193. Daarnaast komt in het gedicht *Argo Batava. Sive Epicinium in captam classem Mexicanam* (in: Barlaeus. *Poemata* dl. 1, p. 200-210) wel een 'narratio' voor waarin de wijze van verhalen gemengd is, maar van enige epische verbeelding is daarbij, evenmin als in het hiervoor (noot 104) genoemde gedicht, sprake.
- 114 Zie hiervoor p. 567-568.
- 115 Zie hiervoor p. 564.
- 116 Zie: Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 397.
- 117 Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. III, p. 12: 'E poësi antiquissima evincitur, etiam *carmen*, ac *poëma*, vocari, ubi fabularum absunt figmenta. Si quidem primitus carmine tractarunt partim amores non fictos, sed veros; unde et poesis videtur initium sumsisse: Partim laudes numinis, vel veri, vel pro vero habiti: partim virorum praestantium gesta.' En cap. III, par. ii. p. 15-16
'Post laudes Deorum accessit apud Romanos poësis de laudibus virorum praestantium: quae à rebus gestis petebantur. Ut hinc quoque fabula exsulârit.'
- 118 Scaliger. *Poetices libri septem*, lib. III, cap. xcvi, p. 144, kol. 1 B:
'Inventis ergo rebus et personis...'
- 119 Iani Dousae Nordovicis *Annales rerum a priscis Hollandiae comitibus per ccc.xlvj Annos gestatum continuatâ serie memoriam complectens*. Nunc primitus in unum metricae Historiae Corpus redacti, atque in X. Libros tributi ac dispartiti. Hagae-Comitis 1599.
- 120 In: Iani Dousae filii *poemata*: olim à patre collecta; nunc ab amicis edita. Lugd. Bat. 1607, p. 9-29. De datering van het gedicht volgens NNBW 6, kol. 429-430 (artikel van Blok).
- 121 In: Danielis Heinsii *Poematum editio nova*. Accedunt praeter alia Libri, De Contemptu Mortis antehac una non editi. Lugd. Bat. 1621.
Heinsius schrijft zelfs in zijn opdracht aan Janus Rutgersius, dat hij met dit werk getracht heeft de heroïsche poëzie weer terug te brengen tot z'n meest geëigende inhoud, tw. de hoogste menselijke en goddelijke wijsheid: 'Hoc, ut spero, nec invidia negabit, nos, heroicam poësin, iterum ad argumentum suum, hoc est, apicem humanae ac divianae sapientiae, transferre hic conatus esse.' (p. † 2 verso).
- 122 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 224-225 en p. 249-284.
- 123 Francisci Plante Brugensis *Mauritidos libri XII*. Hoc est: Rerum ab Illustrissimo Heroe Ioanne Mauritio, comite Nassauiae etc. in Occidentali Indiâ gestarum descriptio poetica. Lugd. Bat. 1647. Smit, die het werk rangschikt onder de epen, hecht er weinig belang aan voor de ontwikkeling van het nederlandse epos, omdat het 'blijkbaar ... buiten de gezichtskring van een wijder publiek (is) gebleven.' (*Kalliope in de Nederlanden*, dl. I, p. 240-241). De lofdichten van, o.a., Huygens, Heinsius en Barlaeus, wijzen er echter op dat het in belangrijke literaire kringen wel degelijk reu was. Het is dus in ieder geval indicatief voor de literaire opvattingen die er bestonden, ook al zou het verder zelf geen invloed hebben uitgeoefend.
- 124 De 'argumentatio' en 'peroratio' in Plante. *Mauritidos libri XII*, p. 195-196.
- 125 Smit. *Kalliope in de Nederlanden*, dl. I, p. 239-240.
- 126 Zie hiervoor p. 568 en 569.
- 127 Smit, *Kalliope in de Nederlanden*, dl. I. p. 238. (*Mauritidos libri XII*), p. 456, 460 en 470 (*Belgias*), p. 484 (*Mauritias*) en p. 700 en 703 (*Verlost Britanje*).
- 128 Zie hiervoor p. 563.
- 129 Zie: Spies. 'Het epos in de 17e eeuw in Nederland I', p. 389.
- 130 Grahame Castor. *Pléiade poetics*. A study in sixteenth-century thought and terminology. Cambridge 1964, m.n. hfdst. 2, hfdst. 3 en hfdst. 17. De mededeling over de plaats van de Helicon-mythe in deze literaire filosofie op p. 30.
- 131 Castor. *Pléiade poetics*, m.n. hfdst. 5, hfdst. 11 en hfdst. 16.
- 132 Van Dorsten. *Poets, patrons and professors*, p. 13, p. 28-29, p. 35-41; en Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 31-32 en p. 88.

- 133 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, hfdst. 2. De rede *De poetis et eorum Interpretibus* hield Heinsius bij de aanvaarding van zijn buitengewoon hoogleraarschap in de Poëzie in 1603.
- 134 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 86, p. 97-105, p. 108-114.
- 135 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 574-575.
- 136 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 118, p. 186-194.
- 137 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 170-177.
- 138 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 117-121, p. 268-269.
- 139 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 144-148 en p. 577-578. Zie ook hiervoor p. 575.
- 140 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, hfdst. 3, mn. p. 224-225 en p. 249-250.
- 141 Zie hiervoor p. 576.
- 142 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 250.
- 143 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 265-269, en p. 583.
- 144 In: Dan. Heinsii *Nederduytsche Poemata*. By een vergadert en uytgegeven door P.S. Amsterdam 1618, p. 20-25.
- 145 In: *Bacchus en Christus*. Twee lofzangen van Daniel Heinsius. Uitgeg. d. L.Ph. Rank, J.D.P. Warners en F.L. Zwaan. Zwolle 1965, resp. p. 84-95 en p. 200-202.
- 146 Zie: *Alle de gedichten van Anna Roemers Visscher* enz. uitgeg. en toegel. d.N. Beets. 2 dln. Utrecht 1881; dl. 2, p. 3-20.
- 147 In: *De gedichten van Constantijn Huygens*, naar zijn hs. uitgeg. d. J.A.Worp. 9 dln. Arnhem z.j., dl. 1, p. 128-132, p. 134-135, p. 140-142. Verder ook in het gedicht *Aende Bredaesche Camer van Vreuchdendal*, p. 135-137, waarin Heinsius ekspliciet genoemd wordt.
- 148 In: P.C. Hooft. *Sonnetten. Reden vande Waerdicheit der Poesie*. Ed. P. Tuynman. Amsterdam 1971, p. 57-71. Een eerdere referentie al in *Bruyloft-dicht op 't Huwlijck van den Heere Cornelis Plemp*, enz. in: *Gedichten van P.C. Hooft*. Voll. uitg. d. F.A. Stoett, 2e geh. herz., opn. bew. en verm. dr. van de uitg. v.P. Leendertz Wz. 2 dln. Amsterdam 1899-1900, dl. 1, p. 106-108. Een duidelijke weerklank van Hoofts rede en referentie aan de Helicon-mythe valt te signaleren in Bredero's *Apollo Den Voor-Sangher der Musen, spreeckt tot de Nederlandsche Ionckheydt*, in: G.A. Bredero's *Boertigh, Amoreus, en Aendachtigh Groot Lied-Boeck*. Uitgeg. en toegel. d. G. Stuiveling, m. medew. v. A. Keersemaekers e.a. Culemborg 1975, p. 21-30. Voordien, rond de eeuwwisseling, vindt men natuurlijk ook al weerklank van de poëzie-opvatting van de Pléiade in de kring van *Den Nederduytschen Helicon* (1610). Zie: Karel van Mander. *De kerck der deucht*. Uitgeg. en v. comm. voorz. d. H. Miedema en M. Spies. 2e dr. Amsterdam 1977.
- 149 Met name in Huygens' *Aen den Heere Drossart Hooft, ende de ioff. wen Anna ende Tesselschade Visscher, op 't overlyden van haer' vader* van 1620, in de zgn. 'Schoncken'-gedichten van Huygens, Hooft e.a., en in Huygens' gedicht *Aen de loffrouwen Anna ende Tessel-schade Visschers ende de Heere P.C. Hooft, Drost van Muyden* van 1622. In: *De Gedichten van Constantijn Huygens*, dl. 1, p. 195-202 en p. 259-261. Over deze gedichtenwisseling: L. Strengholt. *Huygens-studies*. Bijdragen tot het onderzoek van de poëzie van Constantijn Huygens. Diss. V.U. A'dam. Amsterdam 1976, p. 128-129.
- 150 Vs. 461-473. In WB-ed., dl. 2, p. 455.
- 151 Meter. *De literaire theorieën van Daniël Heinsius*, p. 265.
- 152 Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. V, 1-2, p. 25. 'Verùm ex omnibus iis, quae de natura, et afflatu divino, possent afferri, nihil ultrà consequi putamus, quàm magnam quandam ingenii vim, ac planè admirandam, requiri in poëta. Nec eum ingenio modo esse excellentem; sed et mente concitatum, ac quodammodo divinum ... Imò nec illis adversari animus est, qui arbitrantur, si oratorem, et poëtam, inter se conferamus; majus atque excellentius ingeniam in poëta, quàm oratore, exigi:...'
- 153 Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. XI, par. 3, p. 64: 'Naturae verò nomine complector, tum ingenii bonitatem, sive vim excogitandi naturâ hominum insitam, innatamque; tum etiam impetum illum naturae, quo rapimur ad poema condendum. Tralatiè eum furorem appellant;...'
- 154 Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. XI, par. 4-5, p. 65-66: 'Utrique verò, et naturae inquam felicitas, et furor ille, ideam sibi habet propositam: quae et ipsa ad efficientem causam refertur. Haec idea nascitur ex imitandi studio:... Nam satis constat phantasiam in hominum esse vegetam, ... Non tamen haec ratio sufficit, quia utut animis hominum innatum esset imitandi studium; non iccirco in eo operam suam collocarent, nisi jucundum hoc ipsum foret, atque in honore haberent. Propterea alteram addimus rationem, quòd omnes delectationem capiant ex operibus imitatione expressis:... Argumento etiam est, quòd in disciplinis frequens est usus exemplorum; ... Imò verò Aristoteles ipse... adjicit... attamen non minùs aptam esse ad persuadendum orationem illam, quae utitur exemplis, quàm quae abundat enthymematis.'
- 155 Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. XII, par. 6, p. 73:

- ‘... Furor autem, ut diximus, vocatur κατὰ μεταφορὰν, ut furiosi, sic poëta etiam, obliviscantur sui. Nempe poetae, cùm illum empetum furorem vocant, et divinum spiritum, admodum poeticè, ac hyperbolicè loquuntur: ...’
- 156 Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. XI, par. 6, p. 66-67:
 ‘Etsi autem τὰ μιμήματα, seu rerum imitationes, tantopere omnes officiant: neutiquam tamen existimandum est, parem fuisse in omnibus rationem. Nam quibus ingenium contigerat acrius, atque uberius, hi in imitando caeteris erant feliciores:... Majori... ingenii acrimoniâ, opus... (imitatione actionum particularium); longè autem minori, ubi fictione nihil, vel non multùm, opus: ut in hymnis, et similibus.’
- 157 Zie hiervoor p. 565.
- 158 Hierover: Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. VIII, mn. par. 6-7, p. 44-47.
- 159 Zie voor de rhetorisch-argumentele opvatting hiervoor p. 568-569.
- 160 Vgl. ook de opmerking van Lausberg in *handbuch der literarischen Rhetorik*, dl. 1, par. 97, p. 70.
- 161 Vossius. *De artis poeticae natura ac constitutione liber*, cap. I, mn. par. 1, p. 2-3:
 ‘Quod si oratorius sermonis ornatus prior est poëtico; idem fateri cogemur in caeteris, ubi Orator et Poëta, conveniunt. Soluta igitur oratio antecedit ligatam, ut naturâ, sic tempore: eoque aequum est, ut, quae utriusque communia sunt, non tam in poëtice, quàm eâ in arte, tractentur, quae circa oratione versatur ecolutum.
 Quamobrem non est, quòd aliquis à nobis in hisce nunc Exercitationes exspectet, unde à poëtis laudentur personae, facta, res; quibus argumentis utantur in adhortando, gratulando, consolando, et similibus; aut quomodo iram, amorem, misericordiam, caeterosque affectus, concitent; aut quo pacto mores distinguant pro aetate ac fortunâ, vitaeque conditione. Nihilo etiam magis nunc in considerationem veniet, quibus verborum, sententiarumque luminibus carmen ornatur; aut quomodo dictio reddatur sublimis, vel tenuis; item gravis, florida, vel aspera. Nam et haec, quae universè Elocutionem respiciunt; et priora, quae ex iisdem petuntur Inventionis locis; abunde excussimus in Oratoriis nostris; nec ea Oratorum modò, sed Poëtarum etiam exemplis illustravimus.’
- 162 In: *Gedichten van P.C. Hooft*, dl. 1, p. 281-289.
- 163 Zie voor de neoplatonische kosmische filosofie die hier achter ligt: F. Veenstra. ‘Hooft: Enkele aspecten van de levens- en wereldbeschouwing der Renaissance.’ In: J.C. Opstelten e.a. *Geestelijke achtergronden bij enkele grote schrijvers*. Den Haag 1958, p. 82-105.
- 164 Zie hiervoor p. 17.
- 165 Hooft hanteert hier een thema, dat al door Huygens in een gedicht op de verovering van Grol was gebruikt (in: *De Gedichten van Constantijn Huygens*, dl. 2, p. 184) en waar ook Barlaeus mee speelt in zijn *De Obsidione Silvas-Ducis liber unus* (in: Barlaeus. *Poemata* dl. 1, p. 277).
- 166 Zie over deze ondeugden en de hierna aan de orde komende deugden: F. Veenstra. *Ethiek en Moraal bij P.C. Hooft*. Twee studies in renaissancistische levensidealen. Zwolle 1968, p. 43-70.
- 167 Zie hiervoor p. 14 en p. 17.
- 168 *Zegezing ter eere van Frederick Henrick, Boschdwinger, Wezelwinner. Prince van Oranje*. In: WB-ed., dl. 3, p. 267-285.
- 169 Zie hiervoor p. 6.
- 170 F. Veenstra. *Een litterair kunstrechtelijk triumviraat en heroische poëzie*. Openbare les Univ. v. A'dam. Groningen 1970, p. 6-11.